

93-3
L 7 LZA LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

ZINĀTNISKĀ ASOCIĀCIJA

«LATVIJA UN LATVIEŠI PASAULĒ»

RĪGAS POLITISKI REPRESĒTO KLUBS

Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā

KONFERENCES
MATERIĀLI

RĪGA «ZINĀTNE» 1992

THE ASSOCIATION
OF THE LATTER DAY SAINTS
OF THE WORLD

93-3
L 7

L 9

LZA LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
ZINĀTNISKĀ ASOCIĀCIJA
«LATVIJA UN LATVIEŠI PASAULĒ»
RĪGAS POLITISKI REPRESĒTO KLUBS

Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā

ZINĀTNISKĀS KONFERENCES
MATERIĀLI

RĪGA «ZINĀTNE» 1992

66.5 (2L)
Ko 445

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTĒKA

93. 104

0305020451

Redakcijas kolēģija:

DZ. ALKS, A. KRUZE, A. LICE, I. RONIS, J. STRADIŅŠ, I. ŠNEIDERE

Sastādītāja I. ŠNEIDERE

Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Lat-
Ko 445 vijā: Zin. konf. materiāli / Sast. I. Šneidere. — Rīga:
Zinātne, 1992. — 179 lpp.

ISBN 5-7966-0948-3.

1991. gada 13. jūnijā Baltijas upuru piemiņas nedēļas ietvaros notika zinātniska konference «Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā». Krājumā ievietoto rakstu pamatā ir konference nolasītie ziņojumi. Tie atspoguļo genocīdu pret latviešu tautu, visiem Latvijas iedzīvotājiem, neatkarīgās Latvijas valsts iznīcināšanu, komunistiskā totalitārisma postošo ietekmi uz kultūru, zinātni, izglītību, ekonomiku. Grāmatas nobeigumā ir ievietota konference pieņemtā rezolūcija «Apsūdzība Padomju Savienības Komunistiskajai partijai un tās filiālei Latvijā — Latvijas Komunistiskajai partijai — par izdarītajiem noziegumiem pret cilvēci, Latvijas tautu un zemi».

Vēsturniekiem un visiem, kas interesējas par Latvijas vēsturi.

66.5(2L)

ISBN 5-7966-0948-3

© Latvijas vēstures institūts,
1992

Priekšvārds

Latvija atkal kļūst brīva un neatkarīga valsts. Bet no tautas atmiņas, no vēstures nav iespējams izsvītrot komunistiskā totalitārisma traģiskos gadus. 1991. gada janvāra notikumi Viļņā un Rīgā, augusta «puča» dienas apliecināja, ka PSKP un tās filiāle Latvijā — LKP nav atdevusi savu varu bez cīņas, ir izmantojusi visus līdzekļus, lai to saglabātu, un vēl nav pilnīgas garantijas, ka šī cīņa būtu beigusies.

Lai novērstu jebkura veida totalitārisma un genocīda recidīvus nākotnē, ir nepieciešams veikt komunistiskās impērijas un tās vietvalžu noziedzīgās darbības izmeklēšanu gan Latvijas Republikas, gan starptautiskā līmenī. Mūsu pienākums ir dot gandarījumu desmitiem tūkstošiem genocīda upuru, simtiem tūkstošiem cilvēku ar izkropļotu likteni, gandarījumu latviešu tautai un Latvijai.

Pirmo soli šajā virzienā ir spērusi zinātniskā konference, kas notika Rīgā 1991. gada 13. jūnijā. Šo konferenci organizēja Rīgas politiski represēto klubs, zinātniskā asociācija «Latvija un latvieši pasaulē» un Latvijas vēstures institūts, atceroties traģēdiju, kura tieši pirms 50 gadiem bija piemeklējusi Latvijas tautu, — 1941. gada 14. jūnija deportācijas. Konferencē nolasītie ziņojumi ir to rakstu pamatā, kas sagatavoti šim krājumam. Tajā ievietotie materiāli atspoguļo genocīdu pret latviešu tautu, visiem Latvijas iedzīvotājiem, neatkarīgās Latvijas valsts iznīcināšanu, komunistiskā totalitārisma postošo ietekmi uz kultūru, zinātni, izglītību, ekonomiku. Grāmatas nobeigumā publicējam zinātniskajā konferencē pieņemto rezolūciju «Apsūdzība Padomju Savienības Komunistiskajai partijai un tās filiālei Latvijā — Latvijas Komunis-

tiskajai partijai — par izdarītajiem noziegumiem pret cilvēci, Latvijas tautu un zemi». Šī rezolūcija kļuva par pamatu Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 23. augusta lēmumam, ar kuru pēc «puča» tika izbeigta LKP darbība Latvijas teritorijā.

Konferences organizatori ir iecere šādas zinātniskas konferences rīkot regulāri. Tajās tiks apkopoti jauniegūtie materiāli par komunistiskā totalitārisma noziegumiem un to sekām Latvijā un Baltijā.

Par svarīgu tuvākās nākotnes uzdevumu tika izvirzīts izveidot īpašu Dokumentācijas centru, kas apzinātu, vāktu un izdotu faktu materiālus par komunistiskā totalitārisma izdarītajiem noziegumiem pret Latvijas tautu un zemi. Ar Latvijas Republikas 1992. gada 31. marta lēmumu bija izveidota totalitāro režīmu noziegumu izmeklēšanas komisija šādā sastāvā: Augusts Ābels, Dzintris Alks, Romāns Apsītis, Mirdza Austriņa, Ina Balode, Oļegs Batarevskis, Edmunds Būmanis, Ļevs Domburs, Jānis Graudonis, Odi-sejs Kostanda, Pēteris Lazda, Harijs Liepiņš, Ruta Marjaša, Arvis Pope, Gunārs Preinbergs, Pēteris Simsons, Knuts Skujenieks, Dainis Vanags, Tālvāldis Vilciņš. Pie šīs komisijas bija izveidots Dokumentācijas centrs E. Būmaņa vadībā. Savu darbu tas sāka 1992. gada maijā.

Kaut arī ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 23. augusta lēmumu LKP ir atzīta par anti-konstitucionālu un tās darbība valstī ir izbeigta, komunistiskā režīma mantojums vēl ilgi kā smags slogs gulsies uz Latvijas tautu. No tā nav iespējams atteikties vienā dienā. Tikai pilnīga vēsturiska patiesība var mums palīdzēt soli pa solim atbrīvoties no šī absolūtā ļaunuma.

I. Sneidere

Ievadvārdi

Sobrīd Baltijas deportāciju upuru piemiņas nedēļā mēs atklājam konferenci, līdz kurai esam gājuši pusgadsimtu. Un gājuši ne jau pa zinātnisku meklējumu, taisnības, ļaunuma nosodījuma, bet, gluži otrādi, — pa fizisku un morālu ciešanu, apmelojumu, brāļu nodevības un pazemojumu ceļu. Esam gājuši, atrazdamies zem baisma genocīda sloga, kas tautai bez jēlkādām ceremonijām, bezkaunīgi un varmācīgi uzlikts līdz ar Latvijas okupāciju 1940. gadā.

Patiesībā šodienas konference droši vien būs kaut kas vairāk par vienkāršu analīzi, atskaiti, informācijas noklausīšanos. Pirmo reizi kopš Padomju Savienības organizētās masveida cilvēku iznīcināšanas un deportēšanas no Latvijas 1941. gada maijā un jūnijā izskanēs tik plaša un autoritatīva apsūdzība slepkavām. Turklāt izskanēs situācijā, kad PSRS genocīda politika pret tautām praktiski turpinās, kad tās veicēji tā arī nav nedz tiesāti, nedz oficiāli nosodīti. Galu galā arī PSRS valdības sankcionētās civiliedzīvotāju slepkavības nesen Tbilisi, Baku, Viļņā un Rīgā, kā arī patlaban noliekošās armēņu deportācijas no dzimtajām mājām ir viena un tā paša komunisma celtniecības scenārija sastāvdaļa, cits cēliens.

Viens no čekas un komunistu partijas darbības pamatprincipiem bija un ir darbošanās tumsas aizsegā, slepenībā, cenšoties iznīcināt visas savu ļaundarību pēdas. To viņi darīja 1941., 1949. un vēlākajos gados. To jau redzējām šeit janvārī. Tālab mūsu uzdevums režīma noziegumus izvilkt dienas gaismā. Kā to šodien dara Austrumeiropā. Ļaundarība, kas nespēj savu plikumu noslēpt pat zem NKVD ancuka, melno berešu formas vai bruņuvēstes, kļūst nevarīga. Ļaundarību nevar glābt arī gadu desmiti. To

liecina piemiņas zīmes un baltie krusti, kas nu Latvijā pacēlas aizmirstībai paredzēto upuru nogalināšanas un aprakšanas vietās. To apliecina šī diena, kas sola mums atkal jaunu un vēl nedzirdētu informāciju par PSRS varas iestāžu iepriekšējos gados slēptajām nekrietnībām. Lai šī informācija ir brīdinājums arī 1941. gada sarkano varmāku sekotājiem.

Šodienas konferenci nevar salīdzināt ar Nirnbergas procesu. Kaut vai tāpēc vien, ka padomju režīma 70 gadu noziegumiem visā pasaulē pat tāds Nirnbergas process vēl būtu par sīku. Tomēr šīs dienas apsūdzības, ziņojumi un liecības neapšaubāmi uzskatāmi par sākumu nopietnai visas tautas tiesai pār noziedzniekiem, kas te šāva, kāra, spīdzināja, sastādīja un parakstīja ne taisnīgus spriedumus, spiegoja un nodeva. Stāsta, ka Latvijas skautu prezidents ģenerālis Goppers, kurš nogalināts Ulbrokā, pirms nāves esot teicis: «Neviens upuris lai nav par lielu, ko nespētu nest savai tautai un tēvzemei. Reiz Dieva un cilvēces priekšā slepkavām būs jādod norēķini.» Šis nu ir rēķinu piestādīšanas brīdis. Bet ne jau nevainīgi nobendētajiem tas ir vajadzīgs. Tas ir vajadzīgs mums, jo zināms, ka netiesāts noziegums izsauc jaunus noziegumus. Diemžēl šodien ir pavisam skaidri redzams, ka Višinska, Šustina un Novika misiju Latvijā ir uzņēmusies nelikumīgā, tā saucamā Latvijas PSR prokuratūra. Gluži kā noziedznieku dinastijas turpinātāja. Tās sankcionētie laupītāju uzbrukumi muitas posteņiem tik ļoti atgādina sarkanarmiešu uzbrukumus Latvijas valsts robežsargiem vēl pirms okupācijas un gadu pirms lielajām deportācijām, ka mums pat nenākas šaubīties par kompartijas un impērijas kalpu gatavību rīkoties tikpat negēlīgi un asiņaini kā toreiz.

Tātad — konference mūsu skatījumā nebūs tik daudz par pagātni, cik par šodienu. Tā būs pret komunistiskā totalitārisma pagātnes turpināšanos šodienā.

Varbūt zīmīgi ir tas, ka konferences dalībnieki un organizatori kopā ar pašiem represētajiem ir Latvijas intelligences pārstāvji. Tieši intelligence, valsts pārvaldes darbinieki, virsnieki bija tie, kas iznīcināšanai tika pakļauti pirmām kārtām. Vajadzēja iznīcināt cilvēkus, kas prastu citiem atvērt acis, apgaismot, organizēt, vadīt un iedvesmot. Vajadzēja izskaust kultūru, valodu, domāšanu, atmiņu. Nevarēja. Tomēr mūsu gars droši vien ir tik iedragāts, ka vajadzēs daudz spēka, lai to atveseļotu. Tāpat jau arī ar miesu, tāpat ar visas tautas ataudzes spēju. Šeit es gribētu pateikt paldies Latvijas represēto apvienības aktīvistiem. Viņi bijuši tie, kas neaizmirst un kas nav ļāvuši aizmirst mums, kas pierādījuši, ka arī necilvēcības sistēmā var saglabāt cilvēci, pašcieņu un ticību. Maskavas atkarībā joprojām esošā Lat-

viņas valsts pagaidām nav spējusi viņiem pilnībā atlīdzināt to, kas pienāktos. Jo nav atlīdzināts pašai represētajai un izpostītajai valstij. Bet noziedznieki atbildēt par notikušo vēl netaisās. Mums atliek tikai saglabāt pārliecību, ka drīz tam tomēr būs jānotiek un ka to brīdī tuvinās arī šīs dienas konference.

Un tomēr, lai arī kā būtu, mēs neesam nākuši gausties. Pirmā oficiālā komunistiskā terora upuru piemiņas nedēļa Latvijā liecina, ka tauta ir bijusi stiprāka par varmākām. Drosmīgi un nopietni ieskatīsimies mums reiz uzspiestajā pagātnē, lai ietu tālāk cīņā pret to. Lai ietu savu ceļu. Lai būtu gatavi ļaunumam pretoties. Lai svēti pieminētu 1941. gadā un vēlāk no padomju terora nevainīgi cietušos latvju vīrus, sievas un bērnus.

Komunistiskais totalitārisms un latviešu tauta

(ievadvārdi zinātniskās konferences atklāšanā)

Ideja sarīkot zinātnisko konferenci «Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā» dzima pirms kāda pusgada Latvijas Zinātnieku savienības asociācijā «Latvija un latvieši pasaulē», kad sākām domāt, kā atzīmēt latviešu tautas lielās traģēdijas — 1941. gada 14. jūnija deportāciju — 50 gadu atceri. Jo galu galā šīs deportācijas ne tikai izkliedēja prāvu latviešu tautas daļu Sibīrijas plašumos, bet arī vēlāk izraisīja latviešu intelīgenes, saimniecisko darbinieku un nacionāli noskaņotu aprindu došanos trimdā 1944.—1945. gadā. Mūsu tautas elite tika izkliedēta visā plašajā pasaulē, tika izraisītas dziļas deformācijas Latvijas valsts un latviešu tautas vēsturē, un šo notikumu sekas tālu pārsniedz tikai šo pirmo 15 tūkstošu vai visā Baigajā gadā tieši cietušo 35 tūkstošu cilvēku likteņus. Šīs deportācijas iedragāja latviešu tautas struktūru un genofondu, demoralizēja dzimtenē palikušo tautu, izraisīja neatgriezeniskas pārmaiņas mūsu vēsturē. Tādēļ šodien jāaplūko daudz plašāka problēma — komunistiskais genocīds pret latviešu tautu, realizēts klajā vai apslēptās formās, komunistiskā totalitārisma postošās sekas Latvijai.

Tādēļ nolēmām rīkot zinātnisku konferenci ne tikai par deportācijām no Latvijas — par tām pēdējo triju gadu laikā (1989.—1991. g.) publicēti jauni dokumenti arī Latvijā, bet jāatzīmē jau agrāk trimdā izdotie materiāli (O. Freivalda «*These names accuse*», Ā. Šildes daudzās publikācijas), savāktās atmiņas, pieņemtie Latvijas Republikas valdības akti (kas gan vēl ne pilnā mērā spēj apmierināt) —, bet gan par totalitārisma postošajām sekām Baltijā 50 gadu garumā. Jo represijas jau notika ne tikai 1941., ne tikai 1949. gadā, tās nebeidzās arī ar Staļina nāvi 1953. gadā, bet citās formās, tieši vai apslēpti, turpinājās arī vēlāk, iznīcinot mūsu tautas morāli, darba tikumu, reliģiju, izraisot nodevību, konformismu, saārdot daudzas tradicionālas dzi-

ves sfēras, attālinot Latviju no Rietumu kultūras un civilizācijas, apklusinot Latvijas nacionālo minoritāšu kultūras dzīvi.

Aicinājām zinātniekus, kultūras un reliģijas darbiniekus, rakstniekus sagatavot ziņojumus par dažādiem šādas tēmas aspektiem. No paša sākuma aktīvi līdzdarbojās Politiski represēto klubs, nāca pārstāvji no prezidenta K. Ulmaņa piemiņas fonda, Latvijas Republikas Augstākās Padomes deputāti R. Apsītis, E. Berklavs, P. Lazda, tika ierosināts šogad oficiāli atzīmēt latviešu tautas sēru nedēļu, izveidojot īpašu Augstākās Padomes komisiju. Šīs ierosmes akceptēja LR AP Prezidijs. Darbā iesaistījās arī Latvijas vēstures institūts ar direktoru Induli Roni priekšgalā. No rīcības komitejas īpaši jāatzīmē Aija Krūze, Irēne Sniedere, Anda Līce, Dzintris Alks, tāpat Mirdza Vītola no LNNK. Programmas komisija atlasīja 27 referātus. Sākumā bija iecerēta divu dienu konference ar izvērstiem ziņojumiem, taču vēlāk nolēmām, ka referenti savu viedokli un savus materiālus izklāstīs tēžveidīgi, kā 1988. gada jūnijā Latvijas Rakstnieku savienības plēnumā, lai pēc tam — vismaz dažus no tiem — izvērstu plašākos rakstos.

Konferences vārdā gribu sveikt mūsu viesus — pazīstamo vēsturnieku un literātu Uldi Ģērmani no Zviedrijas, kurš jau daudz pētījis un apcerējis šo problēmu, Maskavas latviešu pārstāvi Vidvudu Štrausu, kuram būtu daudz ko sacīt par represijām pret latviešiem Padomju Krievijā. Pēcpusdienā paredzēta Vācijas jurista prof. A. D. Lēbera un vēl citu viesu ierašanās. Diemžēl nav pārstāvju no Lietuvas un Igaunijas, taču apzināsimies mūsu tautu likteņu kopību un arī to, ka apzināšanas un pētniecības darbs veicams kopus spēkiem, Baltijas kontekstā, Eiropas kontekstā, jo tas, par ko šodien runāsim, nav Latvijas problēma vien.

Un tagad īsumā par konferences rezolūciju — apsūdzību pret Latvijas Komunistisko partiju — PSKP filiāli Latvijā, ko nolasisim šajā zālē tieši plkst. 18.00 un kas tiešā televīzijas translācijā izskanēs pa visu Latviju.

Sākumā bija doma izvērst šo konferenci par tribunālu — «Nirnbergu-2», varbūt līdzīgi Kopenhāgenas tribunālam 1985. gadā. Taču, apsverot mūsu iespējas un politisko situāciju Latvijā, uzklautos arī ārzemju kolēģu padomus, secinājām, ka šādai tiesai mēs vēl neesam gatavi. Vispirms jāsavāc plašs, vispusīgs, zinātniskā un juridiskā ziņā neapstrīdams, dokumentēts, objektīvs apsūdzības materiāls, juridiski korekti jāformulē visi apsūdzības punkti, pretējai pusei, A. Rubikam un viņa kolēģiem, jāpiedāvā iespēja aizstāvēties, ja viņa to vēlēšies. Šī konference varētu būt ievadījums korekta, pamatota, starptautiski akceptē-

jama apsūdzības slēdziena formulēšanai, ko konferences vārdā mēs iesniegtu Latvijas Republikas Augstākajai Padomei, tās Prezidijam. Apsūdzības teksta projektu sagatavojuši mūsu vēsturnieki un juristi, piedaloties pārējiem konferences rīcības komitejas locekļiem. Manuprāt, apsūdzībā ietvertie punkti formulēti korekti.

Kādi varētu būt secinājumi no apsūdzības? Pirmkārt, balstoties uz ANO Ģenerālās Asamblejas 1968. gada 26. novembra Konvenciju par noilguma nepiemērošanu par kara noziegumiem un noziegumiem pret cilvēci, lūgt LR Augstāko Padomi veikt nepieciešamo, lai atklātu un sauktu pie atbildības genocīda tiešos vaininiekus Latvijā. Tās ir gan personas, kas vainīgas smagos noziegumos pret cilvēci, kas slepkavojušas, spīdzinājušas, devušas pavēles noziedzīgai rīcībai, gan arī organizācijas ar noziedzīgu pagātņi. Ja referentiem izdosies to pietiekami pamatot, vārsim konstatēt, ka PSKP un tās filiāle — Latvijas kompartija — pagātnē ir veikusi noziegumus pret Latvijas tautu, ka tā nav nosodījusi šo praksi, nav norobežojusies no tās. Atcerēsimies šī gada janvāra notikumus Latvijā. Preses nama akcija, Vislatvijas glābšanas komitejas un speciālo milicijas vienību OMON noziedzīgās, prettautiskās izdarības, upurus barikāžu dienās, provokācijas, kas turpinās joprojām un kas draud vērsties vēl plašākas, Latvijai bīstamākas.

Tomēr domāju, ka šī principiālā apsūdzība nedod tiesības vērsties pret katru cilvēku, kas bijis kompartijas biedrs, īpaši pret tiem, kas varbūt partijā iestājušies apstākļu spiesti, vēlēdamies toreizējo iespēju robežās palīdzēt Latvijai, vai varbūt karjeras rosināti, ja vien viņi nav piedalījušies politiskās un kultūras represijās, denunciacijās, līdzcilvēku apmelošanā un represēšanā, ja vien viņi vēlāk godīgi atzinuši savu vainu un ar savu rīcību novērsušies no pagātnes. Tad jau mums būtu uzreiz jāatlaiž vai visa mūsu Augstākā Padome, kas lielākoties ir ekskomunistiska! Es te negribu uzstāties «rozā komunistu» advokāta lomā, taču, manuprāt, latviešu tauta ir pārāk maza, pārāk daudzcietsi, lai tā varētu atļauties savstarpēju naidu, apkarošanas, jaunus skaudības un karjerasma diktētus kompleksus. Tiesa, gluži ignorēt šo komunistisko pagātņi nevar, nav ētiski pašiem ekskomunistiem klaigāt viskālāk pēc «Ķeriet zagli!» principa, taču taktiskas kļūdas dēļ pārsvītrot puslīdz godīga cilvēka mūžu arī nevajadzētu. Toties represiju aktīvie līdzdalībnieki pelna morālu un daudzos gadījumos arī juridisku sodu.

Tautas paš aizsardzības nolūkā nepieciešams PSKP Latvijas filiāles darbības izvērtējums, lai novērstu komunistiskā totalitārisma un genocīda turpināšanos un recidīvus Latvijā. Vairā-

kums Austrumeiropas valstu kompartiju ir norobežojušās no staliniskās prakses, no totalitārisma, vismaz formāli ir nosodījušas to un tiecas pārveidoties par parlamentāra tipa partijām, kaut vai deklaratīvi reklamē sevi kā zināmu sabiedrības slāņu sociālās aizstāvības realizētājas. Turpretī Latvijā, Baltijas valstīs PSKP filiāles uzstājas kā visreakcionārāko, konservatīvāko uzskatu pārdējas, kas ne tikai nenorobežojas no tumšās pagātnes, Latvijā pat formāli nenosodot nacionālkomunistu vajāšanu 1959. gadā, 1941. gada deportācijas, genocīdu pret latviešu tautu, bet vēl vairāk, tās joprojām uzstājas kā Latvijas neatkarības un demokrātijas galvenais pretspēks, kā impērisma un militārisma apoloģēts. Krīzes situācijās, kas mūs vēl var sagaidīt, šī partija, iespējams, būs Latvijas suverenitātes pretinieku galvenais, organizētais triecienspēks, latviešu tautas drauds, «uzvaru iedvesmotāja un organizētāja». Tādēļ loģisks šķiet ieteikums LR Augstākajai Padomei apturēt LKP darbību Latvijas teritorijā līdz tās nodarījumu izmeklēšanas pabeigšanai. Tas, saprotams, nākotnē neizslēdz iespēju veidot jaunu parlamentāra tipa partiju (līdzās LDDP), bet uz jauniem pamatiem, pēc atteikšanās no noziedzīgās pagātnes.

Turklāt LR Augstākajai Padomei jāierosina komunistiskā totalitārisma veikto noziegumu izmeklēšanu izdarīt starptautiskā līmenī, piesaistot starptautiskus ekspertus, varbūt no Sociālistiskās Internacionāles, lai garantētu izmeklēšanas neatkarību un objektivitāti.

Ceturtkārt, jāveido Dokumentācijas centrs, kurā tiktu vākti arhīvu materiāli, liecības, dažādi dokumenti par komunistiskā režīma nodarījumiem pret latviešu tautu. Centrā jādarbojas ekspertu kolēģijai totalitārisma seku apzināšanai un dokumentēšanai. Turklāt dokumentācijas centram būtu jādokumentē arī hitleriskais genocīds Latvijā, jo arī nacisms ir prasījis ļoti daudz upuru gan ebreju, gan citādi domājošo latviešu vidū. Neaizmirsīsim, ka Hitlera un Rozenberga deklarētais galamērķis bija latviešu pārtautošana, daļēji mūsu tautas fiziska iznīcināšana. Neaizmirsīsim arī totālo genocīdu pret ebreju tautu Latvijā, ko nosodīja LR AP 1990. gada 17. septembra Deklarācijā par genocīda un antisemitisma nepieļaujamību Latvijas Republikā.

Taču šodien aktuālāk un svarīgāk ir dokumentēt tieši komunistiskā totalitārisma noziedzības, jo par tām dokumentu un skaitļu valodā vēl maz rakstīts un tieši šis totalitārisma paveids turpina joprojām būt lielākais drauds Latvijai un latviešu tautai. Mēs pat īsti nezinām Stalina represiju upuru skaitu Latvijā. Savā ievadrakstā grāmatai «Via dolorosa» vērtēju upuru skaitu līdz 160 tūkst. cilvēku, un 1988. gada nogalē pieejamo dokumentu

kontekstā tas likās ticams. Sodiens prof. H. Strods iepazīstinās ar jaunākiem atslepenotiem arhīvu datiem, bet arī tie varbūt nav pilnīgi. Katrā ziņā dokumentālā materiāla vākšanai nepieciešama vēsturnieku brīva pieeja arhīviem — gan represīvo orgānu, gan LKP arhīvam. Diemžēl pagaidām tas nav iespējams vai iespējams tikai šo orgānu dozētos, sankcionētos apjomos. Tādēļ mūsu rezolūcijā vēlreiz jāizskan arī prasība pēc LKP un VDK arhīvu pieejamības pētniekiem.

Būtu jāizdod no Latvijas 1941. gadā deportēto cilvēku saraksts, kas jau iznācis ārzemēs ar nosaukumu «*These names accuse*», un arī 1949. gada martā deportēto Latvijas iedzīvotāju proskripciju saraksts, kas parādītu šī baismīgā nozieguma apjomus, īpaši Latvijas zemniecības kodola iznīcināšanu. Proskripciju saraksti ir saglabājušies Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijā, pēc tiem, kā zināms, rēķina kompensācijas represijās cietušajiem un to piederīgajiem, bet tas ir arī vēstures piemineklis, kas jāpublicē, lai oriģinālus kādi jauni spēki nevarētu iznīcināt.

Dokumentācijas centra zinātnisko nodrošinājumu varētu uzdot Latvijas Zinātņu akadēmijas Latvijas vēstures institūtam, LU vēstures katedrām, ar laiku varbūt izveidojot kaut ko līdzīgu iespaidīgajam ebreju dokumentācijas centram «Jadvešem» Jeruzalemē. Centram jāsaņem finansiāls atbalsts no Latvijas Republikas valdības, varbūt arī no starptautiskām organizācijām, piemēram, no Sorosa fonda.

Ierosinām arī LR Augstākajā Padomē izveidot īpašu komisiju komunistiskā totalitārisma un genocīda seku apzināšanā un novēršanā Latvijā ar ekspertu kolēģiju pie tās.

Svarīgi apzināt izsūtīto Latvijas valsts, sabiedrisko, saimniecisko, militāro, kultūras darbinieku Gulgātas ceļus, mūža nobeigumu Padomjzemes plašumos. Vairāk nekā gadu darbojas Augstākās Padomes komisija Latvijas pēdējā prezidenta Kārļa Ulmaņa likteņa noskaidrošanai. Tā jau guvusi — ja tā drīkst izsacīties — sensacionālus datus, puslīdz droši noskaidrojusi vaņģniecības gaitas, nāves un apbedījuma vietu. Pat tiktāl, ka šī gada maijā Ulmaņa piemiņas fonda ietvaros varējām izveidot medicīnisko un antropoloģiski arheoloģisko komisiju Ulmaņa mirstīgo atlieku identificēšanā, tās darbību gan pagaidām nolēmām paturēt konfidencialu.

Nepieciešams izsekot arī citu izcilu personu gaitām nebrīvē, piemēram, Mārgēra Skujenieka, Jūlija Auškāpa, vairāku Latvijas demokrātisko un sociāldemokrātisko līderu, Aleksandra Grīna, Leonida Breikša, Ernesta Brašiņa un daudzu citu gaitām. Arī daudzu komunistu — ideālistu, ja vēlaties, piemēram, Linarda

Laicena, Pētera Ķikuta un varbūt pat ekonomista Paula Dzērves mūža noslēgums gaida izgaismojumu.

Latvijas Republikas politisko darbinieku likteņgaitu apzināšanai plašas ieceres ir K. Ulmaņa piemiņas fondam, kas darbojas G. Ulmaņa vadībā kopš 1990. gada vasaras. Fondam ir arī otrs darbības virziens — piemiņas zīmju uzstādīšana Latvijas Republikas valsts un sabiedriskiem darbiniekiem, īpaši viņu dzimtajās un darbības vietās, varbūt arī bojāejas vietās tālumā.

Jāturpina vākt represēto Latvijas iedzīvotāju liecības un atmiņas. Šo darbu kopš 1988. gada sākuma veic Latvijas Rakstnieku savienība, Vēsturiskās patiesības komisija, un īpašu paldies gribu izsacīt tās vadītājai dzejniecei Andai Līcei. Ir izdots «Via dolorosa» pirmais sējums, tipogrāfijā nodots otrs, sagatavošanā — vēl trešais. Ir arī vairākas citas grāmatas, raksti periodikā. Mūsu grūtajos dzīves apstākļos gan līdzietība, gan interese brīžam draud noplakt, atskan jau pa indīgai replikai: «Cik ilgi var vienu un to pašu atkārtot?», taču represēto traģika mums jāatgādina sistemātiski, mierīgi, noteikti. To nedrīkst aizmirst, aizmirstāna būtu taisnīguma un tautas garīga pašnāvība. Jāveicina arī «represēto grāmatu» pieejamība, izdošana. Cita starpā, es te domāju arī par LSDSP līdera Friča Mendera memuāriem, kuri no Drošības komitejas ir nokļuvuši LZA Fundamentālās bibliotēkas rok-rakstu nodaļā un kuri būtu kaut kādā veidā (es domāju — samērā pilnīgi, neīsināti) jāizdod.

Un vēl viens, pēdējais, manuprāt, pats būtiskākais moments, nākotnē raugoties. Kas ir totalitārisms? Totalitārisms ir visaptveroša, totāla valsts un partijas struktūru kontrole pār jebkuru sabiedriskās dzīves sfēru un funkciju, tā ir konstitucionālo brīvību un tiesību likvidēšana un tālejoša ierobežošana, sabiedrības militarizācija, represijas pret citādi domājošiem, represīva aparāta visvarenība. Bet totalitārisms ir arī viena viedokļa uzspiešana un kultivēšana sabiedrībā, tautā, neiecietība, naidis pret jebkuru citu domu. Mums ir jāizskauž naidis, totalitārisma ideoloģija latviešu tautas apziņā, diemžēl tā sēž iekšā daudzos no mums — kā neiecietība pret svešu domu, kā demokrātisku tradīciju trūkums, kā nacionāli aizspriedumi, kā nevēlēšanās ieklausīties līdzilvēkā, kā tolerances trūkums. Sabiedrību apdraud boļševisms daudzās, pat negaidītās izpausmēs, dažkārt pat antikomunisma togā ietērpies. Toleranci var dot atgriešanās pie reliģijas, to var dot kultūra, zinātne, kuras nedrīkstam pazaudēt šajos juku laikos, to var dot brīva, kulturāla prese, tautas tradicionālo vērtību atkalapzināšana, pareiza audzināšana skolā un ģimenē, iepazīšanās ar brīvās pasaules pozitīvajām vērtībām.

Mums jārunā — šodien un citās dienās — ne tikai par to,

kas mums nodarīts pāri šajos 50 gados, bet arī par to, ko paši esam pazaudējuši, kas mums jāiemācās, jāatgūst, lai varētu pasaules tautu saimē atgriezties kā brīva, lepna un demokrātisku tradīciju iezīmēta tauta. Domāju, ka «dziesmotā un karogotā» revolūcija, lielās manifestācijas, «Baltijas ceļš», dramatiskās bariķāžu nedēļas ir apliecinājušas latviešu tautas apņēmību atgūt brīvību, atraisīties no uztiptās pagātnes. Lai šī konference kļūst par izvērtējumu un mācību mums visiem, lai tā ir vēl viena ceļa zīme mūsu garīgās neatkarības ceļā — totalitārisma kategorisks nosodījums un iekšēja atbrīvošanās no tā.

Paradoksālā kārtā konference par komunistisko genocīdu pulcējas zālē, kuru grezno K. Marksa, V. Ļeņina, P. Stučkas baretjeļi un vecais Padomju Latvijas ģerbonis ar sirpi un āmuru. Protams, šī ēka, Staļina pseidobarokā veidota, ir sava laikmeta zīme un vēstures piemineklis, taču šie veidoli šodien joprojām biedinoši stāsta, ka nekas vēl nav mainījies saknē, būtībā jeb, kā sacīts P. Stučkas dzīvesstāsta virsrakstā: «Es biju, esmu, būšu drīz.» Varētu citēt arī K. Ulmaņa vārdus: «Es palieku savā vietā, jūs palieciēt savās.» Uz to lai atbildam ar citu Ulmaņa teicienu: «Uz neatgriešanos!» Šo neatgriešanos varam panākt, ne jau demontējot elku tēlus, — viņi kļūs nekaitīgas laikmeta liecības, ja visi un katrs būsīm pārvarējuši komunistisko un katra cita veida totalitārismu sevī un sabiedrībā.

Lai šī konference ir piemiņa tiem, kas nepārnāca, tiem, kas nepiedzima, tiem, kas nepaguva brīvi attīstīt savas spējas. Lai tā ir piemiņa un brīdinājums, lai tā ir totalitārisma atklāšana un nosodījums.

Genocīda galvenās formas un mērķi Latvijā, 1940 — 1985

Latvijas ģeopolitiskā stāvokļa dēļ no 13. gadsimta sākuma līdz 1945. gadam vidēji katrs ceturtais piektais gads Latvijā ir bijis kara gads. Kariem parasti sekojušas okupācijas ar visām no tā izrietošajām sekām. Ķīna par kundzību Baltijā (*dominium maris Baltici*) pēdējos 300 gadus notiek starp Baltijas rietumu un austrumu lielajiem kaimiņiem. Mūsu austrumu un rietumu totalitārajos dzirnakmeņos pēdējā pusgadsimtā tad arī meklējami Latvijas tautas inkvizīciju un genocīda cēloņi, formas, mērķi un tā rezultāti.

Genocīds ir kādas cilvēku grupas izkaušana. 1946. gada 11. decembra rezolūcijā ANO Ģenerālā Asambleja deklarēja, ka genocīds ir starptautiskās tiesības skarošs noziegums. Reizē ar Vispārējo cilvēka tiesību deklarāciju, ko ANO Ģenerālā Asambleja pieņēma Parīzē 1948. gada 9. decembrī ar 48 valstu balsīm, pieņēma arī Konvenciju par genocīda noziegumu novēršanu un sodīšanu par genocīdu. Bija paredzēts, ka šī Konvencija stāsies spēkā, līdz to būs parakstījušas 20 ANO valstis. Balsojot par minēto deklarāciju un Konvenciju, atturējās tikai PSRS, Ukraina, Baltkrievija, Polija, Čehoslovākija un Dienvidslāvija. Padomju politiskajā vārdnīcā vēl 1958. gadā genocīds definēts kā «vissmagākais noziegums pret cilvēci, kādu izdara imperiālistiskā buržuāzija»,¹ ne vārda neminot par totalitārajiem komunistiskajām valstīm.

ANO Konvencijā teikts, ka «genocīds nozīmē jebkuru no sekojošiem nodarījumiem, kuru nolūks iznīcināt pilnīgi vai daļai kādu nacionālu, etnisku, rasisku vai reliģisku grupu, proti: a) nonāvējot grupas locekļus, b) nodarot smagu miesīgu vai garīgu bojājumu grupas locekļiem, c) apzināti uzspiežot grupai tādas dzīves apstākļus, kuru nolūks panākt tās fizisku bojā eju pilnīgi vai daļai, d) uzspiežot līdzekļus, kuru mērķis aizka-

vēt dzimstību šai grupā, e) spaidu ceļā pārvedot šīs grupas bērnus uz citu grupu».² Tātad par genocīdu uzskatāma ne tikai Latvijas iedzīvotāju fiziska iznīcināšana, to noņemšana klimatiski un saimnieciski draudīgos Krievijas apgabalos, bet arī tautsaimniecības, kultūras, dzīvesveida un ticības iznīcināšana vai mēģinājumi to izdarīt.³

Genocīda teoriju Krievijā izstrādāja Ļeņins mācībā par ekspluatatoru šķiru likvidēšanas nepieciešamību pasaules komunisma uzvaras vārdā.

Tikai pirmajos 33 rakstu sējumos vien viņš šo jautājumu apskatījis 9 sējumos. Pamatojot jauno ekonomisko politiku, 1921. g. 17. oktobrī V. Ļeņins rakstīja: «Proletariāta diktatūra ir visnīkākā, vistrākākā cīņa, kurā proletariātam nākas cīnīties pret visu pasauli [..]. Proletariāta diktatūra ir nesaudzīgs karš. [..] šādu karu pasaule vēl nav redzējusi. [..] Mums jāsaka, ka bojā jāiet vai nu tiem, kuri gribēja pazudināt mūs [..], vai arī, otrādi, dzīvos kapitālisti un bojā ies republika.»⁴ Pēc diviem mēnešiem, 1921. gada 23. decembrī, valdības pārskatā Viskrievijas padomju 9. kongresam V. Ļeņins atzina, ka ārzemēs čeku uzskata «par krievu barbarisma tēlu, tipu», tomēr bija pārliecināts: «Bez šādas iestādes darbaļaužu vara nevar pastāvēt, kamēr pasaulē būs ekspluatatori.»⁵

Diemžēl Ļeņina sarkanā terora sistēmas izstrādāšanā un īstenošanā līdzdarbojušies latviešu komunisti Pēteris Stučka (1865—1932), Jēkabs Peterss (1866—1938), Mārtiņš Lācis (Sudrabs; 1888—1938) un simtiem latviešu čekistu un boļševiku. Ļeņina vadītie boļševiki iznīcināja krievu inteliģenci, aristokrātiju, uzņēmējus. Pēc A. Solženicina aprēķina, kopā ar 7 miljoniem cilvēku. Staļins bija Ļeņina skolnieks un darba turpinātājs, kā viņš sevi sauca, un vērsās kā pret visu tautu, tā savas partijas darbiniekiem, iznīcinot vairāk nekā 50 miljonus cilvēku, apmēram piecas reizes vairāk nekā Hitlers.

Latvijas padomju uniformētā zinātne, literatūra un prese līdz 1988. gadam patiesībā nekā nav spējusi dot komunistiskā genocīda pētīšanai. Genocīda noklusēšana bija genocīda attaisnošana. Pēdējos gados vislielāko ieguldījumu 1949. gada genocīda izpēti sniedzis vēstures zinātnu kandidāts Jānis Riekstiņš. Komunistiski orientētie pētnieki un iestādes joprojām cenšas noklusēt vai samazināt komunistiskā genocīda upuru skaitu. Tā, V. Karaļuns 1941. gada 13.—14. jūnijā izvesto skaitu rēķināja uz 9926 cilvēkiem, bet Latvijas VDK 1991. gada 31. maija izziņā to skaits lēsts uz 9119 cilvēkiem, acīmredzot tē neierēķinot ģimenes galvas, kuri skaitījās nevis deportēti, bet sodīti.

Rietumos par genocīdu Latvijā pēckara gados daudz rakstīts

kā latviešu valodā, tā svešvalodās. Starp latviešu publikācijām izceļas ieslodzīto un deportēto Jāņa Siksnas⁶, Artuma Aparnieka⁷, Rasma Aizupes⁸, M. Rūtiņas⁹ u. c. atmiņas. Par latviešu deportācijām rakstījuši vācieši J. Solmers, V. Starlingers, D. Frīde, B. Gerlande, amerikānis Džons Nolls, polis J. Čapskis, krievs A. Solžeņicins¹⁰, lietuvietis R. Bielinis, šveicie E. Liperte u. c. Deportācijas no Latvijas ir starptautiski plaši pazīstama tēma.

Šim rakstam izmantoti Latvijā un ārzemēs publicētie pētījumi un dokumentu publikācijas, LKP CK Partijas vēstures institūta partijas arhīvs, ASV Nacionālais arhīvs Vašingtonā, Koblencas Federālarhīvs Vācijā, kā arī Latvijas Iekšlietu un Finānsu ministriju un Latvijas PSR VDK izziņas, kuras saņēmu, pateicoties Latvijas Republikas AP Prezīdija priekšsēdētāja pirmā vietnieka D. Ivāna kunga lūgumam šīm iestādēm. Taču pētījumi vēl priekšā, jo daudzi arhīvi mums šodien slēgti.

Genocīds kā no hitleriešu, tā no bolševiku puses Latvijā tika plānots pirms tā realizācijas sākuma. 1936. gada novembrī Zdanovs paziņoja: «Mēs paplašināsim savu mazo logu uz Eiropu ar Sarkanās Armijas palīdzību.»¹¹ Par bolševiku genocīda plāniem skaidru valodu runāja PSRS Valsts drošības tautas komisāra vietnieka ģenerāļa Ivana Serova 1939. gada 11. oktobrī parakstītā slepenā instrukcija par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas pretpadomju elementu deportāciju īstenošanas kārtību.¹² Par hitleriešu plāniem Latvijā liecina Vācijas Valsts drošības galvenajā pārvaldē 1939. gadā veiktais slepenais pētījums «Apdzīvotības stāvoklis Baltijā»,¹³ kura nobeigumā teikts: «Vācijas uzdevums ir darīt, cik iespējams, lai saglabātu vācu iedzīvotāju grupas, tām būtiski palīdzēt, stiprināt un izplatīt vācu iesaisti Baltijas telpā, turklāt tas attiecas mazāk uz vācu skaitlisko varenību, kā uz vācu tautas grupas darbības spēju.»¹⁴

Kā redzams no ASV sūtņa Vācijā Morisa Lilenda 1940. gada 3. decembra pilnīgi slepenā ziņojuma ASV valsts sekretāram par Baltijas valstu stāvokli (šis ziņojums atrodas ASV Nacionālajā arhīvā Vašingtonā), PSRS jau 1940. gadā plānoja Baltijas tautību genocīdu. «Ir sagaidāms,» rakstīja sūtnis, «ka padomju varas iestādes ķersies pie masu deportācijām no Lietuvas un citām Baltijas valstīm, tikko būs realizēta vāciešu repatriācijas programma. [...] padomes neapšaubāmi gribēs šo teritoriju rasiski «attīrīt», kā jau tas izdarīts ar anektētajiem Polijas un Somijas apgabaliem un agrāk ar Padomju Karēliju. Šī attīrīšana notiks iespējami drīz un var sākties pavasarī, ja ne vēl agrāk. Tā rezultātā Baltijas tautas kā rasiski politisks faktors gar Baltijas jūru var izzust un deportāciju politika var iznīcināt visu 20 neatkarības gadus iegūto. Acīmredzot Baltijas iedzīvotāji, tāpat kā

poli, tiks nometināti Padomju Vidusāzijā un Sibīrijā.»¹⁵ 1940. gadā plānotais genocīds nebija nekas jauns.

Ar četrām pasākumu grupām Komunistiskā partija jau 1919. gadā bija likvidējusi daudzu iedzīvotāju kreiso noskaņojumu Latvijā: 1) sarkano muižu atjaunošana, 2) nacionālās patstāvības liegšana, 3) dievticības vajāšana un 4) t. s. šķiras ienaidnieku aresti un apšaušanas. Latvijā 1919. gadā piecos mēnešos arestēja ap 10 000, bet nošāva 3632 cilvēkus.¹⁶ Tātad Komunistiskās partijas genocīds Latvijā bija sācies līdz ar Komunistiskās partijas diktatūru 1919. gadā. Pirmā un otrā Komunistiskās partijas organizētā un vadītā genocīda forma arī 1940.—1941. gadā bija Latvijas iedzīvotāju aresti un nošaušana bez tiesas sprieduma, kā arī smagu miesīgu vai garīgu bojājumu nodarīšana. Jau 1940. gada novembrī Latvijā sāka lietot KPFSR Kriminālkodeksu un citus likumus un sāka sodīt Latvijas pilsoņus ar atpakaļejošu datumu pēc Krievijas likumiem. Bēdīgi slavenais Krievijas Kriminālkodeksa 58. pants deva iespēju likvidēt jebkuru cilvēku. Pēc līdzšinējiem aprēķiniem, 1940.—1941. gadā Latvijā tika arestēti 7670 cilvēki, no kuriem 6182 (80,6%) tika izvesti no cietumiem 13.—14. jūnijā, bet vismaz 1488 (19,4%) nošauti.¹⁷

Pēc Latvijas VDK 1991. gada 31. maija datiem, 1940.—1941. gadā Latvijā arestēti un sodīti 5247 Latvijas pilsoņi. Bez tam vēl 2387 Latvijas pilsoņi arestēti un sodīti jau PSRS teritorijā 1942. un 1943. gadā. Tātad arestēti un sodīti tika 7634 cilvēki.¹⁸ No visiem apmēram 35 828 represētajiem cilvēkiem, pēc abiem aprēķiniem, arestēti, sodīti vai nošauti tika 21,4%.

Runājot par genocīdu Latvijā pēdējos 50 gados, nevar neminēt vācu okupācijas laiku. Vācu okupācijas pirmajos mēnešos bez tiesas sprieduma Latvijā tika nošauti ap 10 000—12 000 padomju iestāžu darbinieku, aktivistu, starp kuriem tikai retais bija Komunistiskās partijas biedrs. «Tas bija viens no baigākiem notikumiem mūsu tautas dzīvē,» rakstīja bijušais leģiona virsleitnants E. Pārups, «kas beidzās ar apm. 12 000 tā saukto «komunistu» nonāvēšanu.»¹⁹ Drausmīga bija ebreju un čigānu iznīcināšana. Latvijā vācu okupācijas varā palika ap 70 000 (75,26%) Latvijas ebreju. Rēķina, ka 1941. gadā iznīcināja ap 66 000 (71%) ebreju. Pēc M. Kaufmaņa datiem, Latvijā palika dzīvi kādi 4000 (ap 4,3%) ebreju. Par ebreju iznīcināšanu Latvijā uzrakstītas vairākas grāmatas. M. Kaufmaņa darbā «Ebreju iznīcināšana Latvijā»²⁰ 1947. gadā vaina par ebreju iznīcināšanu faktiski uzlikta latviešu tautai, bet B. Presa grāmatā «Ebreju slepkavības Rīgā 1941.—1945. g.»²¹ apstākļi attēloti objektīvāk. Tuvu īstenībai ebreju tautas tragēdija Latvijā attēlota Frenka Gordona grā-

matā «Ebreji Baltijā starp Rietumiem un Austrumiem»,²² kas iznāca Stokholmā 1990. gadā.

Iedzīvotāju aresti un apšaušanas atjaunojās 1944.—1945. gadā pēc otrās padomju okupācijas. Pēc Latvijas VDK datiem, 1945. gadā no Latvijas deportētas 384 galvenokārt vācu tautības ģimenes, kopskaitā 675 cilvēki.²³

Cilvēku skaitu, kas tika arestēti un daļēji izsūtīti uz Sibīriju no t. s. filtrācijas nometnēm, ārzemēs rēķina ap 40 000—60 000.²⁴ Taču jautājums vēl jāpēta. Latvijas bruņotās pretestības dalībnieku kopskaitu 1944.—1950. gadā lēš uz 25 600 cilvēkiem.²⁵ Sāva ne tikai bruņotās pretestības dalībniekus, bet arī viņu ģimenes locekļus un radniekus. Kritušo skaitu mēs nezinām.

Komunistu arestēto skaits laikā no 1940. līdz 1985. gadam ārzemju presē parasti tiek rēķināts uz 80 000 cilvēku. Pēc Latvijas VDK 1991. gada datiem, visā padomju varas pastāvēšanas laikā no 1940. līdz 1985. gadam Latvijā arestēti un sodīti 44 213 cilvēki, turklāt 41 762 cilvēki (94,46%) arestēti un sodīti Staļina laikā no 1940. līdz 1953. gadam. Laikā no 1954. līdz 1985. gadam arestēts un sodīts 2451 cilvēks (5,54%). Tātad Staļina laikā arestēti un sodīti caurmērā 3212, bet 1954.—1985. gadā — caurmērā 77 cilvēki gadā. 29,58% cilvēku (12 352) arestēti un sodīti vienā — 1945. gadā. 1944.—1985. gadā ar sevišķās apspriedes lēmumu ar nāvi Latvijā sodīti 498 cilvēki, galvenokārt 1944.—1945. gadā.²⁶ Tātad pēc Latvijas VDK datiem, arestēto un sodīto skaits Latvijā 1940.—1985. gadā bija 55,27%, t. i., gandrīz divreiz mazāks nekā parasti minēts literatūrā.

Trešā Komunistiskās partijas organizētā un vadītā genocīda forma Latvijā bija apzināta tādu dzīves apstākļu uzspiešana Latvijas iedzīvotājiem nolūkā panākt šo iedzīvotāju pilnīgu vai daļēju bojāeju. Šī genocīda forma ietver sevī iedzīvotāju deportācijas, Latvijas varmācīgu kolektīvizāciju, piespiedu pārcelšanu no savrupsētām uz ciemiem un Latvijas plānoto kolonizāciju.

Izsūtīšana trimdā (*exsilium*) uz neapdzīvotām Vidusjūras salām vai tuksnešu oāzēm kā terora līdzeklis pret politiskajiem pretiniekiem pastāvēja jau senajā Grieķijā un Romā. Piespiedu izsūtīšanu Romas diktatoru laikā, tai notiekot policijas pavadībā un valstij nosakot apmetnes vietu, sauca par *deportatio*. Iedzīvotāju deportācijas no Latvijas veica jau senā Krievija. Līvonijas kara laikā Ivans IV izveda no Latvijas 80 000 cilvēku. Izvesto vietā ap Daugavpili krievu karaspēka apgādei nometināja krievus. Ziemeļu kara laikā Latvijas iedzīvotāju deportācijas turpināja Pēteris I. Tā, 1702. gadā no Alūksnes draudzes uz Krieviju tika izvesti 588 cilvēki, to skaitā visi Alūksnes iedzīvotāji ar Bībeles tulkošanu prāvestu E. Gliku priekšgalā.²⁷ Nometināšanu Sibīrijā

aizsāka Katrīna II. Tikai 19. gadsimtā uz Sibīriju deportēti 865 000 cilvēku (5,2%).²⁸ Sākoties 1. pasaules karam 1914. gadā, no Latvijas uz Iekškrēviju deportēja daudzus vāciešus.

1937.—1939. gadā PSRS tika represēti ap 70 000, bet iznīcināti ap 25 000 latviešu, kas veidoja 16,5% no to kopskaita. Tiek uzrādīts arī lielāks iznīcināto skaits.

Saskaņā ar ģenerāļa Ivana Serova 1939. gada 11. oktobra instrukciju visi, kas pieder kādai sociālajai vai arodu grupai, kura paredzēta «Pretpadomju elementu operatīvajā uzskaitē»,²⁹ registrējami un vēlāk iznīcināmi. No komunistiskā terora nebija pasargāts neviens politisko partiju biedrs (izņemot komunistus), neviens tiesnesis, policists, virsnieks, rūpnieks, tirgotājs, lauksaimnieks, amatnieks, pat esperantists un filatēlists. Deportācijas mazākās grupās sākās jau 1940. gada beigās, bet pirmais lielākais ešelons uz Komi APSR aizgāja 1941. gada 25. aprīlī. Vispārēja administratīva masu deportācija notika naktī no 1941. gada 13. uz 14. jūniju. Šī ilgāku laiku slepeni gatavotā akcija notika vienlaicīgi un vienveidīgi visās trijās Baltijas valstīs. Apbruņoti čekisti, miliči, kompartijas darbinieki un aktīvisti nakts laikā iebruka dzīvokļos un parasti lika stundas laikā sagatavoties ceļam. Arestētos stāvgrūdām sablīvēja aizrestotos preču vagonos, kur vienīgā labierīcība bija grīdā izcirsta lūka tualetes vajadzībām.

Tā pirms 50 gadiem, 1941. gada 14. jūnijā, Komunistiskā partija organizēja iedzīvotāju pirmo masveida deportāciju uz Sibīriju 662 iepriekš slepeni sagatavotos preču vagonos. Spriežot pēc Vācijas SD atzīmēm, kopā izveda 20 700 cilvēkus,³⁰ to skaitā daudz ebreju. Taču ebreji publicētajos Sarkanā Krusta sarakstos «Sie vārdi apsūdz» nav uzrādīti. Pārējo tautību, galvenokārt latviešu, izvesto skaits bija 15 081. Starp tiem 6447 (47,7%) bija vīrieši un 5302 (35,1%) — sievietes, 3332 bija bērni, jaunāki par 16 gadiem (22,1%), ieskaitot 291 zīdaini līdz viena gada vecumam. 315 cilvēki bija vecāki par 70 gadiem.³¹ No deportētajiem 39,2% bija pilsētu un 60,8% — lauku iedzīvotāji. No Latvijas izvesti 2093 skolēni, to skaitā 1329 no pamatskolām un 498 no vidusskolām, kā arī 474 skolotāji.³²

Dzejnieks Kārlis Skalbe 1942. gadā rakstīja:

Zied balti visas ceļa malas,
Ik soli ceļos noņemtos,
Se gribētos man klusi lūgties,
Lai Dieva roka sargā tos.³³

Tātad pirmajā Baigajā gadā nošauti, arestēti vai deportēti

35828 cilvēki — 1,85% no Latvijas iedzīvotāju skaita.³⁴ Drīz bija jāseko otrajam deportācijas vilnim, kurā bija jāizved 62000 cilvēku. Tas nozīmē, ka šajā gadā bija nošauts, deportēts vai paredzēts deportēšanai katrs divdesmitais Latvijas iedzīvotājs, t. i., kopā 5,15%.

Svarīga latviešu genocīda forma, kura bija paredzēta hitleriešu plānos, bet īstenota arī bolševiku plānos, bija t. s. latviešu tautas «atgalvināšana» (*Enthauptung*). Tā bija spējīgāko latviešu politisko, saimniecisko un militāro darbinieku iznīcināšana vai nobīdīšana pie malas, tajā pašā laikā Latvijas pārvaldē izvirzot mazāk spējīgus vai nespējīgus vadītājus, uz kuriem varētu novelt atbildību par notiekošo. Tā, 1940.—1941. gadā bolševiki arestēja, deportēja vai nonāvēja līdzās prezidentam Kārlim Ulmanim un ģenerālim Jānim Balodim vēl 21 valdības locekli, 32 Latvijas Saeimas locekļus un citus politiskos vadītājus.³⁵ Tikai no Litenes nometnes vien deportēja 563 virsniekus. Latvijas «atgalvināšana» bija arī latviešu intelligences izdzīšana trimdā 1944. gadā, kas veidoja ievērojamu tautas daļu — ap 240 000 bēgļu.

Hitleriskā valdība kopš 1939. gada plānoja Austrumeiropas un tās ietvaros arī Baltijas tautu pārvācošanu vai iznīcināšanu. Pirmos priekšlikumus šajā jomā H. Himlers iesniedza Ā. Hitleram un saņēma viņa piekrišanu jau 1940. gada pavasarī. 1941. gadā prof. Konrāda Meiera vadībā pamatos izstrādāts t. s. Austrumu ģenerālplāns (*Generalplan Ost*). Pēc šī plāna bija paredzēts kolonizēt Poliju, Rietumukrainu, Baltijas valstis un Ļeņingradas apgabalu, kuru pirms kara apdzīvoja 45 miljoni iedzīvotāju, to skaitā 5—6 miljoni ebreju. 31 miljonu bija paredzēts pārvietot uz Sibīriju vai iznīcināt, bet rasiski noderīgos un politiski pakļāvīgos atstāt šai teritorijā. Pārvācot varēja vairāk nekā 50% igauņu, mazāk nekā 50% latviešu. 700 000 latviešu, to skaitā arī latgalieši, bija pārvietojami uz Ļeņingradas apgabalu, lietuvieši — galvenokārt uz Prūsiju.

Mēs nebūtu patiesi, ja neatcerētos vācu okupācijas varas deportācijas. 1942. gada aprīlī—maijā no Latgales vien deportēja ap 12 000 cilvēku, to skaitā krievus un poļus. Audriņu operācijas laikā līdzās desmitiem nošauto ap 4000 cilvēku deportēja uz Vāciju. 1944. gadā 5.—9. oktobra cilvēku medībās sāķera un uz Vāciju aizveda ap 6000 Latvijas pilsoņu. Tātad deportēja, mazākais, 22 000 cilvēku. Tajā pašā laikā cietumi un koncentrācijas nometnes Salaspilī, Madonā, Jelgavā, Liepājā bija pilnas. 1944. gadā visus dzīvus palikušos deportēja uz Vācijas koncentrācijas nometnēm — Stuthofu, Mauthauzeni u. c.

Visā Austrumu telpā bija paredzēts novietot 10 miljonus vā-

ciešu. No 36 vācu atbalsta punktiem 14 bija paredzēts ierīkot Ostlandē, no tiem 5 Latvijā — Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Abrenē un Valkā. Ap šiem vācu atbalsta punktiem 5—10 km apkārtnē bija jāierīko vācu lauku novadi. Bija paredzēts 25 gadu laikā Latvijā novietot 164 100 vāciešu, to skaitā 105 900 — Rīgā un tās apkārtnē. Vāciešu iekārtošanai Latvijā bija atvēlēti 1273,5 milj. reihsmarku.³⁶

Ceturtajā gadā pēc hitleriešu *Generalplan Ost* izgāšanās notika jauns komunistu organizēto deportāciju vilnis. Valsts drošības orgāni sastādīja un aprīņķu izpildkomitejas apstiprināja izsūtīšanai paredzēto «kulaku» ģimeņu un citu «šķiriski naidīgo» personu sarakstus, izveidoja operatīvās grupas.

Līdz 1948. gada 15. septembrim Latvijā bija uzskaitīti 10 127 kulaki un ap 5000 legalizējušies nacionālie partizāni, kopā 14 206 cilvēki ar kompromitējošu pagātni.³⁷ 1948. gada 21. septembrī Latvijas PSR prokurors A. Mišutins ziņoja LKP CK 1. sekretāram J. Kalnbērziņam: «Lai galīgi likvidētu Latvijas PSR kontr-revolucionāros naidīgos elementus, es lūdzu Jūs apspriest jautājumu par šādu pasākumu mērķtiecību:

[.] Uzdot komisijai kāda LK(b)P CK sekretāra vadībā izstrādāt un sagatavot iesniegšanai attiecīgajām iestādēm jautājumu par visnaidīgāko un šķiriski vissvešāko elementu, kuri atrodas Latvijas PSR, izsūtīšanu uz valsts iekšieni.»³⁸

1949. gada 29. janvārī PSRS Ministru Padome pieņēma lēmumu Nr. 390-1385 par iedzīvotāju masveida deportāciju. Pirmām kārtām bija jādeportē kulaki un viņu ģimenes locekļi.

1949. gada 17. martā Latvijas PSR Ministru Padome, balstoties uz šo PSRS MP lēmumu, pieņēma savu lēmumu Nr. 282-S par kulaku ģimeņu izsūtīšanu ārpus Latvijas, kuru parakstīja V. Lācis un I. Bastins. 1949. gada martā no Latvijas laukiem bija paredzēts izsūtīt 11 252 ģimenes ar 38 662 cilvēkiem. 1949. gada 25. martā izveda 13 501 ģimeni, tai skaitā 9250 zemnieku ģimenes, kopā 40 374 cilvēkus — 10 983 vīriešus, 18 801 sievieti un 10 590 bērnus vecumā līdz 16 gadiem. Cilvēki izvesti 33 ešelonos uz Amūras, Omskas un Tomskas apgabaliem. LKP CK arhīva materiāli liecina, ka izvešanas notika LK(b)P biedru vadībā, kaut arī bija partijas biedri, kas no šī uzdevuma atteicās un tika sodīti. LK(b)P CK birojs 1949. gada 29. martā, apspriedis jautājumu «Par kulaku un viņu ģimeņu, bandītu un nacionālistu ģimeņu izsūtīšanas deportācijas rezultātiem», atzina, ka PSRS un Latvijas PSR valdības lēmumi šajā jautājumā izpildīti, un atzīmēja republikas partijas organizācijas, komjaunatnes un padomju aktīva enerģisko piedalīšanos izsūtīšanas akcijas īstenošanā.³⁹

Izsūtītajiem, nonākot specnometinājuma vietā, bija jāparaksta šāds iespiests dokuments.

«1949. gada ... aprīlī

Man, izsūtītajam latvietim (latvietei) ... ir paziņots par to, ka es pēc PSRS augstāko varas orgānu rīkojuma esmu izsūtīts (-ta) uz Padomju Savienības attāliem rajoniem uz mūžīgiem laikiem bez tiesībām atgriezties iepriekšējā dzīves vietā. Man arī ir paziņots, ka man bez leklīetu ministrijas vietējo orgānu atļaujas nav tiesību no šejienes izbraukt, kaut vai uz laiku mainīt dzīves un darba vietu. Es arī zinu, ka šā paraksta pārkāpšanas gadījumā saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1948. gada 26. novembra lēmumu mani sauks pie atbildības un notiesās katorgas darbos uz 10 gadiem. Ar 1948. gada 26. novembra lēmumu es esmu iepazistināts (-ta).

Paraksts , »⁴⁰

Šī deportācija, kas bija iecerēta kolektivizācijas nodrošināšanai, arī kvalificējama kā genocīds. Laikā no 1945. līdz 1953. gadam deportēti vismaz 119 000 cilvēku, kas veidoja apmēram 10% no latviešu kopskaita. Tādējādi Komunistiskā partija deportāciju veidā ir piespriedusi latviešiem Romas impērijas barbariem uzliekamo nežēlīgāko soda mēru — decimāciju, t. i., katra desmitā sodīšanu ar nāvi.

Lielu pētniecības darbu par bolševiku genocīdu Latvijā pirmais veica jurists Ā. Silde (1907—1990), intervējot apmēram 2000 vācu un austriešu karagūstekņu un civilistu, kuri 1955.—1957. gadā atgriezās no Padomju Savienības cietumiem, vergu darba nometnēm, deportācijām un kuri bija tikušies ar Latvijas vai arī Baltijas iedzīvotājiem. Aculiecinieku stāstījumi apkopoti viņa grāmatā «Pa deportēto pēdām»⁴¹, kas atspoguļo deportēto stāvokli 1952.—1956. gadā. Par šīs grāmatas angļu izdevumu, kā stāstīja pats Ā. Silde, VDK aizmuguriski piesprieda viņam nāves sodu. Pēc Ā. Sildes pētījuma un viņa sastādītās PSRS darba nometņu kartes, kā arī pēc Latvijas vēsturnieku pēdējo gadu pētījumiem ir zināms, ka Latvijas deportētie bija nometināti Sibīrijā, Krievijas arktiskajā reģionā, centrālajā Āzijā, Tālajos Austrumos un nedaudz — Urālos, tātad 5 reģionos, kuru lielākajā daļā Latvijas iedzīvotājiem nebija izturami pat klimatiskie apstākļi. Latvieši bija izvietoti apmēram 200 soda nometnēs un nometinājuma vietās. 1986. gadā rakstu krājumā «Acta Baltica» 24. laidienā Ā. Silde publicēja plašu apcerējumu «Baltiešu iznīcināšana zem padomju kundzības. Jautājumā par igauņu, latviešu un lietuviešu masu deportācijām un spaidu darbiem Padomju Savienībā».⁴²

Kopējo nošauto, arestēto un deportēto skaitu grūti noteikt, jo

*Komunistiskā genocīda tiešie upuri Latvijā
1940.—1985. gadā*

Gads	Deportēti	Arestēti un sodīti	To skaitā oficiāli nošauti Latvijā	Kopā	%
1940—1941	20 700	7 670	1488	28 370	14,80
1945—1953	119 000	41 762	498	160 762	88,87
1954—1985	—	2 541	—	2 541	1,33
Kopā	139 700	51 973	1986	191 673	—
%	72,88	27,12	3,82	100,00	100,00

viena persona dažkārt arestēta, deportēta 2 un 3 reizes, bet daudzu sarakstos nav. Pasaules literatūrā šo kopskaitu rēķina uz 180 000—216 000 cilvēkiem.⁴³ Kopumā no Baltijas 6 miljoniem iedzīvotāju deportēja 578 000 (9,3%) cilvēku.

Tātad tiešo komunistiskā genocīda upuru skaits 1940.—1985. gadā ir 191 673 cilvēki (14,77% no 1959. gada tautskaites), no kuriem deportēti 139 700 (72,88%), arestēti un sodīti 51 973 cilvēki (27,12%), tai skaitā oficiāli, parasti pēc «īpašās apspriedes» lēmuma, nošauti Latvijā 1986 cilvēki (3,82%). Pirmajā baigajā gadā deportēti, arestēti un sodīti, to skaitā nošauti, 28 370 cilvēki, bet pēckara 9 baigajos gados deportēti, arestēti un sodīti, to skaitā nošauti, 17 863 cilvēki gadā. Tie ir, tā sakot, reģistrētā valsts nāvē mirušie. Cik krita pēckara pretestības kustībā un pilsoņu karā, mēs nemaz nezinām.

Latvijas PSR valdība ar V. Lāča parakstu 1954. gada jūlijā aizliedza visām izpildkomitejām izsniegt izziņas par deportēto dzīvi un darbu pirms izsūtījuma, lai visādi aizkavētu izsūtīto atgriešanos.⁴⁴ Latvijas PSR valdība pieņēma lēmumus par izsūtīto mantas konfiscēšanu, bet nekad nepieņēma lēmumu pat par našas padomju varas rehabilitēto deportēto konfiscētās mantas un īpašumu atdošanu. Latvijas PSR valdība, izpildot LKP gribu, līdz pārbūvei faktiski uzstājās par deportēto palikšanu Sibīrijā un par fiziski un garīgi salauzto atgriezušos deportēto cilvēku ekonomisko iznīcināšanu — tātad konsekvēnti īstenoja genocīda politiku Latvijā. 1955.—1959. gadā Latvijā atgriezās ap 18 000 cilvēku, bet līdz 1963. gadam — 31 596 cilvēki.⁴⁵

Pēc Latvijas Iekšlietu ministrijas Reabilitācijas daļas datiem,

līdz 1991. gada 30. aprīlim rehabilitācijas dokumenti izsniegti 44 994 cilvēkiem, bet, pēc Latvijas VDK datiem, uz rehabilitāciju gaida 32 075 cilvēki.⁴⁶ Tātad rehabilitēti vai rehabilitāciju gaida 77 069 (40,2%) cilvēki. Rehabilitēti ap 32% 1941. gada un ap 87,8% 1949. gada izsūtīto. Līdz 1991. gada 31. maijam par zaudēto kustamo mantu ir izmaksāts 121 751 tūkst. rubļu, turklāt no republikas budžeta izmaksāti 67,69%. Taču būtu jāierosina PSRS izmaksāt arī kompensāciju visiem represētajiem neatkarīgi no tā, bijis viņiem zaudēts kustams vai nekustams īpašums vai ne.

Ceturrtā ANO genocīda Konvencijā minētā genocīda forma ir tādu līdzekļu izspiešana, kuru mērķis ir aizkavēt dzimstību. Šajā jomā būtu pētāmi «reālā sociālisma» dzīves apstākļi, kas nesniedza to iztikas līmeni, lai latviešu sabiedrība spētu sevi normāli atražot.

Genocīda elementi sastopami Latvijā piespiedu kolektivizācijas realizēšanā, kā rezultātā komunisti pirmo reizi Latvijas vēsturē iedzīvotājus miera laikā noveda pusbadā. Te jāpēta dzīvokļu apstākļu neuzlabošana pamatiedzīvotājiem pēc kara gados. Genocīda elementi ir sastopami iedzīvotāju piespiedu pārcelšanā no tradicionālajām viensētām uz ciemiem. Kā liecina zemnieku rakstiskās sūdzības, simtiem zemnieku sētu, neskatoties uz iedzīvotāju protestiem, tika nojauktas ar varu, neierādot zemniekiem apmešanās vietu.

ANO genocīda Konvencija īpaši sargā bērnu reliģiskās un nacionālās jūtas, aizsargā to neaizskaramību. ANO genocīda Konvencijā minētā piektā genocīda forma ir vienas grupas bērnu pārvešana (spaidu ceļā) uz citu grupu. Pirmām kārtām tas attiecas uz visu dievticīgo vecāku bērnu ieskaitīšanu ateistos, piespiedu kārtā ierakstot komunistiskajās pionieru un komjaunatnes organizācijās, kuru locekļiem bija aizliegta baznīcu un lūgšanu namu apmeklēšana. Rezultātā Latvijas luterticīgie, katolticīgie, pareizticīgie, baptistu un mozusticīgo bērni, parasti viņiem nejaudājot, tika ieskaitīti ateistos un kā tādi tika audzināti, nodarot zaudējumu viņu garīgajai un morālajai attīstībai. Šis Komunistiskās partijas organizētais ateistiskais genocīds veicinājis nemorālas attieksmes izplatīšanos pret dabu, darbu un tuviem cilvēkiem, pret citām tautām un reliģijām, veicinājis noziedzības pieaugumu. Morālais un garīgais sabrukums radies tāpēc, ka Komunistiskā partija pārņēma tiesības uz absolūto garīgo autoritāti, cenšoties likvidēt dievticību Latvijā.

Genocīda forma, kas vēl šodien pastāv Daugavpilī un vairākās citās vietās, ir ANO genocīda Konvencijā aizliegta, bet īstenotā latviešu bērnu piespiedu apmācīšana krievu bērnudārzos un krievu skolās. Latviešu vecāki bija un ir spiesti savus bērnus

nodot krievu bērnudārzos un krievu skolās, jo tuvumā nav ne latviešu bērnudārzu, ne skolu. Komunistiskās partijas organizētais Latvijas bērnu reliģiskais un nacionālais genocīds vēl gaida savus pētniekus.

Par genocīdu var uzskatīt PSKP organizēto Latvijas kolonizāciju pēckara gados — tā saukto rūpniecisko internacionalizāciju.

Latvijas kolonizēšanas svarīgākais paņēmieni bija boļševiku organizētā strādnieku vervēšana pašu radītajai ekonomiski nepamatotajai, hipertrofētajai rūpniecībai, rūpniecības pārvēršana par kolonizēšanas paņēmieni. Latvija sevišķi cieta un vēl cieš no laimes meklētājiem. Pēckara gados Latvijai cauri gājuši 4 miljoni cilvēku, kas sabradājuši tās saimniecību un kultūru.⁴⁷

Genocīda, karu un kolonizācijas rezultātā latviešu skaits Latvijā no 1472,6 tūkstošiem (75,6% no kopskaita) 1935. gadā samazinājās uz 1297,9 tūkstošiem (62,6%) 1959. gadā, t. i., par 174,7 tūkstošiem (11,86%). Tajā pašā laikā slāvu iedzīvotāju skaits no 233 tūkstošiem (12%) 1935. gadā jau 1959. g. bija palielinājies gandrīz divas reizes (par 414 tūkstošiem) un veidoja 30,9% no iedzīvotāju kopskaita.⁴⁸ Pašreiz, pēc 1989. gada tautskaites datiem, Latvijā ir tikai 52% latviešu un 42,3% austrumslāvu.

Tātad līdzās militārai okupācijai Latvijā ir organizēta kolonizācija un iekarotāju migrācija, kas apzināti uzspiež tādus dzīves apstākļus, kuru nolūks objektīvi ir latviešu, viņu dzīvesveida, kultūras un valodas bojā eja, latviešu iznīcināšana Latvijā. Hitleriešu un boļševiku īstenotā genocīda mērķis Baltijā bija vācu un krievu etnokrātijas izveidošana, impēriju nostiprināšanās Baltijas jūras austrumu krastā. Abu šo koloniālismu īpatnība bija tā, ka kolonistiem jāstrādā kopā ar kolonizētajiem kolonistu faktiskajā vadībā.

1985. gada Kopenhāgenas starptautiskā tribunāla manifestā ir teikts: «Triju Baltijas valstu liktenis ir unikāls cilvēces vēsturē. Nevienā vietā uz pasaules agrākās parlamentārās demokrātijas nav okupētas, anektētas un uzvarētāju spēka kolonizētas. Masveidīga krievu imigrācija ir nopietni ievainojusi Baltijas identitāti un politisko struktūru, valodu, kultūru, reliģiju, tāpat vēstures mācīšana skolās ir cietusi zem padomju varas. Baltijas valstu militarizācija ir pastāvīgs atgādinājums par apdraudēto mieru visā pasaulē.»⁴⁹

Pēc komunistu apvērsuma 1917. g. novembrī nepastāvēja ne padomju vara, ne proletariāta diktatūra, bet Komunistiskās partijas diktatūra. Komunistiskā partija noteica gan Augstākās Padomes, gan Ministru Padomes, VDK, Iekšlietu Tautas komisa-

riāta, gan prokuratūras un Finanšu ministrijas, gan Kultūras un Izglītības ministriju darbu, kas īstenoja genocīdu.

Komunistiskās partijas organizētais un vadītais Latvijas tautas genocīds ir lielākais noziegums pret latviešu tautu visā tās pastāvēšanas vēsturē. Šī latviešu tautas nacionālā traģēdija ir kvalificējama kā komunistu noziegums pret cilvēci.

Latvijas iedzīvotāju un latviešu genocīds notika tajā totalitārās attīstības pakāpē, kad tauta vairs nespēja kontrolēt ne bolševisma, ne fašisma darbību, kad šīs darbības kontrole pārgāja Komunistiskās un nacistiskās partijas un to represīvā aparāta rokās. Tāpēc Latvijas iedzīvotāju genocīdā nevar vainot krievu vai vācu tautu kopumā, kaut arī galvenokārt kā krievi, tā vācieši bija šī genocīda izpildītāji. Komunistiskās partijas organizācijas vadīja un kompartiju locekļi īstenoja genocīdu.

Komunistiskās partijas genocīda politikā Latvijā izdalāmi divi galvenie posmi. Pirmajā posmā no 1940. līdz 1953. gadam tika īstenotas galvenokārt cilvēku nošaušanas bez tiesas sprieduma un masveida deportācijas un ievietošanas vergu darba nometnēs. Šis posms uzskatāms par 30. gados PSRS iesāktā genocīda turpinājumu. Otrā posmā kopš 1954.—1956. gada raksturo rafinētāka, mazāk atklāta genocīda metožu lietošana un nežēlīga vēršanās pret politiskajiem pretiniekiem, ticības aizstāvjiem, pret Latvijas garīgo inteliģenci. Liela daļa arestēto tika novietota Potmas soda nometnē Mordovijā, Permas soda nometnē Sibīrijā, Vladimiras cietumā. Komunistiskā partija organizēja veselu pasākumu sistēmu, kura gāja pa priekšu, sekoja un seko genocīdam vēl šodien. Te jārunā par mūsu sakropļoto valsti un pārvaldes aparātu, sagrauto un krīzes stāvoklī novesto rūpniecību un lauksaimniecību, sagrauto skolu sistēmu, viltus internacionālistu gandrīz iznīdēto un vēl šodien nīdēto latviešu valodu. Fakts, ka mēs nezinām savu vēsturi un kultūru, runājam kļūdainā latviešu valodā vai, dzīvojot Latvijā gadu desmitiem, latviešu valodā nemaz negribam runāt, ka mūsu saimniecība nespēj mūs apgādāt un pāēdināt, ka mēs daudzi jūtamies kā dienasstrādnieki, bet ne saimnieki savā zemē, ka mums maza dzimstība un mēs nespējam sevi atražēt, ka pastāv demogrāfiskā krīze, arī ir genocīda rezultāts.

Abu totalitāro režīmu — bolševisma un nacisma — Latvijā īstenotajā genocīdā novērojamas vairākas kopīgas līnijas un genocīda īstenošanas secība.

1. Latvijas iedzīvotāju daļēja iznīcināšana un deportēšana ar ideoloģiskiem un politiskiem motīviem bez tiesas sprieduma.

2. Latvijas valsts iekārtas, saimniecības, sociālās un kultūras dzīves vardarbīga likvidēšana un pārkārtošana atbilstoši savas valsts modelim.

3. Krievijas un Vācijas iedzīvotāju masveidīgas novietošanas plānošana un to novietošana uz pastāvīgu dzīvi Latvijā.

4. Latvijas valsts faktiska likvidēšana un tautas asimilēšana, nomainot to ar kolonizētājvalsts etnokrātiju.

Latviešu tauta ir izturējusi 50 gadus ilgo komunistu inkvizīciju, saglabājusies dzīva, taču fiziski tik smagi ievainota kā pēc 1710. gada lielā mēra, bet saimnieciski, kulturāli un garīgi tik ievainota kā vēl nekad. Latviešu tauta arī šodien dzīvo komunisma nāves ēnā. Cik tuvu nāvei latviešu tauta stāvējusi 20. gadsimta vidū, otrajā pusē un varbūt stāv vēl šodien, to mēs apjēdzam tikai pamazām. Latviešu tauta un tās tiesības bradātas simtiem gadu, taču tā bradātas kā komunistiskajā inkvizīcijā tās nav bijušas nekad. Latvijas tauta izturēja Komunistiskās partijas organizēto genocīdu un ir sākusi savas valsts, saimniecības un kultūras jaunuzbūvi.

Latvijas tautas fiziskā, saimnieciskā un garīgā komunistiskā genocīda upuri, visi Golgātas ceļa gājēju simti tūkstoši prasa Latvijas Republikas valdībai nodibināt kompetentu speciālistu valdības komisiju vai pat valdības finansētu Latvijas genocīda institūtu Latvijas genocīda izpētei. Sai valdības komisijai vai institūtam kopā ar zinātniekiem, represēto klubu vadītājiem un māksliniekiem būtu nekavējoties jāveic šādi darbi:

1) jāapzina un jāpublicē visi arhīvu materiāli par genocīdu;

2) jāapzina un jāpieraksta visi genocīdā bojā gājušie, cietušie, jāsavāc visu genocīdu pārdzīvojušo atmiņas gan Latvijā, gan ārpus tās, jāizdod Latvijas komunistiskā genocīda upuru piemiņas grāmatas;

3) pie LU Vēstures un filozofijas fakultātes un LZA Latvijas vēstures institūta jāorganizē pētnieku grupa, kurai jāpēta un tuvāko gadu laikā jāuzraksta Latvijas tautas genocīda vēsture;

4) katra gada 13. un 14. jūnijā jāorganizē zinātniska konference par komunistisko genocīdu, šie materiāli pēc tam jāpublicē;

5) enerģiski jāturpina rakstnieces Andas Līces uzsāktās sērijas «Via dolorosa» izdošana, genocīda tematikai jāierāda lielāka vieta literatūrā, mākslā, kino;

6) jāorganizē Latvijas tautas komunistiskā genocīda muzejs, komunistu genocīds jāatspoguļo katrā muzejā, lekcijā, ekskursijā, piemiņas zīmē.

Komunistiskās partijas vadītais un virzītais gandrīz piecdesmit gadus ilga Latvijas tautas sarkanais genocīds prasa Latvijas un starptautiskajai sabiedriskajai domai saukt pie krimināl-

atbildības visus genocīda vaininiekus un līdzdalībniekus. Eiropas parlaments 1983. gadā nolēma ziņot ANO par noziegumiem Baltijā.

Genocīds ir abu totalitāro sistēmu — bolševisma un hitlerisma — neatņemama sastāvdaļa. Kā organizēta abiem režīmiem nevēlamu cilvēku fiziska un garīga iznīcināšana genocīds pastāvēja 11 gadus hitleriskajā Vācijā un 70 gadus Padomju Savienībā. Gandrīz pusgadsimtu genocīds pastāvēja PSRS satelītvalstīs. PSRS genocīdu VK(b)P, vēlāk PSKP vadībā veica daudzas valdības iestādes.

ANO genocīda Konvencijas 3. pants nosaka, ka sodāms ne tikai genocīds, bet arī sazvērestība nolūkā izdarīt genocīdu. Tāpat sodāmi visi genocīda izdarīšanā iesaistītie līdzvainīgie. Genocīda Konvenciju PSRS Augstākās Padomes Prezidijs, ierobežojot vainīgo izdošanu, ratificējis 1954. gada 3. maijā. Genocīda Konvenciju ratificējušas vairāk nekā 80 valstis. Saskaņā ar 1968. gada ANO Konvenciju par noilguma termiņa nepiemērošanu par kara noziegumiem un par noziegumiem pret mieru un cilvēci noilguma termiņš uz genocīda noziegumiem neatiecas.⁵⁰

Vēstures spriedums par komunistisko genocīdu Latvijā nevar būt citāds kā tikai kriminālatbildība.⁵¹ Komunistiskais genocīds uz gadsimtiem ar kauna traipu, ar Kaina zīmi ir morāli apzīmojis Komunistisko partiju un tās ideoloģiju. Tas liek Komunistiskajai partijai reāli iestāties par Latvijas neatkarību, tās zemes un tautas neatkarību, kuru pati centusies iznīcināt, kolonizēt un nosvitrot no Eiropas kartes. Komunistiskajai partijai pašreiz ir tikai divas izejas. Pirmā — mēģinājumi pierādīt, ka tā nav bijusi pie vadības, nav kontrolējusi situāciju un tāpēc neatbild par genocīdu. Otrā iespēja komunistiem šodien ir nomesties latviešu tautas priekšā uz ceļiem, publiski visas pasaules priekšā lūgt piedošanu Latvijas tautai un izdot juridiskai un morālai tiesai genocīda vaininiekus, lai viņus sodītu par noziegumiem pret cilvēci.

Ies mūži, zudīs, irs un no jauna veidosies paaudzes, dzīvesveidi, nogrupējumi, bet tauta paliks. Paliks uz mūžu mūžiem Latvijas zeme un tās tauta. Paies gadu desmiti un simti, un Latvijas tauta kā baigu rēgu atcerēsies un mācīs skolās bērniem par komunistu 50 baigajiem gadiem, par komunistu genocīdu Latvijā. Atcerēsīmies, ka pasaule ir pilna ar impēriju drupām un vēsture nezina nevienas impērijas, kura nebūtu sabrukusi. Krievijā koloniālisms sākās vēlāk un beigsies vēlāk nekā citām kultūrtautām. Baltija Krievijas rokās, tāpat kā 18.—19. gadsimtā, ir izrādījies bīstams ieguvums.

PIEZĪMES

- ¹ Politiskā vārdnīca / Prof. B. N. Ponomarjova red. — R., 1958. — 141. lpp.
- ² Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него // Международное право в документах. — М., 1982. — С. 335—338.
- ³ *Kailas*. Human Rights and Genocide in the Baltic States. — Stockholm, 1950.
- ⁴ *Ļepins V. I.* Raksti. — R., 1951. — 33. sēj. — 44., 45., 47. lpp.
- ⁵ Turpat, 144., 145. lpp.
- ⁶ *Simsons J.* Vorkutas gūstekņa stāsts. — Linkolna; Nebraska: Vaidava, 1965.
- ⁷ *Aparnieks A.* Mani vergu gadi. — Lāčplēsis, 1970—1973.
- ⁸ *Aizupe R.* 16 gadi Sibīrijā. — Toronto: ALTA, 1974.
- ⁹ *Rūtiņa U.* Vēl tā gribējās dzīvot. — Bruklina: Grāmatu Draugs, 1977.
- ¹⁰ *Solženicins A.* Gulaga arhipelāgs. — Bruklina: Grāmatu Draugs, 1974. — 1. d. — 102., 353., 464. lpp.
- ¹¹ *Dunsdorfs E.* Devīnvīru spēks. — Stokholma: Daugava, 1956. — 268. lpp.
- ¹² *Hough W. J. H.* The Annexation of the Baltic States and Its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory // New York Law School. Journ. of Intern. a. Compar. Law. — Vol. 6. — N 2, Winter 1985. — P. 381.
- ¹³ Der Reichsführer-SS. Der Chef des Sicherheitshauptamtes. N 37. Geheim. Sonderbericht «Die Bevölkerungsverhältnisse im Baltikum» // Koblencas Federālārhivs, R-58, 1063. l.
- ¹⁴ Turpat, 94. lp.
- ¹⁵ ASV Nacionālais arhivs Vašingtonā, Valsts departamenta rādītājs 6/2/79; EO 12065, Sec. 3—402.
- ¹⁶ Latvju enciklopēdija. — Stokholma, 1950—1951. — 1. sēj. — 313. lpp.
- ¹⁷ *Freivalds O.* Lielā sāpju draudze. — Kopenhāgena: Imanta, 100. lpp.
- ¹⁸ Latvijas VDK 1991. g. 31. maija izziņa.
- ¹⁹ *Pārups E.* Pretestības kustība vācu okupācijas laikā // Jaunā Gaita. — 1987. — Nr. 162. — 42. lpp.
- ²⁰ *Kaufmann M.* Die Vernichtung der Juden Lettlands. — München, 1947.
- ²¹ *Press B.* Judenmord in Riga, 1941—1945. — Berlin, 1988.
- ²² *Gordon F.* Jews in Baltics Between West and East. — Stockholm, 1990.
- ²³ Latvijas VDK 1991. g. 31. maija izziņa.
- ²⁴ Latvju enciklopēdija. — Stokholma, 1951. — 2. sēj. — 480. lpp.; *Misiunas R., Taagepera R.* The Baltic States. Years of Dependence, 1980—1986 // Journal of Baltic Studies. — 1989. — N 1. — P. 70.
- ²⁵ *Misiunas R., Taagepera R.* The Baltic States... — P. 279.
- ²⁶ Latvijas VDK 1991. g. 31. maija izziņa.
- ²⁷ *Dunsdorfs E.* Lielais mēris Latvijā // Nākotne. — 1944. — Nr. 3. — 142. lpp.; *Strods H.* Ernsta Glika literārais darbs Maskavā (1703—1705) // Karogs. — 1985. — Nr. 1. — 150.—158. lpp.
- ²⁸ Latvju enciklopēdija. — Stokholma, 1958. — 474. lpp.
- ²⁹ Оперативный учет. — М., 1939.
- ³⁰ D. Vairoga izteiktās domas, ka 1940.—1941. gadā deportēti 26 992, mani pagaidām nepārlicina (*Vairogs D.* Latvian deportations. — Rockville, p. 33). Tikai koncentrācijas nometnēs vien PSRS 1940.—1941. gadā atradās līdz 14 miljoniem cilvēku (*Конквест Р.* Большой террор. — Рига, 1991. — Ч. 2. — С. 365).
- ³¹ *Freivalds O.* Lielā sāpju draudze. — 10. lpp.; These names accuse. Nominal list of Latvians deported to Soviet Russia in 1940—1941 / Sec. ed. with supplementary list. — Stockholm, 1982. — P. XX—XXXII.
- ³² *Kronlins I.* 379 beigā gada dienas. — Aļjova: Latvju Grāmata, 1967. — 244., 341. u. c. lpp. Par samazinātu uzskatu Latvijas Republikas AP lē-

- mumā «Par Baltijas deportāciju upuru piemiņas nedēļu» minēto 1941. gada jūnijā deportēto skaitu — 14 894 (Diena. — 1991. — 30. maijs, pielikums Nr. 18).
- ³³ *Freivalds O.* Lielā sāpju draudze. — 4. lpp.
- ³⁴ These names accuse... — P. 403.
- ³⁵ *Hough W. J. H.* The Annexation of the Baltic States.. — P. 486.
- ³⁶ *Madajczyk C.* Generalplan Ost // Polish Western Affairs. — 1962. — N 3. — P. 438, 439.
- ³⁷ LKP CK PA, 101. f., 11. apr., 70. l., 94. lp.
- ³⁸ Turpat, 105. lp.
- ³⁹ Turpat, 1. apr., 6. l., 3. lp.
- ⁴⁰ Ar J. Riekstiņa atļauju izmantots viņa manuskripts «Genocīds».
- ⁴¹ *Silde A.* The Profits of Slavery. — Stockholm, 1958.
- ⁴² *Silde A.* Die Ausrottung der Balten unter der sowjetischen Herrschaft. Zur Frage der Massenderportationen und Zwangsarbeit der Esten, Letten und Litauer in der Sowjetunion // Acta Baltica, 24. — Königstein im Taunus, 1986.
- ⁴³ Deportācijas. — Linkolna, 1983. — 318. lpp.
- ⁴⁴ *Riekstiņš J.* Genocids. (Mašīnraksta manuskripts).
- ⁴⁵ *Riekstiņš J.* Šķiru cīņa laukos: jauni fakti un atziņas // Latvijas likteņgadi. — R., 1988. — 2. laid. — 102. lpp.
- ⁴⁶ Latvijas VDK 1991. g. 31. maija izziņa.
- ⁴⁷ *Mežgailis B.* Latvieši un cittautieši Latvijā // Latviešu nācijas izredzes. — R., 1990. — 74. lpp.
- ⁴⁸ Turpat. — 71. lpp.
- ⁴⁹ The Copenhagen Manifesto // *Hough W. J. H.* The Annexation of the Baltic States.. — Appendix XI. — P. 517.
- ⁵⁰ Politiskā enciklopēdija. — R., 1987. — 206. lpp.
- ⁵¹ *Conquest R.* The Harvest of Sorrow. — Wiltshire, 1986. — P. 330.

Kā „tautu cietums” kļuva par „tautu kapsētu”

(piezīmes par genocīda priekšvēsturi pasaules
pirmajā socvalstī)

PSRS tautas skaitīšanā 1926. gadā bija reģistrētas 194 etniskas vienības. Pēc V. Kozlova publikācijas «Национальности СССР» (Maskava, 1982) datiem, 1979. gadā «tautu draudzības» apstākļos tur bija palikušas vairs tikai 94 tautas un tautības. Tātad ap tuveni 50 gadu laikā bija iznīdētas 100 etniskas vienības.

Cariskās Krievijas koloniālajā impērijā, pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem, 57% iedzīvotāju bija nekrievi (īstenībā vēl vairāk, jo oficiālā statistika bija «frizēta»). Tai pašā laikā krievu šovinistiskās aprindas daudzinaja saukli «viens cars, viena ticība, viena valoda» un prasīja pastiprināt rusifikācijas politiku, kas Baltijas provincēs bija aizsākta 19. gs. 80. gados, bet katolīcīgajā Latgalē (tāpat kā Lietuvā un Polijā) jau 60. gados.

Nacionālās apspiešanas politika izraisīja nekrievu tautu pretestību, «atsvešināja tās no cara troņa» un daļu jaunākās paaudzes pievērsa nelegālai revolucionārai darbībai. Analizējot 1905. gada revolūcijas norises, Ļeņins konstatēja, ka cīņa pret cara patvaldību visstiprāk bija izpaudusies nekrievu apdzīvotās teritorijās, it īpaši latviešu novados. Viņš dēvēja Krieviju par «tautu cietumu» un izgāja cīņā par varu kā Krievijas paverdzināto tautu atbrīvotājs. Nav jābrīnās, ka viņa tuvāko līdzstrādnieku skaitā bija daudz nekrievu.

Savā politiskās stratēģijas programmā, kas pazīstama kā Ļeņina «Aprīļa tēzes» (1917), viņš bargi nosodīja vecās Krievijas imperiālismu un toreizējo Pagaidu valdību par kara turpināšanu, sacīdams: «Tā apstiprināja šos līgumus, kurus bija noslēdzis carisms, kas gadsimtiem ilgi laupījis un apspiedis vairāk tautu nekā citi tirāni un despoti — carisms, kas ne tikai apspiedis lielskrievu tautu, bet arī aptraipījis tās godu un maitājis šo tautu, padarot to par citu tautu bēdi.»

«Aprīļa tēzēs» Ļeņins deklarēja: «Nacionālajā jautājumā pro-

letāriskajai partijai vispirms jāprasa, lai tiktu pasludināta un nekavējoties realizēta pilnīga brīvība atdalīties no Krievijas visām nācijām un tautībām, ko apspieda carisms un kas varmācīgi bija pievienotas vai varmācīgi tika turētas valsts robežās, t. i., anektētas. [.] Pilnīga atdališanās brīvība, visplašākā vietējā (un nacionālā) autonomija, sīki izstrādātas mazākumtautību tiesību garantijas — tāda ir revproletariāta programma.»

Leņins gan piebilda, ka proletariātam ir vēlama liela valsts. Viņš arī izteica cerību, ka nekrievu tautas, iegūstot pilnīgu vienlīdzību, nemaz nevēlēsies no Krievijas atdalīties. Partijas VII konference 1917. gada maijā ar balsu vairākumu (pret izteicās Buharins, Pjatakovs u. c.) apstiprināja šis Leņina tēzes. Tādā kārtā bolševiku partija ieguva ārkārtīgi izdevīgas un elastiskas izejas pozīcijas savam propagandas darbam un cīņai par varu. Viņu militārie un politiskie pretinieki Krievijas Pilsoņu karā turpretī labāk gāja bojā, nekā atteicās no imperiālistiskās prasības pēc «vienotās un nedalāmās» Lielkrievijas.

Nekrievu loma valsts apvērsumā un Pilsoņu karā bija ārkārtīgi liela, un pēc uzvaras izcīnīšanas to arī savās rezolūcijās atzina un apliecināja kompartijas XII kongress 1923. gadā. Tur teikts: «Nebūs gan vairs jāšaubās par to, ka šis nekrievu tautu atbalsts kļuva par vienu no izšķirējiem momentiem, kas noteica mūsu partijas uzvaru Oktobra dienās. [.] Nebūs gan jāpierāda, ka bez šādas uzticības krievu proletariāts nebūtu varējis uzvarēt Kolčaku un Deņikinu, Judeņiču un Vrangeli.»

Tā sauktās Leņina gvardes jeb «vecu bolševiku» rindās bija nesamērīgi liels skaits nekrievu. Pēc uzvaras Pilsoņu karā viņi izvirzījās vadītāju posteņos partijā, administrācijā, armijā, diplomātijā un kultūras dzīvē. Var teikt, ka bija notikusi sava veida nekrievu emancipācija. Taču par nacionālo attiecību turpmāko attīstību Leņins sava mūža pēdējos gados bija visai pesimistisks. Tai dienā, kad Padomju Krieviju oficiāli pasludināja par Padomju Savienību (1922. gada 30. dec.), viņš ierakstīja savās piezīmēs: «Nav nekādu šaubu, ka mūsu nedaudzie internacionālisti nosliks šovīnistisko lielkrievu jūrā kā mušas pienā.»

Sai Leņina aizredzei bija vairāki objektīvi iemesli. Revolūcijas un Pilsoņu kara laikā no Krievijas atdalījās Somija, Baltijas valstis un Polija, bet Rumānija ieguva Besarābiju. Jaunā Padomju Savienība pēc iedzīvotāju sastāva bija daudz krieviskāka valsts nekā sabrukusi cara koloniālā impērija. Savā ziņā zīmīgi, ka Maskava atkal bija kļuvusi par valsts galvaspilsētu.

Kompartijas diktatūras nostiprināšana gāja roku rokā ar Padomju Savienības arvien stingrāku centralizāciju. Līdz ar to vēl vairāk pieauga Maskavas un centrālo apgabalu svars un nozīme.

Centralizētajā birokrātiskajā pārvaldē strauji vairojās ierēdņu un dažādu «specu» skaits. Šis «aparāts» gribot negribot bija spiests pārņemt savā kalpībā daudz veco cara birokrātu, tāpat kā Sarkanā Armija savās rindās bija uzņēmusi vairākus desmit tūkstošus bijušo cara virsnieku. Vecais krievu režīms gan bija sadragāts, bet tā birokrātiskās un militārās, imperiālistiskās un šovinistiskās tradīcijas un metodes ieplūda un iekļāvās padomju sistēmā. Tas bija ietekmīgs, kaut arī sākuma gados latents sabiedriska faktors.

Tai jaunajai nomenklatūrai jeb «jaunajiem feodāļiem», kas izauga aizvien ģeniālākā Staļina pavēnī, vecās Ļeņina gvardes revolucionārās un internacionālās idejas bija visai svešas un tālas. Tā bija arī daudz krieviskāka un tikoja pēc augstākajiem amatiem, kas bija «Ļeņina līdzgaitnieku» (dažādu tautu pārstāvju) rokās.

Jāpiebilst, ka plašās krievu aprindās gruzdēja naids un skaidība pret nekrieviem (it īpaši pret žīdiem), kas savu revolucionāro nopelni dēļ bija izvirzījušies vadītāju posteņos. Par to ir liecinājuši vairāki neitrāli novērotāji, piemēram, zviedru slāvis Antons Karlgrēns, kas 1924. gadā ilgāku laiku uzturējās Padsavienībā. Savā novērojumā un faktiem bagātajā grāmatā «Bolsjevikernas Ryssland» (Stokholma, 1925) viņš attēlo sakāpinātu naida izpausmes pret žīdiem krievu sabiedrībā un kompartijā (arī klaunu priekšnesumos cirkā). Viņam jādzird apgalvojumi, ka žīdiem pieder vara Krievijā, ka proletdiktatūra ir žīdu diktatūra, ka «krieviem jāiet žīdu klausās» u. tml. Un Karlgrēns ar bažām secina: «Gribot negribot jādoma par pareģojumu, ka bolševiku lielais eksperiments beigsies ar lielāko žīdu pogromu pasaules vēsturē.»

Šis pareģojums piepildījās vēl vērienīgākā veidā — lielais pogroms vērsās pret nekrieviem vispār. Speciālo un galīgo žīdu pogromu, ko dižais tautu tēvs sāka gatavot 1952.—53. gadā, aizkavēja viņa nāve.

Bolševiku cerības uz permanentu revolūciju, t. i., revolūcijas izplatīšanos Eiropā un citos kontinentos, drīz vien pagaisa. Nacionālās intereses un agresīva nacionālpolitikas ideoloģija (ar dažiem socisma elementiem) bija izrādījušās stiprākas par proletinternacionalismu, Padsavienībai bija jāsamierinās ar «socisma celšanu vienā zemē».

Gruzīnu renegāts Staļins cīnā par varu meklēja atbalstu pie lielākās iedzīvotāju daļas — lielkrieviem un pašaudzētās jaunās nomenklatūras. Citiem vārdiem sakot, viņš slēdza dēri ar veco, reakcionāro lielkrievu šovinismu, dodams tam lielus meslus, bet pats kļūdams par jaunu krievu un pakļauto čūdu patvaldnieku.

Tā izveidojās staļinisms — divains revolucionārās frazeoloģijas un dažu socisma elementu sakausējums ar senām Krievijas valsts pārvaldes tradīcijām un imperiālistiskām ambīcijām, ko vainagoja vēl nekur neredzēts izspiedzes un terora aparāts.

Staļins atbalstīja krievu šovinistu pārkrievošanas centienus, nekrievu tautu apspiešanu un iznīdēšanu. Par nederīgu un kaitīgu pasludināja agrāk cildinātā marksistiskā vēsturnieka Mihaila Pokrovska (miris 1932. g.) un viņa skolnieku Krievijas vēstures interpretāciju, jo tā nebija pietiekami «patriotiska».

1934. gada maijā Padsavienībā pārkārtoja vēstures mācīšanu šovīnistiskā garā, un vēstures falsifikācija sasniedza gluži pasakainus apmērus. Bija pavērts ceļš visa krieviskā neticami bezgaumīgai un smieklīgai cildināšanai. No revolūcijas un Pilsoņu kara vēstures «iztīrīja» visu, kas varētu mazināt lielās krievu tautas varonīgos nopelnus un padarītu apšaubāmu tās vadītāju lomu šajos vēstures procesos. Krievijas vēstures un krievu tautas glorificēšana norisinājās reizē ar Staļina leģendas (personības kulta) izveidošanu. Vēstures falsifikācija notika divās plāksnēs. Diviem mērķiem kalpoja arī 1936.—1938. gada lielais terors (staļiniskā «cīstka»), kas vērsās galvenokārt pret divām cilvēku kategorijām:

1) pret potenciāliem vai iedomātiem Staļina pretiniekiem un sāncensiem (it īpaši pret «Leņina gvardi»);

2) pret nekrievu tautām, viņu kultūru un valodu.

Sai genocīdā gāja bojā katrs trešais latvietis, kas dzīvoja PSRS, un pilnīgi sagrauta tika LKP. Tā arī pēc tam nekad vairs nav atjaunota kā latviešu komunistu partija.

To pašu vairāk vai mazāk piedzīvoja žīdi un citas nacionālās minoritātes. Somu komunistis Arvo Tuominens, kam laimējās aizbēgt uz Somiju, savā grāmatā «Kremls klockor» (Stokholma, 1958) ir teicami attēlojis genocīda norises Austrumkarēlijā, kā tur izskauda somu un karēļu valodu un kultūru. Bet divainā kārtā šī tautu slepkavošana «socisma Dzimtenē» palika maz ievērota Rietumos. Tuominens raksta: «Kāds laikraksts Somijā vai Skandināvijā gan iespieda dažus rakstus par šo lietu, bet t. s. lielās kultūras tautas izlikās, ka nekas nebūtu noticis.» Arī latvieši Latvijā tai laikā nesaņēma pietiekamu informāciju par savu tautiešu likteni Padsavienībā.

Lai aptvertu šo baigo vēstures ironiju, der atcerēties, ka nomocītie un valsts nāvē mirušie latviešu lielinieki kādreiz (1918. g.) bija lepojušies, ka viņi var dot palīdzību krievu biedriem, un uzskatīja sevi par sāli un raugu komunisma uzbūvei Krievijā. Šķiet, tāpēc neviens no latviešu «lielajiem biedriem» pat nemēģināja glābties, bet visi, kā hipnotizēti, gāja pretī bendes cirvim.

Sis genocīds stipri atgādina Hitlera režīma rasiski motivētās masveida slepkavības, taču krievu komunisti noliedza, ka Pad-savienībā varētu notikt nacionāla vai rasiska diskriminācija, un mierīgi turpināja sludināt pasaulei par nesatricināmo «tautu draudzību» socisma Dzimtenē. Ļeņina kritizēto lielkrievu šovi-nismu kopš trīsdesmitajiem gadiem vispār bija aizliegts pieminēt rakstos un sanāksmēs.

Tāpēc bija dabiski un loģiski, ka attīrījusies no vientiesīga-jiem nekrievu internacionālistiem, šovinstiskā padomju valdība gadu vēlāk (1939. g. 23. augustā) parakstīja sadarbības līgumu ar nacistisko Vāciju.

Sis noziedzīgais līgums deva iespēju Hitleram sākt 2. pasaules karu, bet «tautu tēvam» — okupēt Austrumpoliju, Baltijas valstis un Besarābiju, kur viņš «radīja» jaunu tautu — mol-dāvus.

Baigajā gadā mēs nu piedzīvojām tās «nacionālās politikas», respektīvi, genocīda, turpinājumu, ko Krievijas latvieši bija iz-baudījuši trīsdesmito gadu otrajā pusē. 1918. gada nogalē mēs bijām izbēguši no «tautu cietuma», bet nacistu un boļševiku kon-spirācijas rezultātā bijām 1940. gadā iesprostoti padkrieviskajā «tautu kapsētā».

Mēs zinām, ka 1941. gada jūnija deportācijas bija tikai ieva-dījums daudz plašākiem mūsu tautas «atmiršanas» pasākumiem, kurus toreiz aizkavēja Hitlera uzbrukums Staļina valstībai. Taču aizkavētais ar uzviņu tika pagūts pēc Vācijas sakāves. Sai sakarā baismīgā piemiņā allaž paliks 1945.—1946. gada un 1949. gada vērienīgās deportācijas (un līdz ar to latviešu lauksaimniecības sistēmas sagrāve).

Genocīda metodes «tautu tēva» pēcteču laikā

Pēc ģeniālā Saimnieka un visu zinātņu korifeja nāves (1953) un «personības kulta» kritikas (1956) izbeidzās masveidīgie tautu mirdināšanas pasākumi, t. i., mainījās nekrievu tautu izdeldēša-nas paņēmieni, bet mērķis palika tas pats, sen iecerētais (viens «tētiņš», viena ticība, viena valoda). Šo mērķi oficiālā dokumentā (1961. g. partprogrammā) deklarēja vārdos: «Nācijas vēl vairāk tuvinās, un tiek sasniegta to pilnīga vienība.»

Lai sasniegtu šo cēlo mērķi, tiek izplānota intensīva kadru apmaiņa, pastiprināta migrācija un industrializācija nekrievu republikās (nerēķinoties ar saimnieciskiem apsvērumiem) un veikti dažādi pasākumi, lai nekrievi ātrāk pārietu uz «otro mā-tes valodu», vienīgo, kas atpalikušajiem «čudiem» varot pavērt

«pasaules kultūras apvāršņus». Šo «tautu kapsētas» pilnveidošanas programmu apzīmēja par «visaptverošo internacionalizācijas procesu», no kura nav un nebūs nekādas atkāpes, jo par tā konsekventu īstenošanu gādā «gudrās partijas» vadība.

Sīs gādības gaitā neatlaidīgi un pakāpeniski degradēja latviešu valodu, ļāva sabrukt latviešu kultūras materiālajai bāzei, arvien vairāk («ar pārbidēm») apgrūtināja latviešu lītdarbu izdošanu, tāpat kā latviešu valodas un literatūras mācīšanu skolās. Izglītības sistēmā pēc iespējas ieviesa divplūsmu skolas, bet Latgalē rusifikāciju izvērsa pavisam rupjā veidā, un tur vēl šodien krietnam skaitam latviešu bērnu nav iespējams mācīties savā dzimtajā valodā.

Svarīga loma internacionalizācijas procesā bija latviešu (un vispār nekrievu) mankurtizācijai — latviskās kultūras un vēstures apziņas iznīdēšanai.

Tāpēc latviešu jauniešiem pat par šād un tad pieminētajām «latviešu tautas slavenajām revolucionārajām tradīcijām un leģendārajiem latviešu strēlniekiem» ir tikai ļoti miglaini un bēdīgi priekšstati. Bet mankurtam, kam nav savas vēstures un kultūras apziņas, nevar būt arī nacionālas pašapziņas.

Latviešu pašcieņas un pašapziņas sagravei kalpoja arī īpatnējs psihisks terors, kuru veica ar gluži neticamu bezkaunību un cinismu. Mēģināja iestāstīt, ka mūsu valoda ir «bezperspektīva» un «saplūšanas process» ir «likumsakarīgs» un nenovēršams. Vārdu sakot, latvieši ir «melni un maziņi», viņiem atliek tikai pacelt rokas un izdarīt kolektīvu pašnāvību, t. i., iekļauties uzbāzīgi piedāvātajā «internationalizācijas procesā».

Lai gan denacionalizācijas sprautie mērķi nav sasniegti iecerētajā apmērā, taču nodarītie postījumi ir mums visiem redzami un jūtami. Likvidēt mūsu kultūras mantojumā izdarīto pārrāvumu un atjaunot tautas deformēto vēsturēs apziņu ir latviešu nacionālās paš aizsardzības neatliekams uzdevums.

Tikpat nepieciešams uzdevums ir objektīvi un vispusīgi parādīt civilizētai pasaulei okupācijas varas izplānotā genocīda īstenošanu pret Baltijas tautām, kas savukārt izskaidro, kāpēc šo tautu neatkarības centieniem nav alternatīvas. Esmu pārliecināts, ka kopīgiem spēkiem mēs šos uzdevumus spēsim veikt.

Galu galā šie noziedzīgie pasākumi pret nekrievu tautām ir smagi atriebušies pašiem plānotājiem: iztukšoti un postā aizlaisti ir Iekšējās kara lauku apgabali, masveidīgā migrācija ir vēl vairāk demoralizējusi cilvēkus, bet neprātīgā un nerentablā industrializācija ir novedusi bankrotā ekonomiku. Ja dižās tautas vadoņi būtu vairāk domājuši par savas tautas labklājību, nevis

par citu tautu mocīšanu un iznīcināšanu, tad visi šodien būtu daudz laimīgāki.

Tā kā pats esmu t. s. ārzemju jeb klaida latvietis, tad pāris vārdos gribu atzīmēt to lielo darbu, ko padomju propaganda un attiecīgie «orgāni» (piem., Rīgas Kultkoms) veica, lai apmautu latvisko trimdas sabiedrību, lai apklusinātu šo latviešu kritiskās balsis par genocīdu pret latviešu tautu, tā ka bēdēšanas darbu varētu veikt klusi un mierīgi, bez nepatīkamām atskaņām pārējā pasaulē.

Tas ir plašs un interesants temats, kur netrūkst arī visai daudz melnā humora, bet kura plašāka iztirzāšana prasa atsevišķu izklāstu.

Lai man atļauts nobeigt ar novēlējumu: strādāsim nopietni, sistemātiski un neatlaidīgi mūsu tautas interešu labā, bet dari-sim to ar jautru un žirgtu prātu, nezaudējot humora sajūtu. Tad arī varam cerēt uz panākumiem.

I. RONIS

Latvijas valsts iznīcināšana

Laika pārbaudi ir izturējis uzskats, ka neatkarīgu Baltijas valstu izveidošanās bija izcilākais notikums šo tautu 20. gadsimta vēsturē, jo Baltijas ģeopolitiskajā situācijā vienīgi nacionālais valstiskums varēja nodrošināt demokrātiskas attīstības iespējas. Tā nebija ne vēsturiska epizode, ne arī vēsturiska nejaušība, jo Baltijas valstu izveidošanās priekšnoteikumi iesniedzas tālā senatnē. Tādēļ arī par mūsu jaunās nacionālās atmodas pamatajautājumu kļuva Latvijas valstiskuma jautājums (sākotnēji tieši tā vēsturiskajā aspektā). Vēsturiskā pieredze par Latvijas pakļaušanu ar varu un viltu radīja pārliecību, ka brīvību un demokrātiju nav iespējams iegūt tās valsts sastāvā, kas bija okupējusi un ilgstoši inkorporējusi Latvijas valsti. Tāpēc demokrātijas uzvara Baltijā un Krievijā nenoliedzami ir savstarpēji ļoti cieši saistītas.

Viens no kādreizējās Latvijas PSR historiogrāfijas pamatuzdevumiem bija ideoloģiski aizstāvēt PSRS totalitārisma ģeopolitiskās intereses Baltijā, tādēļ Latvijas Republikas vēstures¹ un priekšvēstures² tendenciozs atspoguļojums bija viena no Latvijas PSR historiogrāfijas vadošajām dominantēm — sākot no ārpolitiskā faktora lomas absolutizācijas Latvijas valsts izveidē³ un beidzot ar centieniem 1940. gada Latvijas okupāciju pamatos attēlot tikpat kā iekšpolitisku problēmu.⁴ Pat nerunājot par šķīriskā momenta absolutizāciju vai PSRS agresīvās ārpolitikas apoloģizāciju. Neliela raksta ietvaros nepretendējot uz vispusīgu problēmas nostādni, autors, izmantojot dažus jaunus materiālus no PSRS VDK arhīva (pamatos represēto Latvijas valstsvīru krimināllietas) centīsies tikai izteikt dažus savus spriedumus par atsevišķiem Latvijas valsts iznīcināšanas problēmas aspektiem.

Vēsturnieks E. Andersons ļoti precīzi ir raksturojis autoritāro režīmu izveidošanās pamatcēloņus Baltijas valstīs, kā pirmos

norādot ārpolitiskos un tad iekšpolitiskos cēloņus. Viņš rakstīja: «Personas, kas bija stāvējušas pie demokrātisko Baltijas republiku šūpuļa, nemierā vēroja totalitāro iekārtu izveidošanos lielos kaimiņos pa labi un pa kreisi un draudus vēl jaunajām, nevarīgajām un neaizsargātajām Baltijas valstīm.»⁵ Totalitārisma uzvara PSRS un Vācijā un to ekspansionisma pieaugums izjauc spēku līdzsvaru starpkaru Eiropā. Tautu Savienības reālai ietekmei nemitīgi samazinoties, daudzu jauno Eiropas valstu liktenis kļuva draudošs. 1940. gadā Vorošilovskas (tag. Stavropole) cietumā PSRS politiskās policijas spēcīga un metodiska spiediena rezultātā K. Ulmanis sarakstīja plašas piezīmes, kuru augusta daļā viņš liecināja: «Bija nepieciešama lielāka aktivitāte ar Angliju pretsvarā Vācijai, jo, lai cik divaini tas arī varētu izskanēt, visvairāk mēs baidījāmies tikt paverdzināti tieši no Vācijas puses, pēc 1933. gada tam vēl pievienojās pašu negaidītāko un neparedzamāko kustību un pagriezienu iespējamība Vācijas politikā.»⁶ Pratināšanās Vorošilovskas cietumā K. Ulmanis 1941. gadā daudz runāja par savu cīņu kā pret Latvijas nacistizāciju, tā pret sovjetizācijas briesmām, noteikti uzsverot, ka savu galveno uzdevumu valdība saskatīja Latvijas valsts neatkarības nosargāšanā.⁷

1941. gada 7. oktobra pratināšanā V. Munters liecināja, ka pēc nacistu nākšanas pie varas Vācijā īpaši Latvijas sociāldemokrāti ļoti asi uzstājās pret Vāciju. «Uzpeldēja viss gadsimtu ienaidis pret vāciešiem un ar jaunu spēku uzliesmoja tikpat jau kā nogūlies naids pret vācu mazākumu.» Pirmais konflikts sākās jau 1933. gada vasarā, kad par publiskiem uzbrukumiem Hitleram Vācija atbildēja ar Latvijas sviesta ieviešanas aizliegumu, Latvija savukārt ar Vācijas preču importa apturēšanu. Vienīgi ārlietu ministru V. Salnā, K. fon Neirāta, kā arī V. Muntera enerģiskā rīcība palīdzēja konfliktu ātri noregulēt. Latvijas valdībai tikai daļēji izdevās ietekmēt Latvijas preses toni, Latvijas un Vācijas avižu savstarpējie apvainojumi turpinājās. «Ekonomisko grūtību un iekšpolitikā saasinājuma jau tā uzbudinātie prāti Latvijā nokļuva vēl lielākā apjukumā, un šajos apstākļos nobrieda atmosfēra, kas noveda pie 1934. gada apvērsuma. Raksturojot sarunas par Austrumu paktu jeb Austrumu Lokarno izveidošanu, kas sākās vēl pirms 15. maija, V. Munters atzīmēja, ka minētajās sarunās pietiekoši skaidri iezīmējās atsevišķu valstu pozīcijas Austrumeiropas jaunajā politiskajā situācijā. Latvijas valdības nostāja bija «neļaut sevi ievilkst padomju politikas orbitā, bet tā neieņēma tādu pēc būtības noraidošu redzes viedokli kā Polija un Igaunija, bet (tāpat kā Lietuva) piesedza savu no jauna izcēlušos neuzticību padomju politikai ar to, ka atteicās

pieslieties paktam, kurā nepiedalītos gan PSRS, gan Vācija. Kad pakta projekts sabruka, Latvijas valdība atviegloti uzelpoja.» V. Munters arī izteicās, ka PSRS un Čehoslovākijas līgumus Latvijas valdība vērtēja negatīvi, saskatot tajos nevis miera faktoru, bet, gluži pretēji, faktoru, kas var novest pie sarežģījumiem. V. Munters liecināja: «Latvijas valdības uzskatus par padomju—vācu savstarpējo attiecību saasināšanos pirmajā laikā vispār var raksturot kā nenoteiktu, pārpilnu ar paniskām bailēm no Vācijas un negaidot neko labu no PSRS. Neskaidra cerība bija uz Tautu Savienību, uz sarežģījumiem starp Vāciju un Rietumu lielvalstīm, kas novērstu Vācijas uzmanību no Austrumeiropas, uz kaut kādu laimīgu «gadījumu», kas pagrieztu Vācijas ekspansiju citā virzienā.»⁸

Atzīstot, ka autoritārā režīma izveide Latvijā no sabiedrības demokrātiskās attīstības interešu viedokļa bija kļūda, tomēr nebūtu pamata izlikties neredzam, ka tā tika izdarīta, lai mēģinātu glābt valsti un tās saimniecisko sistēmu traģiskos starptautiskos apstākļos. Ar teikto raksta autors nebūt negrib noliegt valsts apvērsuma iekšpolitisko cēloņu nozīmīgumu. Vienā no pirmajām vietām pat varētu likt tālaika Latvijas politiskās kultūras tradīcijas. Latvijas vadošo politiķu vairākums kā personības bija noformējušās Krievijas impērijā, kuras politiskās dzīves demokrātiskās tradīcijas aprobežojās ar vairākiem mēnešiem 1905. un 1906. gadā (Latvijā pat no 1905. gada 17. oktobra līdz decembra vidum) un noslēdzās ar vairākiem mēnešiem 1917. gadā. Impērijas politiskās beztiesības izraisītās politiskās apziņas deformācijas ne tuvu netika pārvarētas arī Latvijas parlamentārās demokrātijas trīspadsmit gados. Daudzi politiķi vēl domāja impērijas laiku autoritārās vai kreisi radikālās kategorijās. Kā jau minēts, vairāku politisko partiju un grupējumu paziņojumi starptautisko attiecību jautājumos, kam visai bieži vairāk piemita savstarpējo rēķinu kārtošā raksturs, izraisīja Latvijai vairākus nopietnus diplomātiskus sarežģījumus. Dažu nacionālo minoritāšu grupu nelojalitātes izpausmes radīja nopietnas bažas, ka ārējie spēki var tās izmantot pret Latvijas valsti. Jaunā vilņa politiskie darbinieki, kas kā personības formējās brīvības cīņu un parlamentārās demokrātijas posmā un savā politiskajā orientācijā bija visvairāk centrēti Rietumu parlamentāro demokrātiju virzienā, vēl neveidoja izšķirošo kodolu Latvijas politiskajā dzīvē. Varētu minēt vēl daudzus argumentus, tomēr autors gribētu strikti uzsvērt, ka neredz iekšpolitiskus cēloņus Latvijas valsts bojāejai.

Teiktais attiecas kā uz 15. maija režīma izveidi, tā uz antiulmaniskās opozīcijas spēkiem, kuru ietekme sabiedrībā nebija

tik būtiska, lai spētu destabilizēt stāvokli valstī (arī no nacionālo minoritāšu un Latvijas valstij naidīgu politisku strāvojumu puses). Raksta autors šādus cēloņus nesaskata arī K. Ulmaņa un V. Muntera ārpolitiskajā darbībā.

Rakstā izmantoto avotu rašanās vieta un apstākļi, protams, prasa īpaši nopietnu avotpētnieciski kritisku pieeju, kas ir speciāla pētījuma uzdevums. Šeit gribētu tikai izteikt savu viedokli par V. Muntera attiecību raksturu ar PSRS struktūrām, kas ir bijis ilgstošu pārspriedumu objekts. Līdz šim ir izdevies iepazīties tikai ar divējumu V. Muntera krimināllietu, tādēļ vērtējums var būt tikai provizorisks un nespēj sniegt galīgu atbildi.

V. Muntera krimināllietā glabājas viņa rakstīts dokuments, kas datēts ar 1940. gada 17. jūliju, un tās ir «Piezīmes. Domātas: PSRS iekšlietu tautas komisāram no V. N. Muntera».⁹ Šādas ar Muntera roku rakstītas piezīmes ir četras (vēl 1940. g. 17. un 25. augustā un 5. septembrī, krievu valodā uz 89 lapām). Krimināllietas satura aprakstā tās ir dēvētas par «pašrocīgām liecībām» un apvienotas ar cietumniecības laika «pašrocīgām liecībām» (tādas ir 14 uz 160 lapām, vēlāk noformētas kā pratināšanas protokoli). Gan pirmo, gan otro dokumentu saturs ir ārkārtīgi plašs — sākot no Latvijas ārpolitikas un iekšpolitikas apraksta un vērtējuma līdz valdības locekļu un ārzemju diplomātu raksturojumam, masonu darbības aprakstam Latvijā utt. Katrā ziņā tas ir ļoti nozīmīgs, kaut arī visai specifisks Latvijas (un ne tikai) vēstures avots, kuru, cerams, visā drīzumā izdosies publicēt.

V. Muntera 1940. gada 25. augusta piezīmēs PSRS iekšlietu tautas komisāram atzīmēts: «Atsevišķu ministru personības es raksturoju vienā no piezīmēm, ko nodevu tirdzniecības pārstāvim Rīgā biedr. Terentjevam» (tirdzniecības atašejam V. Terentjevam adresēti dokumenti krimināllietai nav pievienoti). Viss iepriekš teiktais liecina, ka V. Muntera sakari ar PSRS policejiskajām un izlūkdienesta struktūrām bija ļoti plaši. Tomēr raksta autors aizstāv hipotēzi, ka šie sakari sākās tikai pēc Latvijas okupācijas. Līdz tam V. Munteris bija darījis ļoti daudz, lai novērstu Latvijas nacizāciju un sovjetizāciju. Ņemot vērā viņa dziļo pretkomunistisko ievirzi (ko viņš neslēpa arī vēlākajās pratināšanās) un valdības locekļu 16. un 17. jūnija lēmumu nebēgt uz ārzemēm, V. Muntera un viņa ģimenes stāvoklis kļuva draudošs. Īpaši tad, kad kļuva skaidrs, ka runa ir par pilnīgu Baltijas valstu inkorporāciju. Pēc raksta autora pārliecības, par V. Munteru PSRS okupācijas posmā var gandrīz pilnībā apstiprināties Z. Unāma izteiktais viedoklis, kuru viņš balsta uz ASV sūtņa Latvijā un Igaunijā Dž. C. Vailija kundzes Irēnas Vailijas atmiņām. Tūlīt

pēc krievu ienākšanas Muntera kundze lūgusi patvērumu ASV sūtniecībā saviem diviem mazgadīgiem bērniem un saņēmusi pozitīvu atbildi. «Bet dažas nedēļas vēlāk, kad krievi Latvijā jau bija nostiprinājušies, viņa atkal atnāca un pateica, ka mūsu palīdzība viņas bērniem nebūšot vairs vajadzīga. Viņa paskaidroja, «viss ar mums ir kārtībā.» Tālāk Z. Unāms raksta, ka pēc 21. jūnija krievu speciālo iestāžu pārstāvji uzmeklējuši dažus ministrus un augstākos ierēdņus un piedāvājuši sadarbību un personīgo drošību, kam Munters arī ir piekritis. «... Muntera uzdevumā būs bijis atvērt visus savu zināšanu apcirkņus par Latvijas ārpolitiku un tās slepenajām saistībām.»¹⁰ Par šo «zināšanu apcirkņu» atvēšanas pakāpi būs korekti spriest pēc minēto dokumentu pilnīgas publikācijas.

Pēc aresta (viņu apvainoja par spiegošanu pret PSRS, vēlāk par palīdzību starptautiskajai buržuāzijai padomju varas gāšanas centienos) Voronežā 1941. gada 26. jūnijā viņu intensīvi pratināja, bet 1942. gada augustā izmeklēšanu izbeidza un viņu pārveda uz Kirovas cietumu, vēlāk Ivanovas cietumu, 1952. gadā uz Butirkiem Maskavā un beidzot uz Vladimira cietumu. Līdz Butirkiem V. Muntera un viņa kundzes cietumniecības apstākļi tika atviegloti. 1947. gadā Natālijai Munterei izdevās izbēgt no Ivanovas cietuma un nokļūt līdz ASV sūtniecībai Maskavā, kur viņu no jauna arestēja. Izmeklēšanu atjaunoja 1952. gada 28. februārī, un 1952. gada 16. aprīlī PSRS VDM īpašā apspriede notiesāja V. Munteru uz 25 gadiem («par aktīvu cīņu pret revolucionāro strādnieku kustību un naidīgo darbību pret PSRS»). 1952. gada 14. aprīlī V. Munters uzrakstīja lūgumu par apžēlošanu PSRS Ministru Padomes priekšsēdētājam G. Maļenkovam un 1953. gada 9. decembrī tā pirmajam vietniekam un ārlietu ministram V. Molotovam, kur ne par kādiem saviem īpašiem nopelniem pret PSRS nerunāja. 1954. gadā 16. augustā viņa lietu pārskatīja un pieņēma lēmumu samazināt soda laiku līdz faktiski nosēdētajam, bet aizliedza viņam dzīvot «režīma pilsētās» un Baltijas republikās. 1954. gada 1. jūnijā Vladimīrā uzrakstītajā lūgumā PSRS iekšlietu ministram viņš starp citu raksta, ka viņi abi ar sievu cietuši, «būdami upuri vēsturiskiem notikumiem, kas nav atkarīgi no atsevišķu personu gribas un darbības»¹¹.

Mēs jau konstatējām, ka 15. maija režīma ārpolitikas galvenie noteicēji Kārlis Ulmanis un Vilhelms Munters bija pareizi izpratuši galveno briesmu virzienu — nacistisko Vāciju un PSRS. Lielā mērā tieši šo briesmu dēļ K. Ulmanis bija izšķīries par valsts apvērsumu. Tomēr Latvijas neatkarību nosargāt neizdevās. Nelielā rakstīnā, protams, nav iespējams pat ieskicēt Latvijas ārpolitikas plusus un mīnus. Tāpēc gribu tikai atzīmēt,

ka izmantotajos avotos ievērojama vieta ierādīta tieši Baltijas valstu savstarpējām attiecībām — gan PSRS specdienestu intereses dēļ, gan pašas problēmas nozīmīguma dēļ. Lai novērtētu Baltijas valstu politiku — cik tā bija efektīva savas suverenitātes nodrošināšanā, pēc raksta autora dziļākās pārliecības, visupriekš kārtām jāizvērtē nostāja Baltijas valstu ciešās sadarbības un efektīvas savienības nodrošināšanā. Un tieši šajās attiecībās meklējama fundamentālākā Baltijas valstu kļūda: tās nebija spējušas izveidot ne pietiekošu sadarbību, ne pietiekošu savienību.

Baltijas valstis PSRS agresijas priekšā kopumā uzstājās izolēti. Vēsturnieks E. Andersons visai reljefi apraksta Latvijas valdības pozīciju pēc 1939. gada 30. septembra V. Molotova paziņojuma sūtnim F. Kociņam. K. Ulmanis šo paziņojumu traktēja kā ultimātu. Arī tie kabineta locekļi, kas bija par pretošanos padomju diktātam, vēlējās to darīt «tikai vēstures dēļ», jo saprata, ka «gals būs īss un ātrs». Tomēr K. Ulmanis šādi domai pretojies, uzskatot, ka tauta cietīs mazāk, ja valdība pati neizprovocēs tās iznīcināšanu.¹²

V. Munters ir atsedzis visai bezcerīgo situācijas novērtējumu, kāds valdīja Baltijas valstu politiķu vidū pēc PSRS 1939. gada rudenī nodiktētajiem līgumiem.¹³ Igaunijas sūtnis Latvijā H. Rebane izteicies, ka «tagad vienīgās cerības uz vāciešiem. Tiesa, viņš piebilda, ja uzvarēs sabiedrotie, arī tad padomju karaspēku piespiedīs aiziet no Baltijas valstīm, bet diez vai sabiedrotie uzvarēs». «Vispār Igaunijā paktu uztvēra kā nacionālu katastrofu,» atzīmēja V. Munters, «bet vēlāk nomierinājās. Tomēr cerēja uz vāciešu atnākšanu.»

Par noskaņojumu Lietuvā V. Munters izteicās, «ka tur bija ļoti neapmierināti ar padomju valdības «skopumu», nospraužot Viļņas apgabala robežas. Bez tam pievienoto poļu un poļu bēgļu problēma dominēja pār visu pārējo, tā ka pakts ar PSRS tika uzņemts visai vienaldzīgi, kā nenovēršams liktenis».

Pēc V. Muntera vērtējuma, Latvijā «tika izteiktas cerības, ka padomju karaspēka klātbūtnei būs tikai pagaidu raksturs. Kabineta sastāvā nebija neviena, kas izteiktu vēlēšanos redzēt vāciešus Latvijā, kaut gan, protams, daudzi nešaubījās par to, ka agrāk vai vēlāk vācieši atkal paņems Baltijas valstis». Interesanta ir V. Muntera liecība, ka daļa ministru kabineta locekļu nosodījuši PSRS uzbrukumu Somijai, īpaši asi to darījis ģenerālis K. Berķis.

Būdama informēta par Molotova—Ribentropa pakta slepeno protokolu saturu, Latvijas valdība tomēr tulkoja terminu «ietekmes sfēras» Latvijai labvēlīgākā garā, saistot šīs cerības ar ne-

pretošanos padomju bāzu izvietojumam u. c. Tomēr būtu kļūdaini šo jautājumu analizēt atrauti no situācijas pārējā Eiropā, jo Latvija bija tikai viena no tām daudzajām Eiropas valstīm, kas pēc 1938. gada marta zaudēja savu neatkarību.

Vēsturnieks E. Andersons, analizējot 1940. gada 16. jūnija Latvijas valdības sēdi, rakstīja, ka «lielā pesimismā valdības locekļi sprieda, ka pretošanās nozīmētu asiņu straumes, izpostītu zemi un deportāciju uz Sibīrijas tundrām dzīvi palikušajiem dzimtenes aizstāvju ģimenes locekļiem»¹⁴.

Vācijas sūtņi Latvijā H. fon Koce vēl 1939. gada decembrī sarunā ar V. Munteru bija izteicies, ka reihā ārlietu ministrs J. fon Ribentrops ir devis Padomju Savienībai *carte blanche* Baltijas valstīs, bet 1940. gada aprīlī pat nosaucis 1940. gada 1. septembri kā termiņu, līdz kuram Baltijas valstis tiks inkorporētas Padomju Savienībā.¹⁵ Tāpēc arī saprotams, ka 1940. gada 16. jūnijā vairākkārtējās sarunās ar F. Kociņu PSRS ārlietu ministrs V. Molotovs pat neuzklausīja Latvijas sūtņa argumentāciju. V. Molotovu nespēja samulsināt arī F. Kociņa atkārtoti uzdotais jautājums — kāpēc ir izvirzīts ultimāts, ja Molotovam ir regulāri ticis prasīts, kādas vēlēšanās padomju pusei būtu PSRS—Latvijas attiecību uzlabošanā. Un nekad nav dzirdētas kādas pretenzijas.¹⁶ Nekādu pretenziju no PSRS puses arī nevarēja būt pat teorētiski, jo divas totalitāras varas vienkārši sadalīja savā starpā Eiropu. Bet H. fon Koces brīdinājumi vairāk uzlūkojami par viņa personiskajiem nopelniem.

16. jūnijā F. Kociņa trešajā sarunā ar V. Molotovu (sākās plkst. 22 un 40 minūtēs), kas iesākās ar F. Kociņa ziņojumu par Latvijas faktisko kapitulāciju, Latvijas sūtņi uzdeva arī jautājumu — ar ko Latvijas valsts prezidentam jāsaistās jaunās valdības formēšanas jautājumā. Un saņēma atbildi, ka 17. jūnijā uz Rīgu izbrauks PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietnieks A. Višinskis, kas kopā ar PSRS sūtņi Latvijā V. Dervjanski vadīs šīs sarunas.¹⁷

PSRS Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs M. Kaļiņins 17. jūnijā parakstīja Višinskim oficiālas PSRS AP Prezidija pilnvaras sarunu vešanai ar Latvijas Republikas prezidentu par jautājumiem, kas izvirzīti PSRS 16. jūnija paziņojumā (t. i., ultimātā).¹⁸ 20. jūnijā A. Višinskis ziņoja no Rīgas, ka 19. jūnijā vēl vakarā viņš iesniedzis K. Ulmanim jaunās valdības sastāvu «pēc mūsu saraksta».¹⁹

Dodoties trimdā, K. Ulmanis bija paņēmis līdzi vairākus dokumentus, kas aresta laikā viņam tika atņemti. To skaitā bija arī A. Višinska minētais saraksts krievu valodā. Datums, 19. jūnijs, uzrakstīts ar prezidenta roku. Izņemot advokātu Jāni Breikšu, kas

šeit norādīts kā zemkopības ministrs, tāds arī bija pirmais jaunās valdības sastāvs.²⁰ A. Višinskis savā ziņojumā min kādas «Latgales grupas» (iespējams, V. Latkovskis un J. Pabērzs) iebildumus pret J. Breikšu un lūdz norādījumus, vai Breikšu atstāt sarakstā vai izslēgt. No A. Višinska ziņojuma izriet, ka K. Ulmanis, turpinot lojalitātes politiku, nav iebildis, vienīgi piedāvājis papildināt valdības sastāvu ar līdzšinējo tirdzniecības un rūpniecības ministru J. Blumbergu.²¹

Tāpēc, pēc raksta autora domām, tā sauktajai Latvijas Tautas valdībai jau izveidošanās brīdī piemita okupācijas pašpārvaldes raksturs, tai bija jāpilda un tā arī pildīja visus PSRS varas struktūru norādījumus Latvijas pilnīgas sovjetizācijas interesēs. Latvijas valsts iznīcināšana bija gandrīz momentāls akts ar striktu hronoloģiju: 1940. gada 16.—20. jūnijs. Tālākais bija tikai valsts struktūru demontāža. Līdz ar Latvijas valdības faktisko kapitulāciju PSRS atkrita nepieciešamība pēc Kūsinena valdības modeļa²² (ar komunistiem un kreisajiem sociālistiem PSRS «piektās kolonnas» lomā), kāds tika izspēlēts pret nepakļāvīgo Somiju; tālāk netika provocēti arī militārie konflikti (Liepājas garnizons, uzbrukumi Latvijas robežsargiem u. c.). Tā vietā izvēlējās falsificēto vēlēšanu un dekoratīvās Saeimas ceļu, lai Latvijas inkorporācijai radītu vizuāli juridisku pamatojumu.

Nozīmīga tēma ir dažādu politisko strāvojumu vai atsevišķu politiķu centieni arī šajos apstākļos saglabāt kaut vai kādas Latvijas valstiskuma atliekas. Tomēr tie bija jau iepriekš neveiksmīgi nolemti utopiski centieni, jo atradās krasā pretrunā ar PSRS geopolitiskajām interesēm Baltijas telpā, protams, PSRS tālaika līderu izpratnē. Latvijas tautai nācās izciest nepieredzētu genocīdu.

Jau pieminētajās 1940. gada 17. jūlija piezīmēs V. Munters ir atstājis interesantas liecības par Latvijas ministru un K. Ulmaņa noskaņojumu okupācijas dienās. 20. jūnijā, vecā kabineta pēdējā sēdē, pēc jaunā valdības sastāva paziņošanas kabineta locekļi apmainījās ar dažiem komentāriem par jaunās valdības locekļiem: prezidents salīdzinoši labi pazinis A. Kirhenšteinu, negatīvi runājuši par R. Dambīti un J. Pabērzu, zināmu pārsteigumu izraisījis P. Blaua vārds. Pēc tam K. Ulmanis interesējies, ko valdības locekļi domā darīt tālāk. Izrādījās, ka A. Kāpostam un K. Piegāzem ir tiesības atgriezties agrākajos amatos; J. Blumbergs, J. Birznieks un Alf. Bērziņš domāja braukt uz laukiem; J. Auškāps — atgriezties profesūrā; K. Berķis un V. Munters bija izkalpojuši pensiju; K. Veidnieks baidījās par savu likteni. K. Ulmanis pateicās par sadarbību un teica: «Es pārdzīvoju trīs okupācijas, varbūt pārdzīvošu arī šo.» Pēc tam visi vēlreiz apstiprināja, ka neviens nebēgs (tas jau bija noteikts 16. un 17. jū-

nija sēdē). V. Munters arī piemin, ka aizbraukt esot gribējis tirdzniecības un rūpniecības palātas priekšsēdētājs A. Bērziņš, bet K. Ulmanis devis padomu nebraukt. Tikai pēc dažām dienām, kad A. Bērziņš atcelts no amata, K. Ulmanis noņēmis savus iebildumus, bet tad jau bija par vēlu.

K. Ulmanis ar 17. jūniju sācis gatavoties pārbraukšanai uz privātu dzīvokli. Pat pēc savas sarunas ar A. Višinski viņš uzskatījis, ka prezidenta posteni ieņem tikai īslaicīgi. Viņš atbrīvojis ministru prezidenta dzīvokli un sācis pārvest mantas arī no pils.

21. jūnija rītā, kad K. Ulmanis atvadījās no katra ministra personiski, viņš jautājis V. Munteram, vai tomēr nedomājot aizbraukt. Kad Munters atbildējis noraidoši, teicis: «Nu tad turieties stingri; mēs tagad jau bieži neredzēsimies.» Ap 27. jūniju K. Ulmanis lūdzis V. Munteru atnākt uz pili. «Viņš man teica, ka viņa cerības kaut cik vienoties ar jauno valdību nekādā veidā nav attaisnojušās. Pēc tam viņš man teica, ka Dambītis sācis runāt par valsts aizsardzības likuma izmainīšanu. «Šo likumu es neparakstīšu, lai ir konflikts, jo ir robežas,» viņš piebilda. Es viņam vaicāju par citiem bijušajiem kolēģiem, uz ko viņš atbildēja, ka viņš tikai zin, ka Blumbergs un Bīrnieks vēl ir savās ministrijās un ļoti grib atbrīvoties. Viņš man vaicāja, vai es esmu dzirdējis, ka Austrumprūsijā it kā notiek karaspēka koncentrācija, jo baidās no tālākas padomju karaspēka virzīšanās, virs Latvijas divās vietās it kā tikuši pamanīti vācu aeroplāni. Es atbildēju, ka nedzirdēju neko tamlīdzīgu un padomju karaspēka tālākas pārvietošanās iespējai neticu.»

Ap 2. jūliju V. Munters izteicis vēlēšanos vēlreiz paspiest roku prezidentam. K. Ulmanis viņam piezvanījis un teicis: «Es domāju, ka būs labāk, ja Jūs pie manis neienāksit. Valdība ieņēmusi galvā, ka bijusī valdība organizē kādu tur puču, un es negribu dot ne mazāko pamatu turpināt šādas sarunas.»

Apvainojumi puča gatavošanā bija tikai priekšspēle Latvijas valstsvīru represēšanai. Neskatoties uz Latvijas valdības kapitulāciju, padomju puse uzsāka nežēlīgas represijas pret Latvijas valstsvīriem. Acīmredzot tie bija preventīvi pasākumi, lai vājinātu tautas pretestības kustību nākotnē, kad sāksies plānotās represijas pret mierīgajiem iedzīvotājiem.

Noslēgumā gribētu akcentēt domu, ka Latvijas valsts iznīcināšana bija nacionālsociālistiskās un padomju sociālistiskās impērijas savvērestības rezultāts, ar iekšpolitiskiem procesiem valsts bojā ejai nebija nekāda sakara. Tajā pašā laikā jautājums — vai varēja un vai vajadzēja pretoties PSRS agresijai — ir ļoti cieši saistīts ar iekšpolitisko procesu izvērtējumu. Taču mēs nespēsim

sniegt galīgu atbildi uz šo jautājumu tikmēr, kamēr nebūs detalizēti noskaidrots, kādus konkrētus pasākumus PSRS plānoja īstenošanās gadījumā, ieskaitot NKVD «pasākumu kompleksu».

PIEZĪMES

- ¹ Latvijas PSR vēsture: No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām / A. Drižuļa red. — 2. sēj. — R., 1986; u. c.
- ² Ronis I. Latviešu buržuāzijas politika 1907.—1914. gadā. — R., 1978; Апише И. К. Исторический опыт Компартии Латвии по осуществлению ленинской национальной политики (1904—1920 гг.). — Рига, 1987; u. c.
- ³ Sipols V. Ārzemju intervencija Latvijā un tās aizkulises, 1918—1920. — R., 1957; Варславян А. Я. Политика английского империализма в отношении буржуазной Латвии (1920—1923). — Рига, 1966; Иностранная военная интервенция в Прибалтике, 1917—1920 гг. — М., 1988; u. c.
- ⁴ Построение социализма в Советской Прибалтике. Исторический опыт компартий Литвы, Латвии, Эстонии / Отв. ред. А. Д. Педосов, руков. авт. колл. Л. Я. Зиле. — Рига, 1983; Бондарев П. Латвия в 1940 году. — Рига, 1980; Zagars E. Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā. 1940—1941. — R., 1975; u. c.
- ⁵ Andersons E. Latvijas vēsture. 1920—1940. Ārpolitika. — 1. sēj. — Stockholm: Daugava, 1982. — 396., 397. lpp.
- ⁶ Ульманис К. И. Мои записки, август 1940 год // Архив КГБ СССР, ф. К-1⁰⁰, оп. 8, д. 17, л. 3.
- ⁷ Kārlis Ulmanis. Trimdinieka manuskripts un cietumnieka nopratināšanas protokoli (1940. X—1942. II) // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. — 1991. — Nr. 1.—3.
- ⁸ Архив КГБ СССР, Н — 2113, т. 1, лл. 94—96.
- ⁹ Oriģināls ļoti grūti tulkojams, tā konteksts pieļauj visai plašu tulkojuma diapazonu, arī «pieraksts», «zīmīte», «ziņojums» u. c.: «Записка. Предназначается: Народному Комиссару Внутренних дел СССР от В. Н. Мунтерса: 17 июля 1940 г.» // Turpat, 202. lp.
- ¹⁰ Unāms Z. Dzīvā Latvija. — Lielvārde: Pilskalns, 1964. — 126.—128. lpp.
- ¹¹ Архив КГБ СССР, Н — 2113, т. 2, лл. 1—290.
- ¹² Andersons E. Latvijas vēsture. — 216. lpp.
- ¹³ Архив КГБ СССР, Н — 2113, т. 1, лл. 205—207.
- ¹⁴ Andersons E. Latvijas vēsture. — 443. lpp.
- ¹⁵ Архив КГБ СССР, Н — 2113, т. 1, л. 207.
- ¹⁶ Полпреды сообщают...: Сб. документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией, август 1939 г. — август 1940 г. — М., 1990. — С. 384, 385.
- ¹⁷ Turpat. — 391. lpp.
- ¹⁸ Turpat. — 399. lpp.
- ¹⁹ Turpat. — 408. lpp.
- ²⁰ Архив КГБ СССР, Н — 16676.
- ²¹ Полпреды сообщают... — С. 408.
- ²² Silde A. Latvijas vēsture. 1914—1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts. — Stockholm: Daugava, 1976. — 680. lpp.

**Staļiniskā režīma
represīvās darbības atspoguļojums
LK(b)P Rīgas pilsētas
rajonu komiteju 1941. gada dokumentos**

Latvijas Zinātņu akadēmijas Latvijas vēstures institūta zinātniskajiem līdzstrādniekiem vairāk vai mazāk ierobežotās iespējas zinātniskajā pētniecībā izmantot dokumentus, kas glabājās bijušajā LKP CK Partijas vēstures institūta Partijas arhīvā, 1990. gada otrajā pusē tika liegtas pavisam. Līdz ar Latvijas neatkarības atjaunošanu stāvoklis mainījās. Saskaņā ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 23. augusta lēmumu (sk.: Diena. — 1991. — 24. aug.) Latvijas Republikas Ministru Padomei tika uzdots pārņemt LKP CK Partijas vēstures institūta Partijas arhīvu, kurš šajā laikā bija pārdēvēts par LKP CK Sabiedriski politisko pētījumu centra arhīvu, un nodot tā fondus Latvijas Republikas Valsts arhīva ģenerāldirekcijas pārziņā. Tādā veidā ir radušies apstākļi, kas ļauj cerēt, ka zinātniskā pētniecība tur vairs nebūs ne ierobežota, ne liegta.

Kad 1990. gadā Latvijas vēstures institūta zinātnisko līdzstrādnieku darbs Partijas arhīvā vēl nebija pilnīgi bloķēts, autora uzmanības lokā citu dokumentu vidū atradās arī LK(b)P Rīgas pilsētas Sarkanarmijas (110. f., 1. apr., 38. l.), Proletāriešu (109. f., 1. apr., 2. l.), Maskavas (108. f., 1. apr., 40. l.) un Ļeņina (107. f., 1. apr., 50. l.) rajonu komiteju 1941. gada dokumenti.

Tie satur ziņas par padomju varai svešiem elementiem, ziņojumus par kontrevolucionāriem izlēcieniem, protams, tas viss tālaika partijiskā izpratnē, ienaidniekos ierindojojot arī neapmierinātos ar valsts aizņēmumu, neuzticamo cilvēku sarakstus, kuros skarti plaši sociālie slāņi, neuzticamajos ieskaitīti pat nelielu māju īpašnieki strādnieki, atrodami arī informatīvie ziņojumi par strādnieku un pārējo iedzīvotāju noskaņojumu sakarā ar neuzticamo personu izsūtīšanu 1941. gada 13.—14. jūnijā un citi tam līdzīgi materiāli.

Dokumenti, kas vēl 1990. gadā bija pieejami apzināšanai,

deva tikai fragmentāru ieskatu staļiniski sociālistiskā totalitārisma represīvās sistēmas darbībā. Tomēr, lai pēc iespējas pilnīgāk restaurētu pagātnes ainu, kā zināms, ir nepieciešams tai pievienot katru vēstures avotos konstatēto fragmentu, kas tieši vai netieši satur kādu no vispārējās patiesības elementiem. Šādā nolūkā tad arī tika veidots šo dokumentu tematisks pārskats, kura pamatā atsevišķu dokumentu pilns teksts, to fragmenti vai pārstāstījums. Daudzu ziņojumu vai citu dokumentu tekstu pareizrakstība ir tik kļūdaina, ka ir apgrūtināta to lasīšana un uztvere, tādēļ autors ir bijis spiests viskļūdainākās vietas labot, tomēr stingri saglabājot stila un satura atbilstību oriģinālam.

1941. gada aprīlī notika kompromitējošo ziņu īpaši masveidīga vākšana par tā saucamajiem padomju iekārtai svešajiem elementiem. Kompromitējošas šīs ziņas lielākoties bija staļiniskā režīma funkcionāru un viņu ietekmē esošo dažu citu «padomju pilsoņu» izpratnē. Partijas, padomju un citiem aktīvistiem izdeva apliecinības, kas apstiprināja viņu tiesības no sētniekiem, māju pārvaldniekiem, kā arī no viņu vietniekiem ievākt ziņas par attiecīgā rajona māju iedzīvotājiem, arī pašiem iedzīvotājiem bija tiesības vākt liecības citam par citu.¹

Ieskatam par šo ziņu saturu sniedzam dažus materiālus no partijas Rīgas pilsētas Leņina rajona komitejas informatīvo dokumentu lietas par «mājīpašniekiem un citām personām».

«Ēriksons Marija, Slokas ielā 75 — 1. Māju nopelnījuši ar saviem līdzekļiem. Vīrs bijis kalējs. Viņa strādāja kā kalpone. Vēlāk Centrāltirgū gaļas galds. Pie kam tagad netirgo. Ziemā izpildīja sētnieka vietu ar atalgojumu 30 rub., tagad tas arī noņemts. Nonākusi grūtā materiālā stāvoklī, jo dzīvoklis sastāv no 2 istabām, apmēram 30 kv. m.»² Sarakstā viņa tomēr reģistrēta.³

«Balodis Pēteris, Vīlipa ielā 4 — 3. Apdzīvo 3 istabas 5 cilvēki, iekārta lepna. Māja nacionalizēta. Pats tirgo uz Centrāltirgu, gaļas galds 4 kv. m. 11. IV 41. g. B. Dukaļskis.»⁴ Sarakstā par B. Dukaļski atzīmēts: «Mājsaimnieks. No strādnieku ģimenes.»⁵

«Mucenieks Kārlis, Slokas ielā Nr. 74. Viena meita strādā universmagā, otra meita satiksmes trestā. Pats izpilda sētnieka vietu, par ko saņem atalgojumu 50 rub. Dzīvoklis sastāv no 3 istabām priekš 5 personām, apmēram 45 kv. m, patikama izskata.»⁶ Sarakstā atzīme: «Pieder nams un veikals. Agrāk strādāja kā tirgotājs savā veikalā. Tagad savā mājā sētnieks.»⁷

Ziņu vākšanas rezultātā šajā lietā radies saraksts par 222 neuzticamiem cilvēkiem (bez ģimenes locekļiem), tajā reģistrēti privātpašnieki, radošās intelligences pārstāvji, neatkarīgās Latvijas ierēdņi un sabiedriskie darbinieki, bijušie Latvijas armijas virsnieki u. c. pēc tālaika kanoniem kaitīgi pilsoņi.⁸

Arī darbavietās notika kompromitējošo ziņu vākšana. To organizēja un veica partijas, arodbiedrību u. c. sabiedrisko organizāciju pārstāvji, iniciatīvu izrādīja arī brīvprātīgi ziņotāji. Ziņu vākšana notika nepārtraukti, arī pēc 14. jūnija notikumiem un karam sākoties. Lūk, daži piemēri no darbavietās tapušiem ziņojumiem.

«Partijas Sarkanarmijas rajona komitejai. Apakšā uzdotās personas strādā mūsu fabrikā un pēc mūsu novērojumiem ir padomju iekārtai nelabvēlīgi noskaņotas. 1) Čikste Ida Kārļa m., dzim. 1919. g. VIII, dzīv. Valdemāra ielā 22 — 2. 2) Atars Vera Pētera m., dzim. 1898. gada 27. X, dzīv. Slokas ielā 15 — 7. 3) Pētersons Ella, dzim. 1908. gada 20. XI, dzīv. Miera 89 — 13. Raksturojumi. Pils. Čikste, pēc viņas pašas izteicieniem, ir bijusi liela nama īpašnieka meita un, pēc darbinieku novērojumiem, nav valstiski noskaņota. Viņa strādā mūsu fabrikā kā kantoriste. Pils. Atars ir strādniece — šuvēja. Izved savā nodaļā pretvalstisku agitāciju, ir vienas naidīgi noskaņotas grupas padomdevēja. Pils. Pētersone — strādniece audēja, ir bijusi aizsardze, pēc nepārbaudītām ziņām, pat aizsardžu priekšniece, strādā mūsu fabrikā neilgi, atnāca pie mums no «Kalibri» fabrikas, no kurienes atsauksmes bija kā par naidīgi noskaņotu.

Rīgā, 23. VI 41. Trikotāžu un aditu preču fabrika «Triko-Merkur», Rīgā M. Nometņu ielā Nr. 16 [.] P. Dreizens (?).»⁹

Vēl viens no raksturīgākajiem ziņojumiem, kas atrodas partijas Sarkanarmijas rajona komitejas informatīvajā lietā:

«1) Krietians Oskars Jāņa d., dzimis 1889. g., dzīvo Mālu ielā 10, dz. 7, vecais baltgvardu virsnieks, kas bija Judeiņa armijā, kur cīnījās visu laiku baltgvardu bandās.

2) Leišaunieks-Kalve Augusts, kurš ir mūsu ienaidnieks un stipri kaitīgs mūsu sociālistiskai valstī ar dažādiem izlēcieniem, agrāk viņš vēlēšanās, kuras bija uz tautību un savienības kandidātiem, teica, ka viņam tāda valdība nepatīk, un tad vēl viņš teica, lai nozog biļetenus kādu sauju, lai mazāk iznāk balsu, viņa dzīvesvieta Lapu ielā 3, dz. 8.

3) Piņķis Alfrīds Ernesta d., kurš ir bijis kriminālaģents un izspiegoja strādniekus, sastāvēja Latvijas aeroklubā, viņš arī nav mūsu sociālistiskai valstij vēlams.

Es lūgtu ātrā laikā viņus atbrīvot no mūsu neapzinīgiem strādniekiem, kurus viņi paslepus kūdina pretvalstiski.

FRF Nr. 3. pirmorganizācijas sekretārs Andžāns.»¹⁰ Visi šajā ziņojumā minētie reģistrēti kāda uzņēmuma FRF Nr. 3 neuzticamo cilvēku sarakstos.¹¹

Iestādēs, uzņēmumos, organizācijās un citur partijas pirmorganizāciju sekretāri, arodbiedrību funkcionāri vai citi atbildīgie

darbinieki, pa lielākai daļai gan pirmorganizāciju sekretāri, no atsevišķiem ziņojumiem par kādu pilsoni vai pilsoņu grupu sastādīja, kā jau minēts, neuzticamo sarakstus, kuros atrodamas īsas kompromitējošas norādes.

Fabrikas «Lenta» austuvē konstatēti 6 neuzticamie,¹² bet vērpšanas kontrrevolucionāru sarakstā reģistrēts 21 cilvēks (plus 2 cilvēki — citā sarakstā). Šie ļaudis, piemēram, raksturoti šādi: nepatīk valdība, runā nicinoši par padomju iekārtu, «aģitē pret ieslēgšanos zocālistiskajā sacensībā», vada neapzinīgus strādniekus pa nepareizu ceļu — ne tādu, kādu nosprauž boļševiku partija, 18. novembrī lika ziedus pie Brīvības pieminekļa un Brāļu kapos, pretēji noskaņots, gaida pārmaiņas, raudāja pēc Ulmaņa sieva un sievas māsa ir ārzemnieces utt.¹³ Tekstilkombināta «Sarkanā atspole» neuzticamo cilvēku uzvārdiem seko, piemēram, šādas piezīmes: vācietis — piektā kolona, poļu bēglis — aizdomas par piederību pretvalstiskai organizācijai, bet ebreju «Trumpeldora» organizācijas kasieris Zālamans Ābrama d. Kaufmanis «naidīgs padomju iekārtai», un šīs pašas organizācijas loceklis Isari Gurevics — «ved pretvalstisku aģitāciju». Divpadsmit cilvēku sarakstu parakstījis partijas pirmorganizācijas sekretārs L. Kacs. Rīgas pilsētas Bērnu slimnīcas nevēlamo darbinieku sarakstā 11 cilvēki, vairāki no tiem raksturoti ar piezīmi: atklāti aģitē un spiego, atklāts pretinieks un spiegs.¹⁴ «Kurzemes manuāktūras» fabrikas komitejas priekšsēdētājs A. Vasiljevs norāda vairākas «nevēlamas» un «ļoti nevēlamas» personas.¹⁵

Padomju iekārtai svešie elementi konstatēti: fabrikā «Me-teors» — 29 cilvēki (stipri neuzticams, ar nepacietību gaida Hitleru, cēlies no vāciešiem, aizsargs, bij. policists utt.), fabrikā «Triko-Merkurs» — 3, VAPP tipogrāfijā — 10, Rīgas ādu fabrikā — 13 cilvēki, bet psihiatriskajā kolonijā: veļas pārzine, saimniecības vadītāja un vēl viens no darbiniekiem, šādi cilvēki konstatēti arī citur.¹⁶

Atsevišķi objektu saraksti tika izmantoti partijas, drošības un milicijas orgānu sastādītajos rajonu kopsarakstos. Tā, Maskavas rajonā uz partijas rajona komitejas sekretāra b. Jakovļeva pieprasījumu Strādnieku un zemnieku milicijas Rīgas 9. nodaļa sastādījusi 29 neuzticamo sarakstu, kuru parakstījis nodaļas priekšnieks M. Kalniņš, bet SZM Rīgas 6. nodaļas priekšnieks E. Miezis parakstījis sarakstu, kurā iekļauti 157 cilvēki (abos sarakstos ģimenes locekļi nav norādīti).¹⁷

Informatīvajos sarakstos par Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona «namīpašniekiem u. c. neuzticamām personām» reģistrēti 378 cilvēki (bez ģimenes locekļiem). No viņiem lielākā daļa bija fabriku un rūpnīcu īpašnieki, tirgotāji, būvuzņēmēji un namsaimnieki. Nā-

košo lielo grupu veido garīdznieki, ierēdņi, sīkie īpašnieki, inženieri, tad — bijušie Latvijas armijas virsnieki, diplomāti, bijušie valdības locekļi u. c. Raksturīgi, ka vairāki namīpašnieki un namsaimnieki (kontekstā var saprast, ka ar vārdu «namsaimnieks» domāti tie, kuru tiešā nodarbošanās bija savu namu pārvaldīšana, un tas bija viņu galvenais peļņas avots) bija norīkoti pēc īpašuma nacionalizācijas strādāt par sētniekiem, bet daži fabriku un rūpniecību īpašnieki — par tehniskajiem vadītājiem savos bijušajos īpašumos un uzņēmumos. Bet dažiem īpašniekiem 1941. gada pavasarī, t. i., laikā, kad sastādīja šos sarakstus, veikali vai citi objekti vēl nebija pagūti nacionalizēt un viņi tur turpināja strādāt iepriekšējā statusā.¹⁸

Aplūkotie dokumenti un 1941. gada notikumi ļauj secināt, ka sarakstos minētie cilvēki tika dažādos veidos represēti vai arī viņus gatavojās represijām pakļaut. Protams, lai izsekotu daudzu atsevišķu cilvēku liktenim, nepieciešami tālāki pētījumi, iesaistot tajos plašu šo pētījumu dalībnieku loku.

Par 1941. gada 13.—14. jūnija izsūtīšanai nolemtajiem tieši liecina Rīgas pilsētas Sarkanarmijas rajona represējamo iedzīvotāju saraksts, kas sastādīts Sarkanarmijas rajona operatīvā trijnieka (tā sauktās troikas) priekšnieka valsts drošības vecākā leitnanta Vorobjova vārdā.¹⁹ Tas ir partijas komitejai domātais saraksta eksemplārs, sastādīšanas laiks — jūnijs, datums nav norādīts. Sarakstā iekļautie dalās arestējamos (viņiem inkriminēja pretvalstiskus nodarījumus vai vienkārši uzskatīja par padomju varai svešiem elementiem) un izsūtīšanai pakļautajos (lielākoties viņi bija par vainīgiem uzskatīto ģimenes locekļi). Reģistrēti 154 arestējamie, 126 izsūtīšanai pakļautie, kuri jaunāki par 16 gadiem, un 174 — vecāki par 16 gadiem, kopā 454 arestējamie un izsūtīšanai pakļautie cilvēki. Sarakstā esošās atzīmes rāda, ka 19 no arestējamiem nav atrasti. Bez tam vēl ir atzīmēts, ka jāizsūta Antonija Pacēviča un Elizabete Emīlija Vajaks, jo viņu vīri notiesāti ar augstāko soda mēru, tāpat Lilijs Klīve par vīra kontrrevolucionāro darbību. Viņas bija izsūtāmas kopā ar bērniem un pieaugušajiem ģimenes locekļiem.²⁰ Arestēšanas un izsūtīšanas iemesli piezīmju ailē pa lielākai daļai sasvītroti (?!). No salasāmā teksta var minēt dažus piemērus: tiesnesis, aizsargu virsnieks, meņševiks, aizsargs, kontrrevolucionāras organizācijas dalībnieks, spiegs, rūpnieks ar gada apgrozījumu 140 tūkst., policists, baltgvardu organizācijas «Sokol» loceklis, organizācijas «Mazpulkis» vadītājs, baltgvardu virsnieks, mājpaišnieks, pretpadomju aģitācija, departamenta direktors, buržuāziskās saeimas deputāts utt. Sarakstā bija atzīmēti lietu numuri, un,

spriežot pēc šīm atzīmēm, tās bija operatīvās, nevis krimināllietas.

Jebkuru valstu valdošās aprindas vāc informāciju, bet, kultivējot totālu revolucionāro un šķirisko modribu, tā izvērtās savstarpējā izspiegošanā, uzpūstu sūdzību vai pat kļaju apmelojumu rakstīšanā, tas viss strauji gāja plašumā un dziļumā un acimredzot veidojās par padomju tautas īpašu tradīciju, kas, protams, sakņojās gan indivīda, gan sabiedrības negatīvajās īpašībās. Šo totalitārā sociālisma procesu, mūsaprāt, vismaz daļēji atspoguļo šādi dokumentārie materiāli.

Fabrikā «Lenta» iekšējie ziņotāji informē, ka vērptuvē «Zemberg Elfrida Alekša m., dzīv. Ārlavas ielā 3 — 4, aizņēmuma laikā aģitēja pret aizņēmuma parakstīšanos. Izteicās sekojoši. Lielinieki izlaupīja savu zemi, tagad to dara pie mums. Nepietiek, ka izlaupīja bankas un namus, tagad ķeras pie strādnieku darba algām.»²¹

Partijas Sarkanarmijas rajona komitejas materiālos fiksēts, ka virtuves puišs Bruno Stankēvičs izteicies šādi: tagad žņaudzot rikli ciet, Ulmaņa laikā esot 100 reizes labāk bijis, jo tad viss bijis lēts un varēts nopirkt. Kad aizrāda, lai palasa laikrakstus, tad uzzinās, kur slēpjas tā blēdība — to visu dara Ulmaņa kalpi, tad atbild, ka tagad avīzēs viss esot meli no gala līdz beigām.²²

«Ziņojums. 1. maijā 1941. g. fabrikas «Daugava» sienas avīzē pielīmētas Ulmaņa un Bērziņa ģimētnes. Direktors no rīta to redzēja un tūlīt noņēma, un prasīja b. Puriņai (fabrikas komitejas priekšsēdētāja), lai viņa nevienam par šito nestāsta. Es par to uzzināju 14. maijā. Arī «Daugavas» direktors Tims neliekas ne zinis par disciplīnu. [.] Direktors Tims arī saka, ka viņa darīšana ir tikai saimnieciskā puse, par politisko audzināšanu un par politiku nav viņa darīšana. S. Rapoportš.»²³

«LK(b)P Rīgas komitejai. Ziņoju, ka Rīgas gaļas kombinātā uz atejas sienām parādījušies uzraksti: «Nost ar žīdiem! Nost ar krieviem!», «Lai dzīvo 18. novembris un 15. maijs!» LK(b)P Proletāriešu rajona sekretārs A. Kalniņš. Rīgā, 9.05.41.»²⁴

4. vidusskola, Zvārdes ielā Nr. 1, ziņo komjaunietis Zeltkalns: 11. klases skolnieks Visvaldis Āre nekad nedzied līdzīgu internacionāli, bet «nogremo», viņa brāļi (viens no tiem students) apcietināti, domājams, ka pats ir pretvalstisku elementu barvedis; skolnieks Vitolds Lapiņš aģitē pret padomju iekārtu, ir aizdomas par sienas avīzes sabojāšanu, viņš luterāņu mācītāja dēls.²⁵

Rīgas 81. nepilnās vidusskolas, Lāčplēša ielā Nr. 106/108, vecākais pionieru vadītājs Ferdinands Požarskis savā ziņojumā par skolotāju Pakalni atzīmē, ka skolas direktors Sudimts licis pase-

kot skolotājiem aizsargiem, it sevišķi skolotājam Pakalnei. Viņš ziņo, ka skolotāja pionieriem liek nepamatoti zemas atzīmes. Daudziem viņa esot ielikusi neapmierinošu atzīmi tādēļ, ka šiem skolēniem neesot balsis. Ar šādu rīcību skolotāja jaucot sociālistisko sacensību un entuziasmu.²⁶

Partijas Rīgas Proletāriešu rajona sekretārs E. Berklavs 1941. gada 30. maijā nosūtījis augstākstāvošajām partijas instancēm šādu informāciju: «KSTK [Komunālās saimniecības tautas komisariāts. — E. R.] partijas birojs atsūtījis Proletāriešu rajona komitejai šī komisariāta celtniecības tresta normēšanas darbinieces speciālistes b. Ļvovas sekojoša satura iesniegumu. Komunālās saimniecības Tautas komisariāta celtniecības tresta darbu vadītājs (meistars) Skudra Kārlis Ivanovičs, kuram nepatika b. Ļvovas norādījumi par vienotu normu (VN) ieviešanu celtniecības trestā, izteica šādus apmelojumus: VN Latvijā tiek ieviestas varmācīgi, bet katra varmācība rada pretošanos, viņš netic, ka PSRS strādā pēc VN, jo sviests tur 50 rubl. kg, bet kurpes 300 rub. utt. Seit Latvijā līdz Padomju varas atnākšanai visi dzīvoja lieliski un strādniekiem, gluži otrādi, nevis pazemināja izpeļņu, bet paaugstināja. Latvija savas neatkarīgās pastāvēšanas laikā izdarija daudz vairāk nekā Padomju Savienība savā teritorijā. Padomju varas iekārta nevienam nepatīk, un Latvija kā bagāta līgava piespiedu kārtā ievesta nabadzīgā mājā, bet, medus mēnesim beidzoties, šādas līgavas parasti aizbēg no nabadzīgā vīra. Latviešu nācija, neskatoties uz vairākus gadsimtus ilgo pakļautību, saglabāja savu garu un arī tagad kā zaļa zāle ir tikai pieliekusies un gaida tik laiku, lai no jauna izslietos.

Padomju Savienība domā, ka viņai ir darīšana ar kirgīziem vai uzbekiem, — nē, Latvijā ir augstas kultūras tauta, kurai visu laiku bija sakari ar Vāciju, Angliju un Ameriku un tagad ir kauns par visiem Padomju Savienības pasākumiem.

Vēlēšanas Latvijā bija viena vispārēja varmācība, ja tās būtu bijušas īsteni brīvas, tad būtu ievēlēti pilnīgi citi ļaudis. Latvija būtu samierinājusies vēl ar krievu, bet nekādi nevar samierināties ar pašreizējo varu — ar melno krievu, t. i., ebreju varu. Tas vēl ir jautājums, zem kuras varas Latvijai labāk dzīvot, Padomju Savienības vai Vācijas? Šis ir ne tikai manas, bet visu latviešu domas.

Saruna notika celtniecības tresta 1. kantora tehniķa normētāja pils. Rekkes klātbūtnē.»²⁷

Iepriekšminētajos dokumentos fiksēto antisemitisko tendencu cēloņi un izplatība būtu pētniekiem jāiekļauj īpašā uzmanības lokā, jo vācu fašistiskās okupācijas laikā šīs tendences, kā zināms, ieguva galēji noziedzīgas formas.

Ka personiskās nesaskaņas tiek paceltas politiskā līmenī, tā ir vispārcilvēciska negatīva parādība, bet īpaši raksturīga un saasināta tā ir totalitāro režīmu apstākļos. Šķiet, ka teiktajam kā apstiprinoša ilustrācija noder tālāk citētā sūdzība.

«LK(b)P Centrālajai Komitejai, Rīgā, Valdemāra ielā Nr. 3. Padomju vara atkratījusi strādnieku no buržuāzijas sloga, strādnieks tagad ir saimnieks savā zemē. Neskatoties uz to, daži buržuji negrib aizmirst vecos laikus, tie arvien vēl grib spēlēt kunga lomu, tā, Čiekurkalnā, Stienes ielā, mājas īpašniece Nr. 4/6 arvien jūtas kā lielgruntniece. Neskatoties uz to, ka viņai pieder prāvs zemes gabals un vairāki īrnieki, viņa vēl okupējusi pilsētas kalnus lielā apkārtņē, kur viņai meita gana savas vistas, kuras viņai ir pāri sešdesmit. Lai gan par tiem kalniem viņa nemaksā pilsētai nekādu renti, tomēr pati, mājās sēžot, nestrādājot, tā vaktē strādniekus, kuri pēc grūta darba meklē svaigu gaisu, un ar lamu vārdiem dzen tos projām, jo tie traucējot viņas vistas, lai gan gar viņas mājas otro pusi iet iela (Lielupes iela), viņa uzdrošinājas no turienes padzīt strādniekus pat ar rungu rokā. Kopā ar savu māsu, kura dzīvo turpat Stienes ielā un kurai pieder zirgs un govys, tā vaktē katru cilvēka soli. Zirgs un vistas ļoti bieži ganās uz ielas (zirgs nepiesiets dažreiz kož cilvēkiem). Pret strādnieku iekārtu tā izturas nicinoši un lād komunismu. Ziemā klīda runas, ka tā spekulējot ar olām un pienu. Citiem viņa stāstījusi, lai tik trūkstot gaļa, viņa kaušot tik pa vistai. Ulmaņa laikā viņa bieži izsūdzējusi savus īrniekus, strādniekus un terorizējusi visu apkārtni. Visiem bijis bail no viņas, jo tā nobarojusies kā muca. Lamājas tā par komunismu, par strādnieku iekārtu un kūda blakus esošos saimniekus uz naidu ar īrniekiem, jo viņa necieš strādniekus. Vai nebūtu laiks tādai buržujustei reiz saistīt rokas, lai apturētu strādniekiem naidīgu akciju. Harijs Ozoliņš, atslēdznieks VEF-ā. (Dzīvoju Stienes ielā Nr. 8, dz. 1) Lūdzu, dodiet atbildi, kā aizsargāties no šīs buržujiētes uzbrukumiem.» 1941. gada 20. jūnijā vēstule pārsūtīta uz partijas Proletāriešu rajona komiteju.²⁸

Organizētās šķiriskās modrības rezultātā radušajos savstarpējās izspiegošanas materiālos atrodamas arī ziņas par strādnieku pieaugošo neapmierinātību ar strādnieku varu, kas, vēsturiski vērtējot, faktiski bija valdošā birokrātiskā slāņa vara, kuru šī birokrātija, deklarējot proletariāta diktatūru, izmantoja, īstenojot totalitāru sociālismu.

Partijas Proletāriešu rajona sekretāra E. Berklava ziņojumos augstākstāvošajām partijas instancēm konstatēts, ka «pēdējā laikā vairākos rajona uzņēmumos jūtami pasliktinājies strādnieku noskaņojums».

1941. gada 26. maijā fabrikā «Rīgas audums» notika sapulce sakarā ar valsts aizņēmumu. Strādnieki uzdeva jautājumus, kāpēc trūkst piena un gaļas. Strādniece Staņislava Freiberga teica: «Jūs te skaidrojāt par aizņēmuma nozīmi, labāk pasakiet, kur var dabūt gaļu un pienu.» Bet 1941. gada 28. maijā fabrikā «Aktivists» strādnieces bija sašutušas par to, ka veikalus no rīta gan atver 6.30, bet tur nav ne piena, ne gaļas.²⁹

Zimīte: «Bašķis Alvīna strādā gaļas kombinātā. Atlaista no darba tādēļ, ka prasījusi naudu. Sestdien, 7. VI, 41. gaļas kombinātā strādnieki sapulcējušies sētā un klieguši pēc naudas, jo visi esot badā un bez naudas [..]. Pils. Brašķis Alvīna arī ir prasījusi naudu, un tagad viņa atlaista..» Zimīte bez paraksta, strādnieces uzvārds — katrā vietā savādāks.³⁰

Zimīte, rakstīta drukātiem burtiem ar roku: «Biedri! Kas nebūtu apmierināts ar darbu un izpeļņu, uzrakstīt uz zimītes (īsi un skaidri) un iesniegt b. Goldmanim šodien, 12. jūnijā, līdz 16.30.» Zimītes otrā pusē: «B. direktor, es personīgi domāju, ka tā ir strādnieku buntošana. O. Putns.»³¹

Strādnieks E. Ģīls partijas Maskavas rajona komitejai ziņo sekojošo. «Gudrā valdošā partija» atlaidusi no darba sērkokciņu fabrikas «Vulkāns» direktoru Alionu Gremzi, kurš esot ista ulmanieša iemiesoņums. Viņa vairs fabrikā neesot, bet viņa gars palicis un indējot atmosfēru. Tā, trīs latviešu strādnieces: Jansone, Gailīte un Rožleja sūrojušās, ka «fabriku vadīs žīds, latviešiem dzīves nebūs, vadošā darbā ieliek neprašas, nemākuļus». Sajā ziņojumā uzrādīti arī ulmaniški noskaņotie strādnieki un meistari. Piemēram, strādnieks nacionālists Reinis, kurš esot atteicies piedalīties manifestācijā par godu Sarkanās Armijas atnākšanai (diez vai tāds padošoties pāraudzināšanai), atslēdznieks Dzirnīks u. c.³²

1941. gada 15. martā b. L. Starostenko [acimredzot kāds funkcionārs. — E. R.] partijas Maskavas rajona komitejai raksta, ka Ģīla ziņojums neesot bez pamata. Strādniekus, kuri nepadodas nekādai pāraudzināšanai, vajagot no darba atlaist, iepriekš atrodot svarīgu iemeslu.³³

Pat sākoties karam, ziņotāji nepārtrauca savu darbošanos. «Ziņojums. Ziņoju, ka 23. VI š. g. kāds pilsonis, kura vārdu nezinu, dzīv. Ārlavas ielā Nr. 12, ienāca mūsu namā Ārlavas ielā Nr. 5 sētā un teica, ka no krieviem nekas pāri nepaliks un, kad viņš dabūšot ieroci rokā, visus krievus nošaušot, jo šodien vai rīt vācieši būšot klāt. Visu dzirdēto noklausījāties slepeni..» Minētais pilsonis esot izrunājies pie sētnieka, kurš teicis, ka «krievi zinot, ka viņi ilgi nevarēsot turēties, un ar labu atdošot Latviju, Lietuvu un Igauniju, un pārējos, kuri palikšot, nositīšot vietējie

paši, bez tam minētā namā dzīvo kāršu licēja Jakobsons Margārita, kura arī nonicināja Staļinu un Ļeņinu, jo viņi esot dzērāji un laupītāji. Visu dzirdēto apliecinām ar savu parakstu: S. Bērziņš, V. Sapitko, A. Sakalis. Ziņojumu pieņēma atr. gvardes bataljona k-dants H. Treifelds.»³⁴

«N/u Letrī [? — E. R.] darbiniece Zaraks Veronika, dzīv. Gertrūdes ielā 135, dzīv. 29, apmēram pirms divām trim nedēļām ir izteikusies biedrenes S. Trembackis priekšā: «Kad te būtu iegājuši vāci, tad mēs dzīvotu labāk.» Sobrid (24. VI) V. Zaraks b. Cikorjevas, b. Treivas un dažu citu klātbūtnē paziņoja, ka nogremdēti jūrā mūsu karakuģi. Ar to viņa sacēla strādniekos panīku.

Cirša Otomārs, dzīvo Zaķusalas krastmalā 18, dz. 1, ir paslēpis mūsu fabrikas sētā kādu vieglu mašīnu. Nemot vērā to, ka esmu dzirdējis, ka Cirša bijis aizsargs, uzskatīju par pienākumu ziņot par to.

Smits Ērihs, dzīvo Trejādības ielā 12, dz. 10, bijušais korporelis, darba laikā sanāk kopā ar Ciršu, Zarku un Grīgu un pat kaut ko apspriežas. Gaisa trauksmes laikā Smits nedodas uz pārtvertni jeb tranšejām, bet noskatās ienaidnieka uzbrukumu pa logu ar smaidošu seju. 1941. g. 24. jūnijā. M. Zagoje[? — E. R.]»

Partijas Rīgas pilsētas Sarkanarmijas rajona komitejas sekretāram sūdzas Sarkanarmijas rajona sociālās nodaļas inspektors Valdis Vēveris: «Dzīvoju Avotu ielā 76, dz. 38, pretim maniem logiem otrā pusē ielai dzīvo bijušā Ulmaņa uzticības vīrs bij. tiesas izpildītājs Strauss ar ģimeni, pa logiem no manis tas no maniem kaimiņiem ir novērsts, ka Strauss, kad pārcēla Ulmaņa rokaspuišus uz citu pilsētu, tad sapakoja savas mantas un aizlaidās. Kad viss norima, tad varēja redzēt, ka Strauss atkal atgriezies un turpina mierīgi ignorēt mūsu valsti un armiju, kā, piemēram, 22. VI 1941. g. pie trauksmes šis kundziņš staigāja, rokas berzēdams, izmeties baltā apakšveļā, un varēja vērot prieku viņa sejā. Sodien, tas ir, 23. VI, madamma pieceldamās izgāja uz ielas pārbaudīt apstākļus, ar dūsmām pameta vīram ar roku, ka viņam nav nekas fricim iznācis, lai viņus atsvabinātu. Tiešām riebjas kā man, tā visiem maniem kaimiņiem noskatīties, ka tā nīrgājais pret mūsu tautu, un ceru, ka virzīsiet manu ziņojumu tālāk, lai reiz tādi ērmi nekompromitētu strādnieku valsti.»³⁶

Pēc 1941. gada 13.—14. jūnijā notikušās deportācijas partijas rajonu komitejas organizēja partijas pirmorganizācijas ziņvākšanai par cilvēku noskaņojumu sakarā ar šo masveidīgo represīvo pasākumu.

Fabrikas «Varonis» partijas pirmorganizācijas sekretāre Matvejeva LK(b)P Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona komitejas org

instruktāžas nodaļai ziņoja sekojošo: «[.] notikusī izsūtišanas kampaņa ir pilnīgi pareiza un savlaicīga. Pamatā strādnieku noskaņojums ir labs, bet valda uzskats, ka izsūtīts vēl ir nepietiekoši daudz. Mūsu fabrikā vēl ir vairāk nekā 20 aizsargu, kuri līdz pat šim laikam traucē darbu. Ir atsevišķi kaitīgi elementi, kuri veic graujošu darbību, aizsargs Dreijers no velmēšanas ceha un vācietis Ris no kantora, kurš atklāti paziņoja, ka padomju vara viņu apzagusi, atteicās no parakstīšanās uz aizņēmumu. Bez tam kantori vēl ir 3 aizdomīgi aizsargi, kuri arī traucē sabiedrisko darbu, un, lai cik tas būtu dīvaini, visi šie ļaudis paliek savās vietās. Fabrikas strādnieki ir neapmierināti un lūdz vēlreiz noskaidrot. Daudzus materiālus viņi nodevuši valsts drošības tautas komisariāta orgāniem, bet līdz pat šim nekas nav redzams. Lūdzam pievērst sevišķi nopietnu uzmanību mūsu fabrikas kantorim, kurš piesārņots ar svešiem elementiem, un palīdzēt partijas organizācijai vēl labāk nokārtot auglīgu darbu. Pēc parakstīšanās uz aizņēmumu kāds provokators no apavu nodaļas — Tempelfelds — staigāja pa cehu un izplatīja bezjēdzīgas baumas, ka bijusi né izsūtišanas kampaņa, bet vardarbība pret strādniekiem — tos, kuri neparakstījās uz aizņēmumu, izvieta no Rīgas. Šī personība tāpat traucē strādāt, pats uz aizņēmumu neparakstījās un gribēja vēl mums izjaukt paredzēto pasākumu.»³⁷

«Rīgas apavnieks» komunisti ziņo, ka 60% strādnieku izsakās par to, ka vēl ir nepieciešama izsūtišana, apmēram 20% strādnieku izturoties neitrāli, bet 20% — atturīgi un labprāt neizsakoties. Tādu, kuri būtu atklāti izteikušies pret izsūtišanu, — neesot.»³⁸

No Sakaru tautas komisariāta specsakaru republikāniskās nodaļas partorga ziņojuma. «...feldjēgeris Vinovskis [.] : «sen viņus vajadzēja izsūtīt, lai viņi nenodarbojas ar pretpadomju propagandu un lai viņus piespiež strādāt, pietiekoši viņi padzīvoja uz strādnieku rēķina.»»³⁹

Partijas pirmorganizācijas informācijā no vadmalas fabrikas «Aktivists» teikts, ka 1941. gada 17. jūnijā pirmās maiņas strādniekiem bijis noorganizēts mitiņš. «Referents, runājot par šīs dienas nozīmi, pieskārās arī izvešanas jautājumam un pieminēja strādnieku šķiras nesto upuri, kurš radās, izdarot šo tīrīšanu [.] , kritušo varoni godināja ar piecelšanos. Strādnieku noskaņojums tāds, ka viņi apsveica partijas un valdības spertos solus attiecībā uz kaitīgajiem elementiem. Partorganizators E. Trubeks. 20. VI 41.»⁴⁰

«Sestdien, š. g. 14. jūnijā, sakarā ar izvešanu fabrikā «Lauma» bija liels satraukums, vienā daļā valdīja apjukums, it īpaši tāpēc, ka bija izsūtīts arī direktors. Sevišķu pārrunu nebija, jo ļaudīm bija nospiests garastāvoklis un viņi bija iebaidīti, dažs pat raudāja. Atradās starp strādniekiem arī tāda, kura ierosināja rak-

stīt vēstuli b. Staļinam, lai atgriež atpakaļ direktoru, tā bija Dominika Podoļska, strādā fabrikā jau daudzus gadus, bet ir ļoti tumsonīga sieviete, neizglītota un neapzinīga un bieži bez kāda nopietna pamatojuma ceļ paniku. Strādnieki viņu atrunāja — ja jau direktors izsūtīts, tad iemesls ir bijis...» Ziņojumu parakstījušas R. Dobriņina un A. Novikova, amats nav norādīts.⁴¹

No sarunām Satiksmes un transporta trestā. Blumbergs (sakarā ar šo tīrīšanu) — «visveselīgākais ārstniecības līdzeklis»; Voldemārs Ruņģis — «daudz labāks gaiss palicis!»; Grantiņš — «paliek cerības, ka tas vēl nav viss, jo nav skarts trests».⁴²

Glavkinoprokata VK(b)P šūniņas sekretārs: «Kalpotāji, kuri bija viņiem [izsūtītajiem] padoti, savstarpējās sarunās izteicās: «Žēl, bija labi cilvēki, bet vispār, kas viņus zin, varbūt kaut ko arī nodarijuši!»⁴³

Valsts kontroles tautas komisariāta darbinieku izteikumi par izvešanu. Komjaunietis Gruberts sarunā teicis: «Tas ir ļoti gaidīts un pareizs partijas un valdības lēmums. Šķiras ienaidniekiem nevar būt vietas mūsu jaunajā Padomju republikā.» Sekretariāta pārzinis pilsonis Rostoks: «Šo dienu es saņēmu kā lielu gandarijumu. Es savā dzīvē esmu daudz cietis no kapitālistiskās iekārtas. Buržuāzijas izraidīšanu katrs darba cilvēks uzņem ar lielu prieku.» Šīs sarunas 1941. gada 20. jūnijā fiksējusi partijas pirmorganizācijas sekretāre L. Sorokina.⁴⁴

Tajā pašā laikā LK(b)P CK partorgs RVT Dukats ziņo: «Kontrrevolucionāro elementu izsūtīšanas jautājumā strādniekos noskaņojums ļoti labs.» Daudzi gan aizrādījuši, ka izsūtīt vajadzējis daudz vairāk un darīt to vajadzējis jau agrāk.⁴⁵

No Zīda un trikotāžas rūpniecības tresta uzņēmuma «Rīgas audums» kadru nodaļas priekšnieka A. Lūša 1940. gada 20. jūnija ziņojuma LK(b)P Rīgas Proletāriešu rajona komitejai par noskaņojumu pēc nevēlamo personu izsūtīšanas no republikas: «Daļa strādnieku atsaucās par to labvēlīgi un atzinīgi, pārējie klusē [..], visi ir klusi un mierīgi un visumā ir ļoti uzmanīgi un bailīgi palikuši...»⁴⁶

Rūpnīcas «Parīzes komūna» partijas pirmorganizācijas sekretāre Jermoliņa, starp citu, informē, ka b. Švalbe no spolēšanas ceha teikusi, ka šokolādes fabrikā «Laima» aizvesti arī ierindas strādnieki. Uz to kāda no aktivistēm — b. Brīze — atbildējusi, ka «ja jau paņēma ciet, tad pelnīti, ne par ko cieti neņemt». Bez tam šajā dokumentā atzīmēts, ka vairākums izvešanu atzīstot par labu, esot daudzi ar to apmierināti, bet nobeigumā teikts, ka ļaudis esot pieklusuši un savu neapmierinātību atklāti neizsakot.⁴⁷

Partijas rajonu komitejas uz saņemto partijas pirmorganizāciju sekretāru u. c. attiecīgo ziņojumu pamata sagatavoja pārskatus par strādnieku un iedzīvotāju pārējo slāņu noskaņojumu

pēc 1941. gada 13.—14. jūnijā notikušās deportācijas. Ieskatam daži fragmenti, kas ņemti no informācijas «par Proletāriešu rajona strādnieku un kalpotāju noskaņojumu sakarā ar pretpadomju elementu izsūtīšanu no Rīgas pilsētas».

«Strādnieku un kalpotāju pamatmasa veiktos pasākumus pretpadomju elementu izsūtīšanā no Rīgas pilsētas novērtē atzinīgi, sarunās izsakās, ka izsūtīšana ir pilnīgi pareiza un savlaicīga, bet par maz vēl ir izsūtīts bijušo aizsargu (fabrikās «Parīzes komūna», «Varonis», «Astra» un vairākos citos uzņēmumos). Bet līdzās pozitīvām atsauksmēm gadās arī atsevišķi pretpadomju izteicieni un dažādas provokatoriskas baumas...»⁴⁸

«...Komunālās saimniecības tautas komisariāts. Celtniecības tresta aparātā bija pilnīgs apjukums, jo no aparāta bija paņemti 17 cilvēku. Kadru pārzine Mežnova nonāca līdz histērijai. Mežnova bieži un ilgi sarunājās ar kadru daļas priekšnieku aizsargu Grinvaldu, kurš bija sašutis par sieviešu un bērnu izsūtīšanu. [..] Gaļas kombināts. Skārdnieku ceha strādnieks bij. aizsargs Osvalds Celmiņš teica, ka, «ja tā turpināsies, būs jāpiešuj pogas un jāvelk forma». Soferis mehāniķis bij. lidotājs vecākais leitnants P. Modraks teica, ka, «ja mani ņems cieti, tad es dzīvs rokās nedošu, noguldīšu kaut vienu no viņiem...»⁴⁹

Informācijā uzsvērts, ka «personas, kurām ir pagātne» dzīvo jaunas izsūtīšanas bailēs un gaidās.⁵⁰

Informācija noslēdzas ar konstatējumu, ka strādnieki un kalpotāji norādot uz sekojošo: «...daudz vēl palicis bijušo īpašnieku, aizsargu, kurus arī bija nepieciešams izsūtīt. Runā arī, ka izsūtīti dažkārt tie, kurus nevajadzēja, bet, kurus vajadzēja, tie palikuši.» Informācija sastādīta LK(b)P Proletāriešu rajona komitejas sekretāra E. Berklava vārdā.⁵¹

Kā jau tas parasts totalitāru režīmu birokrātiskajās struktūrās, atsauksmes par izsūtīšanas lietderīgumu atlasītas tā, lai dominētu pozitīvs atzinums. Analizējot vēsturiskos apstākļus, var secināt, ka izsūtīšanu atzina par pareizu un lietderīgu pārliecināti valdošā šķiriskā neiecietīguma un nereaļa vai totalitāra sociālisma dogmu piekritēji un realizētāji, šim atzinumam pievienojās konformisti un tie, kurus vadīja personisks niknums par iedomātām vai īstām pārestībām neatkarīgās Latvijas laikā vai apzināti un neapzināti savtīgi apsvērumi, kā arī tie, kurus spieda to darīt bailes un pašsaglabāšanās intereses.

Aplūkoto dokumentu fragmenti liecina, ka partijas komitejas sūtīja valsts drošības orgāniem sarakstus, kuros tās bija reģistrējušas padomju varai neuzticamos elementus, dažādas šo komiteju ievāktās vai citu avotu patstāvīgi piegādātās kompromitējošas ziņas un citus tamlīdzīgus materiālus. Raksturīgs piemērs fiktsēts partijas Proletāriešu rajona komitejas informācijā parti-

jas augstākajām instancēm; tajā ziņots, ka 1941. gada 23. maijā fabrikā «Metāls piede», Gaujas ielā 20, uz sienām konstatēti pielīmēti izgriezumi no grāmatām, to teksti bijuši nacionālā garā. Partijas komiteja materiālus nodevusi Valsts drošības tautas komisariātā, vienlaikus paziņojot arī par aizdomās esošajiem.⁵²

Partijas pārstāvji piedalījās arī izvešanas organizēšanā un īstenošanā. Savukārt valsts drošības orgāni gatavoja attiecīgajām partijas instancēm apkopojošus dokumentus — izvedamo sarakstus, ziņojumus par izvešanas norisi, rezultātiem utt.

Daudzi cilvēki, idejiskās pārliecības vai egoisma ietekmēti vai arī totalitārās sistēmas iebiedēti un piespiesti, ziņoja gan patiesību, gan melus cits par citu. Šīs darbības atspoguļojums dokumentos rāda, ka partijas, arodbiedrības un citiem aktivistiem tas ir bijis vistiešākais pienākums, un viņi kopā ar gadījuma ziņotājiem veidoja gan atklātu, gan slepenu ziņotāju kompaktu izspiešanas sistēmu, kas papildināja drošības orgānu aģentūras tikla savāktās informācijas un denunciācijas. Dokumentos nepārprotami parādās partijas organizatoriskā loma represiju īstenošanā un tas, kādā veidā tautas un savstarpējās izspiešanas sistēma caur auda partijas, arodbiedrības un citu sabiedrisko organizāciju, kā arī darba kolektīvu pamatstruktūras un dažādus vadības līmeņus.

Redzams, ka masu represiju pamatojumā bija nevis juridiski, bet lielākoties dogmatiski šķiriskie kritēriji, kuri papildinājās ar subjektīviem apsvērumiem un egoistisku ieinteresētību, pat utilitāriem apsvērumiem. Šādu pieeju ilustrē Rīgas pilsētas Sarkanarmijas rajona pilsoņu saraksts, kurā reģistrētas 138 personas, kam bija paredzēts nacionalizēt visas vērtīgās mantas. Šī pašā rajona kādā citā sarakstā norādīta dzīvokļos esošo mēbeļu kvalitāte un vietām prognozēta arī to turpmākās izlietošanas iespēja, piemēram: labas kabineta mēbeles, derīgas klubam, ieturētas stilā, diezgan labas, labas utt. Dažkārt nekāds liels ķēriens nebija paredzams — īpašnieks tirgojas ar kāpostiem, iekārta nabadzīga.⁵³

Ja šajā apskatā minētos dokumentus vērtē kontekstā ar jau publicētajiem vai arhīvos pieejamajiem vācu fašistiskās okupācijas režīma represīvo orgānu dokumentiem, tad izriet neapstrīdams pierādījums ne vien abu totalitāro lielvalstu genocīdam pret latviešu tautu, bet nežēlīgi izgaismojas arī fakts, ka ievērojama tautas daļa, totalitāro varu un citu apstākļu ietekmē veicināja savstarpēju apkarošanos un iznīcināšanos.

PIEZĪMES

¹ Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas Partijas vēstures institūta Partijas arhīvs (turpmāk — LKP CK PV1 PA), 109. l., 1. apr., 2. l. 33.—35. lp.; 107. l., 1. apr., 50. l., 2. lp.

- ² Turpat, 18. lp.
³ Turpat, 26. lp.
⁴ Turpat.
⁵ Turpat.
⁶ Turpat, 15. lp.
⁷ Turpat, 68. lp.
⁸ Turpat, 3.—70. lp.
⁹ Turpat, 110. f., 1. apr., 38. l., 65. lp.
¹⁰ Turpat, 62. lp.
¹¹ Turpat, 51. lp.
¹² Turpat, 51., 58. lp.
¹³ Turpat, 53., 59., 60. lp.
¹⁴ Turpat, 51., 72. lp.
¹⁵ Turpat, 70. lp.
¹⁶ Turpat, 45., 52.—53. lp.
¹⁷ Turpat, 108. f., 1. apr., 40. l., 120.—146. lp.
¹⁸ Turpat, 109. f., 1. apr., 2. l., 1.—32. lp.
¹⁹ Turpat, 110. f., 1. apr., 38. l., 9.—39. lp.
²⁰ Turpat, 39. lp.
²¹ Turpat, 59. lp.
²² Turpat, 6. lp.
²³ Turpat, 109. f., 1. apr., 2. l., 91. lp.
²⁴ Turpat, 90. lp.
²⁵ Turpat, 110. f., 1. apr., 38. l., 55. lp.
²⁶ Turpat, 108. f., 1. apr., 40. l., 85. lp.
²⁷ Turpat, 109. f., 1. apr., 2. l., 26. lp.
²⁸ Turpat, 102., 103. lp.
²⁹ Turpat, 27. lp.
³⁰ Turpat, 95. lp.
³¹ Turpat, 96. lp.
³² Turpat, 108. f., 1. apr., 40. l., 87.—88. lp.
³³ Turpat, 88. lp.
³⁴ Turpat, 110. f., 1. apr., 38. l., 67. lp.
³⁵ Turpat, 68. lp.
³⁶ Turpat, 73. lp.
³⁷ Turpat, 109. f., 1. apr., 2. l., 82. lp.
³⁸ Turpat, 68. lp.
³⁹ Turpat, 77. lp.
⁴⁰ Turpat, 70. lp.
⁴¹ Turpat.
⁴² Turpat, 80. lp.
⁴³ Turpat, 69. lp.
⁴⁴ Turpat, 57. lp.
⁴⁵ Turpat, 56. lp.
⁴⁶ Turpat, 73., 74. lp.
⁴⁷ Turpat, 58. lp.
⁴⁸ Turpat, 50. lp.
⁴⁹ Turpat, 51. lp.
⁵⁰ Turpat.
⁵¹ Turpat, 52. lp.
⁵² Turpat, 33. lp.
⁵³ Turpat, 110. f., 1. apr., 38. l., 50. lp.

Represijas pret Latvijas Republikas valsts darbiniekiem 1940.—1941. gadā

51 gads atdala neatkarīgās Latvijas Republikas attīstības divus posmus — to, kas beidzās 1940. gadā, un to, kas sākās pašlaik. Šis pusgadsimts ir dramatisks, pat traģisks posms Latvijas vēsturē. Un tas, kādu mēs veidosim tālāk Latvijas Republiku lielā mērā atkarīgs no tā, vai mēs spēsim, vai mums pietiks drosmes ar vēsu prātu atskatīties savā nesenajā pagātnē, izdarīt pareizos secinājumus un neatkārtot reiz pielaistās kļūdas, neatļaut nevienam ar varu uzspiest mums savu gribu, kā tas bija 1940. gada vasarā.

Latvijas valsts iznīcināšana un PSRS pastāvošās sistēmas varmācīga uzspiešana nozīmēja arī visaptveroša terora iedibināšanu. Kā zināms, «buržuāziskā valsts aparāta salaušana» ir viena no V. I. Leņina sociālistiskās revolūcijas teorijas neatņemamām sastāvdaļām. Kā Padomju Krievijā, tā arī Latvijā 1940. gadā tas nozīmēja ne tikai valsts darbinieku atlaišanu no darba, bet arī to fizisku iznīcināšanu.

Raksta mērķis ir parādīt Latvijas Republikas augstākā ranga valsts darbinieku likteni, respektīvi, to amatpersonu likteni, kuru iecelšanai un atlaišanai no darba bija nepieciešams valdības lēmums. Rakstā ir apkopotas ziņas par tiem izpildvaras pārstāvjiem, kuri tika atlaisti no darba, kad formāli vēl pastāvēja Latvijas Republika (1940. g. 21. jūnijs—20. jūlijs), bet neatkarīgās valsts varas struktūras demontāža jau sākās.

Raksts balstās uz materiāliem, kuri bija savākti, gatavojot biogrāfiskās izziņas dokumentu krājumam «Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli. 1940. gada 16. jūnijs—19. jūlijs»¹, kā arī uz pašiem sēžu protokoliem. Tika izmantoti dokumentu un materiālu krājumi, kas izdoti Latvijā² un aiz tās robežām.³ Diemžēl līdz pēdējam laikam Latvijas historiogrāfijā jau tājums par Latvijas Republikas valsts aparāta demontāžu 1940.—

1941. gadā tika aplūkots vienpusīgi. To atspoguļoja tikai Padomju Latvijas valsts aparāta izveidošanas kontekstā un viennozīmīgi vērtēja kā «buržuāziskā (vecā) valsts aparāta salaušanu».⁴ Valsts darbinieku traģiskie likteņi parādīti netika. Tikai pēdējo gadu laikā vēsturniekiem bija dota iespēja pēc bijušās Latvijas PSR VDK dokumentiem (izmeklēšanas lietām) pakāpeniski noskaidrot represēto valsts darbinieku likteņus. Lielu darbu šajā jomā veic arī sabiedriskās organizācijās (Politiski represēto apvienība, Rakstnieku savienības Staļinisma laundarību apzināšanas komisija). Tās ne tikai vāc, bet arī sagatavo publicēšanai dokumentus par staļinisma represijām.⁵ Bet priekšā stāv vēl liels darbs.

Lai cik tas arī neliktos paradoksāli, tā PSRS terora sistēma, kura tika varmācīgi uzspiesta arī Latvijā 1940. gadā, bija apbrīnojami primitīva. Tās mērķis — no tautas izveidot paklausīgu ganāmpulku. Tam bija izstrādāts attiecīgs teorētiskais pamatojums un atbilstoša organizatoriskā struktūra. PSRS funkcionēja milzīgs represīvais aparāts, cietumu un koncentrācijas nometņu tīkls, represiju veikšanai bija pielāgota valsts krimināllikumdošana un tiesvedības prakse. Runājot par represīvā aparāta organizatorisko uzbūvi, būtiski ir atzīmēt divus momentus. Pirmkārt, šī sistēma bija stingri centralizēta: republiku, apgabalu, rajonu, pilsētu NKVD pārvaldes un milicijas nodaļas pakļāvās vienīgi pa vertikāli augstākstāvošiem NKVD orgāniem. Otrkārt, palīdzēt šai iestādei uzturēt modrību bija uzdots arī partijas politorgāniem, kuri bija izveidoti 1937. gadā ne tikai armijā, bet arī valsts iestādēs un organizācijās. Neizpalika arī visaptveroša terora teorētiskais pamatojums. 1937. gada februāra—marta VK(b)P CK plēnumā Staļins deklarēja, ka «aizvien tālāk virzoties uz sociālismu, šķiru cīņai ir jāsaasinās». Bet prakse arī šīnī gadījumā apsteidza teoriju. Te būtu vērts atcerēties VK(b)P CK 1934. gada 1. decembra lēmumu «Par kārtību, kādā tiek izmeklētas lietas par teroristisko aktu sagatavošanu un izpildīšanu».⁶ Tajā tika doti konkrēti norādījumi izmeklēšanas orgāniem lietu izmeklēšanu veikt paātrinātā kārtībā, tiesu iestādēm bija uzdots neaizkavēt spriedumu par augstākā soda mēru izpildīšanu sakarā ar lūgumiem par apžēlošanu, jo PSRS CIK prezidijs tos neizskatīs, bet NKVD bija jānodrošina nāves sodu izpildīšana nekavējoties pēc sprieduma pasludināšanas.

Sistēmas «metodoloģijai» atbilstoša realizācijas metodika balstījās uz sīki izstrādātām instrukcijām. Tajās dotos galvenos norādījumus varētu formulēt tā: slepenība, varmācība, masveidība. Aresti un kratīšanas, kā arī deportācijas notika naktīs «bez trokšņa un panikas». Tūkstošiem cilvēku 1940.—1941. gadā Lat-

vijā pazuda bez vēsts, pat tuvinieki nezināja, kur tie atrodas (Latvijā vai ārpus tās robežām).

Tālaika izmeklēšanas metode bija spīdzināšana. Norādījumi to plaši lietot nāca tieši no Staļina un VK(b)P CK. 1939. gada telegrammā, kura tika izsūtīta kā partijas, tā arī NKVD iestādēm uz vietām, skaidri rakstīts: «VK(b)P CK izskaidro, ka fiziskās ietekmēšanas lietošana NKVD praksē kopš 1937. gada pieļauta ar VK(b)P CK atļauju. VK(b)P CK uzskata, ka fiziskās ietekmēšanas metode noteikti ir lietojama, izņēmuma gadījumos, pret [.] tautas ienaidniekiem kā pilnīgi pareiza un lietderīga metode.»⁷

Terora sistēma bija visaptveroša, aizdomās tika turēti visi, neviens nevarēja justies pasargāts no tās. A. Ceihners savā grāmatā «Latvijas boļševizācija. 1940—1941» šinī sakarībā raksta: «Rīgā toreiz dzirdēja šādu anekdoti: kāda sieviete, kas aizgājusi uz čeku, lai sūdzētos par sava nelaimīgā vīra apcietināšanu, esot no čekistiem saņēmusi atbildi: «Ja mēs kaut katru otro latvieti apcietinātu, arī tad mēs nebūtu apcietinājuši par daudz!»»⁸ Ja to arī var uzskatīt par anekdoti, tad par ļoti skarbu anekdoti. Te atspoguļojas sistēmas būtība. Tā bija vērsta ne pret atsevišķiem cilvēkiem jeb soeīāliem slāņiem, bet pret tautu. Vieni no pirmiem šī terora upuriem bija Latvijas Republikas augstākā ranga valsts darbinieki.

1940. gada 3. jūlijā, apkopojot notikumus Latvijā pēc tās okupācijas 17. jūnijā, PSRS sūtnis Rīgā V. Derevjanskis uzsver, ka svarīgākais jaunās valdības «pasākums ir valsts aparāta attīrīšana no Ulmaņa piekritējiem (oriģinālā «приверженцев». — I. S.), 15. maija apvērsuma dalībniekiem».⁹ A. Kirhenšteina valdība paklausīgi izpildīja visus A. Višinska un PSRS sūtniecības norādījumus. No 21. jūnija līdz nelikumīgai padomju varas proklamēšanai 21. jūlijā no darba tika atlaisti 60 augstākā ranga valsts darbinieki, neskaitot Latvijas armijas virsniekus un tās amatpersonas, kuru atlaišanai no darba nebija vajadzīgs Ministru kabineta lēmums. Steigā meklējot pamatojumus darbinieku atlaišanai no darba, jaunā valdība pat neparūpējās par savas rīcības likumīgumu. Tā, 26. jūnijā no amata tika atbrīvots Latvijas telegrāfa aģentūras direktors R. Bērziņš, pamatojoties uz likumu par valsts civiliestāžu un pašvaldību darbinieku atlaišanu izņēmuma stāvokļa laikā.¹⁰ Bet šis likums bija atcelts jau 1938. gadā, kad pieņēma likumu par kārtību un sabiedrisku drošību valstī.¹¹ 16. jūlijā, pamatojoties uz šī likuma 8. pantu un tiesu iekārtas 155. pantu, no amata tika atbrīvots Jelgavas apgabaltiesas prokurors K. Reinhards, taču likuma par kārtību un sabiedrisku drošību valstī 8. panta piezīmē skaidri pateikts: «Šā panta noteikums neattiecas uz tiesnešiem un prokuratūras amatpersonām.»¹²

Darbinieki tika atlaisti arī «pēc paša lūguma», kā fiksēts protokolos, vai uz attiecīga ministra priekšlikuma pamata. Par to, ka jaunās valdības rīcība arī kadru nomaiņas jautājumā tika koordinēta un vadīta no PSRS sūtniecības un A. Višinska puses, liecina tāds fakts. Jau 22. jūnijā A. Višinskis un PSRS sūtnis V. Derevjanskis savā telegrammā uz Maskavu sūdzējās par to, ka «jaunie ministri nav nodrošināti ar drošiem palīgiem», un tālāk: «Kopā ar viņiem nodarbojamies ar kadru komplektēšanu [oriģinālā «подбором кадров». — I. Š.], bet būtu nepieciešams atsūtīt no Maskavas 10—15 cilvēkus izvietojšanai dažādās ministrijās, lai palīdzētu ministriem. Nodarbojamies ar redakciju un dažādu valsts iestāžu kadru komplektēšanu.»¹³

Augstāka ranga amatpersonu atlaišana no darba notika visās ministrijās, bet skaitliski vairāk bija atlaisti Finanšu ministrijas un Latvijas Republikas lielāko banku (Latvijas bankas, Valsts zemes bankas) vadošie darbinieki — kopā 18, tālāk seko Tieslietu ministrija — 8 darbinieki, Iekšlietu un Ārlietu ministrija bija atbrīvotas no 6 speciālistiem katrā. Te var secināt tikai vienu, ka jaunos saimniekus visvairāk interesēja finansu sistēma. Jau pirms banku nacionalizācijas finanses pārgāja pilnā Maskavas kontrolē.

Pats par sevi saprotams, ka jaunās valdības darbības pirmajās dienās uzreiz pēc Iekšlietu ministrijas Drošības policijas (J. Fridrihsons) un Kārtības policijas (A. Austrums) departamenta direktoru atlaišanas no darba attiecīgi 22. un 23. jūnijā, tika atlaisti Latvijas telegrāfa aģentūras direktors R. Bērziņš, Valsts arhīva direktors J. Bērziņš un Latvijas radiofona direktors A. Smilga, kaut gan Latvijas radiofons strādāja PSRS sūtniecības kontrolē jau kopš 17. jūnija, par ko 18. jūnijā Maskavu informēja V. Derevjanskis.¹⁴ Pārējās ministrijas sevišķi lielu vadošo darbinieku nomaiņu pagaidām vēl nepiedzīvoja. Un tomēr tā skāra arī tādas jomas kā izglītība un veselības aizsardzība. Jāatzīmē, piemēram, ka 5. jūlijā no amata atceltais Izglītības ministrijas Skolu departamenta direktors I. Celms pēc mēneša — 7. augustā — tika arestēts (1942. gadā viņš nomira nometnē). Savukārt jau 26. jūnijā no darba bija atlaists Tautas labklājības ministrijas Veselības departamenta direktors O. Alks. 1941. gada jūnijā viņu arestēja un deportēja.

Pēc ieņemamiem amatiem atlaisto darbinieku vidū skaitliski lielāko grupu veido departamentu direktori (nodaļu vadītāji) — 21 cilvēks, tad seko banku darbinieki (padomes un valžu locekļi, direktori, pārvaldnieki) — 15 cilvēki un dažādu valsts iestāžu vadītāji (direktori, vicedirektori) — 10 cilvēki. Bija atbrīvoti arī trīs Latvijas Republikas diplomātiskie pārstāvji ārzemēs: konsuls Ļeņingradā — P. Reinholds, ārkārtējie sūtni un pilnvarotie

ministri — Igaunijā V. Sūmanis un Somijā J. Tepfers (abi pēdējie Latvijā neatgriezās). Atlaistie valsts darbinieki bija augstas kvalifikācijas speciālisti. 47 (no 60) cilvēkiem bija augstākā vai nepabeigta augstākā izglītība.

Amatpersonu nomaiņa pēc Latvijas okupācijas pati par sevi bija neizbēgama. To, manuprāt, saprata visi, it īpaši augstākā rango valsts darbinieki, bet tomēr viņi turpināja pildīt savus pienākumus. To var izskaidrot ar vairākiem apstākļiem. Pirmkārt, masveida atlaišana no darba pagaidām vēl nenotika, un augstākā rango darbinieku nomaiņa Latvijas Republikā notika arī pēc 1934. gada 15. maija. Otrkārt, cilvēkus maldināja arī tas, ka daži darbinieki netika pilnīgi atlaisti no darba, bet pazeimināti amatos (Latvijas bankas galvenais direktors K. Vanags tika atstāts direktora amatā), dažiem saskaņā ar formāli vēl pastāvošo likumdošanu tika piešķirti neizmantotie atvaļinājumi, tika dota atļauja ieskaitīt pensijas izdienā iztrūkstošo laiku. Represijas tikai sākās, lielais terors bija priekšā. Un tā apjomus neviens nevarēja iedomāties.

Divi ļoti būtiski faktori jau šī mēneša laikā, bet īpaši vēlāk, parādīja Latvijai varmācīgi uzspiestās sistēmas būtisku atšķirību no civilizētās valstis pastāvošām sistēmām. Pirmkārt, speciālistus profesionālus nomainīja neizglītoti diletanti, paklausīgi svešas varas izpildītāji. Otrkārt, represijas, kas sekoja atlaišanai no darba. NKVD aģents kopš 1921. gada V. Latkovskis, kurš jaunā valdībā iegāja kā iekšlietu ministra biedrs, savās 1955. gadā rakstītās atmiņās atceras, kā viņš kopā ar V. Lāci un J. Pabērzu 1940. gada 21. jūnijā ap plkst. 12.00 devās uz Rīgas centrālcietumu, lai atbrīvotu politieslodzītos. Cietuma priekšnieku P. Pommeru V. Latkovskis labi pazina, jo 1930.—1934. gadā strādāja par Tieslietu ministrijas cietuma skolu pedagogu instruktoru. P. Pommers esot teicis jaunās valdības locekļiem: «Nu, kad liksiēt mums atbrīvotajās vietās? [...] Tukšas vietas palikt nevar, daba necieš tukšumu, māca paruna, un grēki mums arī ir, lai gan mēs citādi nevarējām. Centos savus pienākumus kārtot pēc labākās sirdsapziņas, pildot pastāvošās valsts iekārtas likumus. Saprotams, ne es tos likumus rakstīju un ne kāda vara necietis darbinieku, kas tai neklausīs. Arī es klausīju varai, kura diemžēl izrādījās vāja pašos pamatos. Zēl ģimenes, tā visā lietā pilnīgi nevainīga. Te ir mazais brauniņš, — viņš parādīja uz vestes kabatu, — vienas lodes pietiks, lai izbeigtu šīs dzīves ceļu, negribas mokas ciest [...]»¹⁵ Tani pašā dienā (21. jūnijā) «šīs dzīves ceļu» pats izbeidza ģenerālis L. Bolšteins, robežsargu brigādes komandieris no 1928. gada. K. Ulmaņa valdības iekšlietu ministrs K. Veidnieks (viņa tiešais priekšnieks) esot teicis: «Jā, tāds viņš

bija, un tas ir loģisks viņu uzskatu un dzīves noslēgums.»¹⁶ 20. jūlijā pašnāvību izdaria Iekšlietu ministrijas Būvniecības departamenta direktors P. Miežis, kurš bija atlaists no darba 6. jūlijā. Tas bija protests pret to, kas notiek valstī. Šie cilvēki ar savu traģisko likteni arī ir stalinisma terora upuri.

P. Pommers bija Rīgas centrālcietuma priekšnieks kopš 1926. gada. Bet pat šis gandrīz 53 gadus vecais vīrs nevarēja iedomāties, kādas mokas un pazemojumus būs jāizcieš visai tautai stalinisma terora apstākļos. Traģisks bija Latvijas Republikas vadošo valsts darbinieku liktenis pēc padzīšanas no darba. Gandrīz neviens no viņiem nevarēja iekārtoties darbā. Grūti iedomāties, no kā viņi un viņu ģimenes pārtika, jo 1940.—1941. gadā cenas vairākkārt tika paaugstinātas un ierobežota tika arī noguldījumu izsniegšana no bankām. Piešķirtās pensijas tika atņemtas, jo no 1941. gada 1. janvāra Latvijā pārgāja uz PSRS pastāvošo pensijas likumdošanu un augstākā rango Latvijas Republikas amatpersonas tika ieskaitītas tajā kategorijā, kas pensijas vairs nesaņēma. Bet ar to vien totalitārā sistēma samierināties nevarēja. Cilvēka cieņas pazemošanai sekoja represijas un fiziskā iznīcināšana.

Diemžēl septiņu (no 60) augstākā rango valsts darbinieku likteni pēc okupācijas pagaidām vēl neizdevās noskaidrot. Miršanas gada vietā joprojām vēl paliek jautājuma zīme. Var izsekot tikai 53 amatpersonu liktenim. 24 tika arestēti un deportēti jeb otrādi — deportēti un jau PSRS arestēti. Jau 7. jūlijā tika arestēts Tieslietu ministrijas Tiesu palātas un Krimināldepartamenta priekšsēdētājs H. Lazdiņš, kaut gan Ministru kabinets formāli viņu atbrīvoja no amata tikai 9. jūlijā.¹⁷ Viņu notiesāja uz 10 gadiem. Uz 10 gadiem notiesāja arī Tiesu palātas prokuroru K. Skāduli, kuru arestēja 7. augustā. Viņš nomira nometnē 1942. gadā. 1940. g. 4. septembrī arestēja Valsts zemes bankas padomes priekšsēdētāju R. Dzērvī. Viņu notiesāja uz 8 gadiem. 1940. gada 18. oktobrī arestēja Ārlietu ministrijas Līguma departamenta direktoru A. Kampi, kuru atbrīvoja no amata 10. jūlijā. A. Kampe bija viens no jaunākajiem departamentu direktoriem. Viņš beidza Parizes Universitātes Tiesību zinību fakultāti un Parīzes politisko zinību augstskolas Diplomātijas nodaļu, no 1927. gada strādāja Ārlietu ministrijā, 1930.—1932. gadā bija Latvijas sūtniecības atašejs Romā, 1938. gadā nepilnu 33 gadu vecumā A. Kampe bija iecelts par Līguma departamenta direktoru. Kā Latvijas delegācijas loceklis viņš piedalījās visās Baltijas Antantes ārlietu ministru konferencēs. 1940. gada janvārī viņu iecēla par Ārlietu ministrijas pārstāvi latviešu—padomju jauktajā komisijā. A. Kampem piesprieda nāves sodu 1942. gada 16. martā.

Apkopojot datus par terorismu pret Latvijas Republikas valsts darbiniekiem, var secināt, ka tieši 1942. gads bija tiem liktenīgs gads. Deviņiem cilvēkiem no 24 arestētajiem nāves sods bija piespriests 1942. gadā, bet 4 bija miruši ieslodzījumā. 1942. gadā bija notiesāts uz nāvi arī Finanšu ministrijas Nodokļu departamenta direktors J. Kalsnavs (Smits). Viņš ieņēma šo amatu no 1935. gada līdz 1940. gada 6. jūlijam. J. Kalsnavs strādāja dažādos amatos Finanšu ministrijā no 1920. gada. Viņu arestēja 1941. gada 14. jūnijā un deportēja uz PSRS. Ar Sevišķās apspriedes pie PSRS Iekšlietu tautas komisāra 1942. gada 18. aprīļa lēmumu pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58.⁴ un 58.¹³ panta viņam piesprieda nāves sodu. Spriedums tika izpildīts 1942. gada 18. maijā Permas apgabala Solikamskas pilsētā. Bet sešas dienas pirms tam, 12. maijā, Ziemeļkazahijas apgabala Petropavlovskas pilsētas cietumā nošāva N. Jansonu. No 1938. gada februāra līdz 1940. gada jūlijam viņš bija Rīgas prefekta palīgs. 1940. gada 14. augustā viņu arestēja un deportēja uz PSRS. Tāpat kā J. Kalsnavam (Smitam) Sevišķā apspriede 1942. gada 31. martā pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58.¹³ panta piesprieda viņam nāves sodu.

KPFSR kriminālkodeksa bēdīgi slavenais 58. pants bija ļoti apjomīgs, bet apsūdzībā pret Latvijas Republikas amatpersonām visbiežāk spriedumos tiek pieminētas tieši 58. panta 4. un 13. daļa. Arī K. Ulmanis tika arestēts pēc 58.⁴ panta.¹⁸ Tieši tāpēc ir vērts dot to pilnus tekstus: «58.⁴ Par palīdzības sniegšanu jebkāda veidā tai starptautiskās buržuāzijas daļai, kura, neatzīdama vienlīdzīgas tiesības komunistiskai sistēmai, kas nāk nomainīt kapitālistisko sistēmu, tiecas to gāzt, kā arī par palīdzības sniegšanu tādām sabiedrības grupām un organizācijām, kuras atrodas minētās buržuāzijas ietekmē vai arī tieši tās organizētas, lai realizētu pret PSR Savienību naidīgu darbību, noteikta — brīvības atņemšana uz laiku, ne mazāku par trim gadiem, konfiscējot visu mantu vai tās daļu, bet sevišķi pastiprinošos apstākļos ar paaugstināšanu līdz pat augstākajam sociālās aizsardzības līdzekļiem — nošaušanai vai izsludināšanai par darba ļaunu ienaidnieku, atņemot savienotās republikas pilsonību un līdz ar to PSR Savienības pilsonību un izraidot no PSR Savienības robežām uz visiem laikiem, ar mantas konfiskāciju.»¹⁹ Un nākošais: «58.¹³ Par aktīvu darbību vai aktīvu cīņu pret strādnieku šķiru un revolucionāro kustību, kas piekopta atbildīgā vai slepenā (aģentūras) amatā cariskajā iekārtā vai pie kontrrevolucionārajām valdībām pilsoņu kara posmā, noteikti — šā kodeksa 58.² pantā norādītie sociālās aizsardzības līdzekļi.»²⁰ 58.² pants paredzēja «augstāko kriminālsoda veidu — nošaušanu, konfiscējot visu mantu»²¹. Kā redzams, šie panti ir formulēti tā, ka jebkurš Latvijas Republi-

kas valsts darbinieks, īpaši augstākā ranga, varēja būt notiesāts uz nāvi, kas bija «augstākais sociālās aizsardzības līdzeklis», jo likumdošanai bija jāattaisno terors. Represīvā aparāta dzirnavas malā bez žēlastības. Diviem cilvēkiem bija piespriests nāves sods 1941. gadā. Pirmais ir Taupības kurators no 1939. gada 16. novembra līdz 1940. gada 27. jūnijam Lāčplēša kara ordeņa kavalieris J. Anšmits, kurš pirms tam ilgu gadu bija Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktors. Viņam nāves sodu piesprieda 1941. gada 4. maijā. Otrais — a/s «Degviela» direktors rikotājs, Lāčplēša kara ordeņa kavalieru biedrības priekšsēdētājs, Latvijas bankas padomes loceklis J. Ērglis, kas tika arestēts 1940. gada 14. oktobrī un notiesāts uz nāvi 1941. gada 22. jūnijā.

1941. gada 14. jūnijā tika deportēti 8 valsts darbinieki, to skaitā arī H. Dzelzītis, kurš organizēja Valsts zemes banku un bija tās pārvaldnieks no 1922. gada. 1943. gadā viņš nomira no metnē PSRS.

Staļiniskā terora rezultāti bija traģiski. No 53 amatpersonām, kuru liktenis ir zināms, nepilna gada laikā tika represēti 32. No tiem bojā gāja 18, t. i., vairāk nekā puse. Četri cilvēki palika dzīvi Latvijā un nomira vācu okupācijas laikā. To vidū bija arī Latvijas vēstures institūta direktors A. Tentelis, kuru atbrīvoja no amata jau 1940. gada 12. jūlijā. Viņš nomira dzimtenē 1942. gadā. 1940. gadā Rietumos palika vai 1944. gadā emigrēja 12 valsts darbinieki. Arī viņus var pieskaitīt terora upuriem, jo viņi atstāja tēvzemi, apzinoties savu un savas ģimenes likteni. Un šī rīcība bija pilnīgi pamatota, jo represijas pret Latvijas Republikas amatpersonām, kuras palika Latvijā, atjaunojās uzreiz pēc Sarkanās Armijas ienākšanas. 1945. gada 4. aprīlī tika arestēts Z. J. Senbergs, kurš no 1938. gada septembra līdz 1940. gada jūlijam bija Latvijas bankas galvenā direktora vietnieks. Sevišķā apspriedē viņu notiesāja uz 10 gadiem.

Starp Latvijas Republikas valsts darbiniekiem bija arī tādi, kurus represēja kā fašistiskās Vācijas, tā arī PSRS iestādes. Spilgts piemērs tam ir V. Kalnāre (Krisbergs). No 1937. gada līdz 1940. gada jūlijam viņš bija Latvijas darba kameras referents tieslietu jautājumos. 1940. gada 10. jūlijā iecelts par Tautas labklājības ministrijas Darba departamenta direktora v. i. V. Kalnāre kļuva par Tautas Saeimas (no 1940. gada 24. augusta Latvijas PSR Augstākā Padome) deputātu. No 1940. gada septembra līdz 1941. gada maijam viņš bija darba tautas komisāra vietnieka v. i., tad nodaļas vadītājs, vēlāk pārcelts uz Darba higiēnas institūtu par direktoru. 1941. gada jūlijā viņu arestēja vācu okupācijas iestādes. Gadu (līdz 1942. g. jūlijam) V. Kalnāre sēdēja Rīgas centrālcietumā, vēlāk Salaspils koncentrācijas

4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
nometnē, 1944. gadā bija nosūtīts uz Vāciju, uz Štuthofas koncentrācijas nometni. 1945. gada decembrī viņš atgriezās Latvijā. Līdz 1948. gadam strādāja par advokātu juridiskajā konsultācijā. Viņu arestēja 1948. gada 30. decembrī par to, ka, sākoties karadarbībai starp Padomju Savienību un Vāciju, «brīvprātīgi palicis okupētajā teritorijā» un «Salaspils koncentrācijas nometnē tika nozīmēts par soda barakas vecāko, vēlāk par policistu, uzturējis sakarus ar «SD» darbiniekiem un policiju, visādi iesaistījies par politizētajiem, pielietojis dažādus fiziskus sodus». Sevišķā apspriedē pie PSRS Valsts drošības ministra 1949. gada 31. augustā «par dzimtenes nodevību un iesaistīšanos par padomju pilsoņiem» piesprieda V. Kalnārem 25 gadus darba labošanas nometnē ar mantas konfiskāciju. Sodu izcietis Stepes nometnē pilsētas tipa cietumā Kazahijā. 1956. gada martā pēc PSRS Augstākās Padomes 24. martā pieņemtā dekrēta «Par lietu izskatīšanu uz personām, kuras izcietis sodu par politiskiem, dienesta un saimnieciskiem noziegumiem» V. Kalnāri pārveda uz Rīgu sakarā ar viņa lietas jaunu izmeklēšanu. Viņš tika atzīts par nepamatoti notiesātu. V. Kalnāri atbrīvoja un sodāmību noņēma. Tātad viņu rehabilitēja.

Bet represēto Latvijas Republikas valsts darbinieku rehabilitācijas jautājumā tas ir drīzāk izņēmums, jo 50. gadu beigās neviens no 24, kurus arestēja 1940.—1941. gadā, netika rehabilitēts. Šo amatpersonu rehabilitācijas process sākās tikai 1989. gadā. Divu gadu laikā (1989., 1990. g.) bija rehabilitēti tikai 10 cilvēki. Totalitārā sistēmā nāves sodus piesprieda daudz ātrāk.

Latvijas Republikas augstākā ranga valsts darbinieku traģiskie likteņi atsedz teroristiskās sistēmas būtību. «Ir cilvēks, ir problēma, nav cilvēka, nav problēmas» — tā esot teicis Staļins. Nav tautas, un visas problēmas ir atrisinātas — no tā vadījās viņa iedibinātā sistēma. Un tautu sāka iznīcināt, atbrīvojot to no smadzenēm, no atmiņas par neatkarīgās Latvijas Republiku, likvidējot tās valsts darbiniekus.

PIEZĪMES

¹ Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli. 1940. gada 16. jūnijs — 19. jūlijs / Sast. un koment. aut. I. Sneidere, A. Zvinklis. — R., 1991. — 352 lpp.

² Dokumenti stāsta. Latvijas buržuāzijas nācšana pie varas / Sast. V. Bērziņš. — R., 1988. — 394 lpp.; Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā: Dokumenti un materiāli / Sast. A. Spreslīš, E. Zagars. — R., 1987. — 208 lpp.

³ Полпреды сообщают...: Сб. документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией. Август 1939 г. — август 1940 г. — М., 1990. — 544 с.

- ⁴ Миллер В. Развитие советской государственности в Латвии. — Рига, 1967. — С. 17—20; Zagars E. Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā. 1940—1941. — R., 1975. — 205.—226. lpp.; Построение социализма в Советской Прибалтике: Исторический опыт компартий Литвы, Латвии, Эстонии. — Рига, 1982. — С. 162—180; Latvijas PSR vēsture: No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. — R., 1986. — 156., 169. lpp. u. c.
- ⁵ Via dolorosa: Staļinisma upuru liecības / Sast. A. Līce. — R., 1990. — 604. lpp.
- ⁶ О культе личности и его последствиях: Доклад первого секретаря ЦК КПСС тов. Хрущева Н. С. XX съезду Коммунистической партии Советского Союза // Известия ЦК КПСС. — 1989. — № 3. — С. 138.
- ⁷ Turpat. — 145. lpp.
- ⁸ Ceihners A. Latvijas boļševizācija. 1940—1941. — R., 1944. — 453. lpp.
- ⁹ Полпреды сообщают... — С. 447.
- ¹⁰ Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli. — 40. lpp.
- ¹¹ Turpat. — 119., 120. lpp.
- ¹² Turpat. — 118. lpp.
- ¹³ Полпреды сообщают... — С. 419.
- ¹⁴ Turpat. — 401. lpp.
- ¹⁵ Latvijas Valsts arhivs, 910. f., 1. apr., 15. l., 60., 61. lp.
- ¹⁶ Turpat, 53. lp.
- ¹⁷ Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli.. — 73., 79. lpp.
- ¹⁸ Ronis I. Kārlis Ulmanis. Trīmdinēka manuskripts un cietumnieka nopratiņāšanas protokoli (1940. X—1942. II) // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. — 1990. — Nr. 12. — 121. lpp.
- ¹⁹ KPFSR Kriminālkodekss. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. g. 15. novembrim. Oficiāls teksts ar pielikumiem un sistematizētiem materiāliem pantu kārtībā. — R., 1940. — 25. lpp.
- ²⁰ Turpat. — 27. lpp.
- ²¹ Turpat. — 23. lpp.

Staļinisma genocīds pret Latvijas armijas karavīriem Baigajā gadā

Sā raksta mērķis ir dot nelielu ieskatu komunistiskajā genocīdā pret Latvijas armiju 1940./41. gadā, Sarkanās Armijas okupācijai sekojošajām represijām pret latviešu karavīriem — savas tautas uzticamākajiem dēliem. Rakstā apkopotais fakto materiāls nebūtu uzskatāms par pietiekošu un izsmelošu šīs nozīmīgās tēmas izpētē. Dziļāka notikumu analīze, šķiet, būtu atsevišķas zinātniski plašāk izvērstas publikācijas vērtā. Vēl jo vairāk tādēļ, ka pēdējā laikā tiek nodoti atklātībai arvien jauni materiāli, kas atsedz Latvijas armijas iznīcināšanas aizkulises un latviešu karavīru dziļa traģisma pilnos likteņus Baigā gada represijās. Savu atklāšanu joprojām gaida NKVD speciālie arhīvi — baigo notikumu liecinieki.

Raksta materiāls balstās gan uz autoram pieejamo arhīva dokumentu pamata, gan tālaika aculiecinieku atmiņām, tāpēc minētie skaitļi par represiju apjomu un vērīenīgumu vēl nav uzskatāmi par absolūtiem. Šis darbs vēl turpinās, tādēļ drīzumā, cerams, dienas gaismu ieraudzīs patiesāka un pilnīgāka informācija.

Rakstā izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) Latvijas Tautas armijas likvidācijas komisijas materiāli, Latvijas Valsts arhīva materiāli (LVA), Sarkanās Armijas 24. teritoriālā korpusa dokumenti. Tāpat izmantoti materiāli, kas iegūti 1990. gada vasaras ekspedīcijas «Noriļska—Lama» laikā, proti, Noriļskā apzinātās Noriļskas kalnrūpniecības kombināta kadru daļas arhīva personālijas, Noriļskas pilsētas arhīva materiāli, kā arī Centrālās lēģera slimnīcas un morga materiāli, pilsētas no vadpētniecības muzeja atsevišķas liecības.

No dokumentu un atmiņu krājumiem kā nozīmīgāko var minēt trimdā sarakstīto darbu «Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā», ko izdevusi Daugavas Vanagu Centrālā valde

1970. gadā Linkolnā (ASV). Šajā grāmatā minētas vērtīgas aculiecinieku liecības par Latvijas armiju laika posmā no 1939. līdz 1941. gadam. Publicēto avotu grupā vēl īpaši būtu jāizdala 1939.—1944. gada Latvijas periodiskā prese, kas sniedz dotās tēmas pilnīgāku izpratni. Tie ir laikraksti «Latvijas Kareivis» (no 1940. g. 10. augusta «Sarkanais Kareivis»), «Valdības Vēstnesis», vācu laika avīze «Tēvija» u. c.

Izmantotas arī R. Gabra atmiņas «Latvju virsnieks Nr. 35473», kā arī A. Liepas grāmata «Ekshumācija», kurās blakus beletristiskajam aspektam rodama arī dokumentālas liecības. Tomēr vienlaikus būtu jāatzīmē, ka Latvijas armijas likvidācija, tai sekojošās karavīru deportācijas Baigajā gadā vēl līdz šim nav pētnieku pienācīgi izpētītas un novērtētas. Šo jautājumu izpētē ir nepieciešama NKVD speciālo arhīvu atklāšana.

Pēc Latvijas okupācijas 1940. gada 17. jūnijā pavērās staļinisma genocīda plašākas iespējas attiecībā pret Latviju un latviešu tautu, tai skaitā pret Latvijas armiju.

Šo genocīdu Latvijā 1940./41. gadā raksturoja vairākas parādības. Minēšu tikai būtiskākās.

Pirmkārt, tā bija PSRS valsts represīvo struktūru — okupācijas karaspēka jeb Sarkanās Armijas un NKVD — iepriekš plānota akcija savu politisko mērķu īstenošanā.

Otrkārt, sistemātiska pieeja, meklējot savus šķiriskos ienaidniekus Latvijas valsts struktūrās, to skaitā arī Latvijas armijā.

Treškārt, plašo represiju masveidīgums. Grāmatas «Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā» 1. laidienā minēti šādi dati:¹

	Virsnieki	Kareivji un instruktori
Apcietināti*	299	431
Deportēti 14. VI	540	90
Pazuduši bez vēsts*	247	3145
Kopā	1086	3579

Atgriežoties pie staļinisma genocīda plāniem un scenārija, nepieciešams aplūkot spēku samēru starp okupācijas armiju un Latvijas armiju pirms 1940. gada 17. jūnija.

1940. gada 1. jūnijā Latvijas armijā bija 2013 virsnieki, sanitārvirsnieki un administratīvie virsnieki, 27 555 virsnieku vietnieki, instruktori un kareivji — kopā 29 568 vīri. Klāt pieskaitot

* No apcietinātajiem latviešu karavīriem pēc Sarkanās Armijas aiziešanas no Latvijas vācu laikā masu kapos atrastas 52 virsnieku un 102 instruktoru un kareivju mirstīgās atliekas. Bez vēsts pazudušo skaitā, šķiet, būtu jāiekļauj Sarkanajai Armijai atkāpjoties līdzzaizrautie latviešu karavīri.

1275 brīva līguma darbiniekus, pavisam kopā armijā bija 30 843 vīri.²

Kopš 1939. gada rudens pēc bāzu līguma noslēgšanas (tas jau nozīmēja Latvijas okupāciju) Latvijas teritorijā jau atradās Sarkanās Armijas kontingents — kopskaitā ap 22 000—25 000 vīru. 1940. gada jūnijā Sarkanās Armijas rīcībā Baltijas pierobežā atradās 20—25 divīzijas ap 300 000—400 000 vīru. Nenoliedzami, okupācijas karaspēka pusē bija milzīgs pārspēks. Izrādīt jebkādu pretestību šādā situācijā nozīmētu Latvijas armijas tūlītēju iznīcināšanu.

Kad 14. jūnijā hitleriešu rokās krita Parīze, PSRS vairs nevilcinājās savu agresīvo tīkojumu īstenošanā. Isā laikā tika okupētas trīs neatkarīgās Baltijas valstis...

Kā izturēties pret okupēto zemju valsts struktūrām, to skaitā armiju (virsniekiem, karavīriem), mēs zinām jau no pazīstamās ģenerāļa Serova NKVD instrukcijas.

Latvijā jau kopš 1939. gada rudens izvietoto Sarkanās Armijas karabāzu izlūkdienests, padomju vēstniecības darbinieki un attiecīgās NKVD struktūras pastiprināti vāca «kompromitējošus» materiālus par nacionālpatriotiski noskaņotiem Latvijas armijas karavīriem.

Taču okupācijas režīms 1940. gada jūnijā uzreiz atklāti izrēķināties ar Latvijas armiju neuzdrošinājās (šķiet, starptautiskās sabiedrības acīs šis solis arī negūtu popularitāti), jo tā vēl bija saglabājusi savas kaujas spējas un militāro potenciālu, arī vietējie komunisti pirmajā brīdī neatrada vēlamos kontaktus ar cīņas brāļiem no lielās kaimiņu zemes. Staļina emisāram A. Višinskim Latvijā bija citi plāni attiecībā pret Latvijas armijas iznīcināšanu, kuri vēlāk ar cinisku neatlaidību tika īstenoti divos etapos:

1) *Latvijas armijas boļševizācija*, kuru atsevišķi autori savās publikācijās aplūko kā zināmu demokratizāciju, hronoloģiski tā aptver laikposmu no 1940. gada 20. jūnija līdz augusta vidum;

2) *Latvijas armijas salaušana un iznīcināšana* — hronoloģiski no augusta vidus līdz 1940. gada rudenim.

Latvijas armijas boļševizācijai kalpoja šādi pasākumi.

Pirmkārt, Latvijas armijas vadības maiņa 20.—25. jūnijā. Ar Valsts prezidenta pavēli Nr. 351 armijai un flotei atcēla kara ministru ģen. K. Berķi, viņa vietā ieceļot ģen. R. Dambīti; par Latvijas armijas komandieri iecelts demokrātiski noskaņotais ģen. R. Kļaviņš.³ 25. jūnijā atvaļinājumā aizgāja un dienestā vairs neatgriezās Armijas štāba priekšnieks ģen. H. Rozenšteins, bet viņa vietā iecēla pulkv. (vēlāk ģen.) M. Jeski, kurš līdz tam bija armijas komandiera sevišķu uzdevumu virsnieks.⁴ Šķiet, šo soli, no malas raugoties, vēl nevarētu uzlūkot par «boļševizāciju».

taču nenoliedzami, ka stāvokļa faktiskie noteicēji Latvijā — okupācijas īstenotāji ar pakalpigās Tautas valdības rokām atbrīvotās no režīmam nelabvēlīgiem cilvēkiem.* 4. jūlijā sākārā ar amata likvidēšanu no armijas tika atbrīvots armijas mācītājs Lāčplēša kara ordeņa kavalieris Pēteris Apkalns.⁵ Jūlija vidū no armijas atvaļināja visus armijas mācītājus.⁶ Latvijas armiju pārdēvēja par Tautas armiju.

Otrkārt, kareivju komiteju nodibināšana atsevišķos pulkos. Šī prasība nāca no LKP. Pirmā komiteja radās 27. jūnijā 5. Cēsu kājnieku pulkā, kas tobrīd atradās vasaras nometnē Salaspilī. Tajā pašā dienā kareivju grupa, kas darbojās 9. Rēzeknes kājnieku pulkā, noorganizēja Rēzeknes garnizona kareivju mītiņu, kurā tika pacelts sarkanais karogs un dziedāta Internacionāle. Vienbalsīgi tika ievēlēta kareivju komiteja. Tika pieņemts lēmums, kas prasīja, lai pulka komandieris atzītu komiteju, kā arī atļautu darboties LKP organizācijām. Laikraksta «Cīņa» 4. jūlija numurā ir publicētas šī pulka kareivju prasības.⁷ Jūnijā un jūlijā gandrīz visos pulkos, izņemot 1. jātnieku pulku Daugavpilī, tika dibinātas šādas kareivju komitejas.

Treškārt, komunistiskās partijas legalizācija un tās struktūru iespiešanās Latvijas armijas daļās; jāpiebilst, ka kareivju komiteju locekļu vairākums bija komunistiski noskaņotas personas, liela skaitā Latvijas minoritāšu pārstāvji.

Ceturtkārt, politisko vadītāju institūta ieviešana Latvijas armijā, par paraugu ņemot Sarkanās Armijas politruku institūtu. 4. jūlijā Tautas valdība pieņēma lēmumu par politisko vadītāju institūta ieviešanu armijā.⁸ Ar kara ministra 9. jūlija pavēli Nr. 23 par armijas politvadītāju iecēla no trimdas atgriezušos sociāldemokrātu Bruno Kalniņu. Vēlāk viņam par padomdevēju no padomju puses nozīmēja «kuratoru» — Sarkanās Armijas pulkvedi lietuvieti Baltrušaiti, kurš prata arī latviešu valodu. Latviešu trimdas izdevumi norāda, ka šī prasība — ieviest Latvijas Tautas armijā politisko vadītāju institūtu — nāca no Latvijā izvietotā okupācijas karaspēka vadītāja ģen. F. Kužņecova un Sarkanās Armijas izlūkdienesta vadītāja Latvijā pulk. Zavjalova puses. «Šādi bolševizēta armija,» pēc viņu domām, «varēšot pastāvēt arī tālāk un saņemt no Padomju Savienības apbruojumus un citus materiālus.»⁹ Pavisam Latvijas Tautas armijā jūlijā un augustā tika iecelti 76 politiskie vadītāji, kuru uzdevums bija iepazīstināt kareivjus ar Tautas valdības uzdevumiem armijai, rūpēties par kareivju kulturālo un sabiedriski politisko dzīvi, kā arī vadīt kareivju komiteju darbu.

* Kā ziņoja «Latvijas Kareivis» 9. augusta numurā, tad pavisam laikā no 21. jūnija līdz 10. augustam «dienesta interešu labā» no armijas atvaļināja 55 virsniekus.

Piektkārt, Latvijas armijas kareivju iesaistīšana valsti ārdošā dzīvē, piemēram, aizsargu organizācijas atbrūošanā, ieroču pārņemšana jūnija beigās un jūlija sākumā; armijas piedalīšanās Saeimas vēlēšanās 14.—15. jūlijā u. c.

Nākamais etaps Latvijas armijas iznīcināšanā sākās pēc 1940. gada 5. augusta, kad Latvija tika iekļauta PSRS sastāvā. Latvijas armijas iznīcināšana nu kļuva «legāla», jo Latvija bija kļuvusi pilntiesīga padomju savienotā republika un Latvijas pilsoņu mieru un drošību «apņēmas sargāt» varenā Sarkanā Armija. Latvijas armijā iesāktā «demokratizācija» turpinājās vēl vērienīgāk. Minēšu tikai dažu notikumu krasāku virzības gaitu.

Pirmkārt, Tautas armijas vadības idejiskās nostādnes maiņa — sākās ciešāka sadarbība ar okupācijas karaspēku. Laikraksts «Latvijas Kareivis» no 10. augusta tika pārdēvēts par «Sarkano Kareivi». Augusta vidū karaspēka daļās tika izveidoti sarkanie stūriši un Ļeņina istabas. 20. augustā «Sarkanajā Kareivī» publicēja noteikumus par Ļeņina istabām armijas daļās, kurus izstrādāja B. Kalniņš. Viņš rakstīja: «Ļeņina istabas iekārtotas Revolūcijas vadoņa atcerei, tās ir politiskā un kultūras darba centrs un vieta, kur karavīri pavada brīvo laiku.»¹⁰ Saskaņā ar Latvijas Tautas armijas komandiera ģen. R. Kļaviņa 26. augusta pavēli visās karaspēka daļās bija jāorganizē krievu valodas kursi.¹¹

Otrkārt, turpinājās nacionālpatriotiski domājošo virsnieku atvaļināšana un politiskās lojalitātes pārbaude. Kā jau minēts, no 21. jūnija līdz 10. augustam atvaļināti 55 virsnieki un arī armijas mācītāji.

Treškārt, kompartijas un komjaunatnes šūniņu dibināšana armijas daļās.

Ceturtkārt, strukturālās izmaiņas Latvijas Tautas armijā, kas 1940. gada vēlā rudenī noslēdzās ar Sarkanās Armijas 24. teritoriālā strēlnieku korpusa izveidi.

1940. gada 17. augustā PSRS Aizsardzības tautas komisārs Padomju Savienības maršals S. Timošenko parakstīja pavēli, saskaņā ar kuru katrā Baltijas republikā uz to armiju bāzes tika izveidoti teritoriālie Sarkanās Armijas strēlnieku korpusi. LPSR Tautas Komisāru Padome 27. augustā attiecīgi pieņēma lēmumu pārveidot Latvijas Tautas armiju par Sarkanās Armijas teritoriālo strēlnieku korpusu. Jāatzīmē, ka Sarkanajā Armijā teritoriālie formējumi pastāvēja līdz 1938. gada 7. martam, kad saskaņā ar VK(b)P CK un PSRS TKP lēmumu nacionālās karaspēka daļas tika pārveidotas uz eksteritoriālu principu pamata.¹² Cita starpā, šajā pavēlē minēts, ka šie korpusi formēti tikai uz vienu gadu — tas vien apstiprina sekojošā staļinisma genocīda baigo ieceri...

Un Baigais gads to pierādīja. Kā savās atmiņās liecina pulk. Silgailis, augusta vidū Latvijas armijā no Maskavas ieradās brigādes komisārs Borisovs, lai veiktu Latvijas armijas augstāko virsnieku politiskās lojalitātes pārbaudi. Virsnieki tika izsaukti uz pratināšanu Kara ministrijas augšējā stāvā, kur viņiem vajadzēja atbildēt uz apmēram simts jautājumiem par viņu darbību Krievijā pilsoņu kara laikā, dalību baltajās armijās, cīņu pret Sarkanā Armiju u. c. jautājumiem.¹³

Par notikumu turpmāko attīstības gaitu liecina statistika. 1940. gada 1. septembrī 24. teritoriālā korpusa formēšanas brīdī Latvijas Tautas armijā bija 21 ģenerālis, 2213 virsnieki*, 4089 instruktori un 19 114 kareivji — kopā 24 416 vīru.¹⁴ Klāt pieskaitot 1275 brīva līguma darbiniekus, pavisam kopā armijā bija 25 691 cilvēks (viņu vidū 24 ģenerāļi). Savukārt 24. teritoriālā korpusa štati paredzēja tā kopskaitu tikai ap 16 000 vīru. Pēc vairākkārtējām politiskās lojalitātes pārbaudēm un sakarā ar «nepiemērotību dienestam Sarkanajā Armijā» no Latvijas Tautas armijas ar vairākām pavēlēm par štatu samazināšanu atvaļināja apmēram 820 virsnieku un ap 10 000 instruktoru un karavīru. 24. teritoriālajā korpusā pēc tā izveidošanas 1940. gada rudenī palika ap 1250 bijušo Latvijas armijas virsnieku¹⁵ un 14 000 kareivju un instruktoru. Iesākās straujš Latvijas Tautas armijas likvidācijas process. Oktobrī un novembrī tika likvidētas arī Latvijas Tautas armijas karaspēka daļas un Kara ministrijas iestādes. 1. oktobrī tika likvidēts politisko vadītāju institūts, 76 politiskos vadītājus atvaļināja no armijas, bet 18. oktobrī — arī pašu armijas politisko vadītāju Bruno Kalniņu.¹⁶

9. oktobrī likvidēja Latvijas Tautas armijas komandiera amatu, armijas komandieris ģen. R. Kļaviņš kļuva par 24. teritoriālā korpusa komandieri. Tika izveidota Latvijas Tautas armijas likvidācijas komisija līdzšīnējā ģen. R. Dambiša vadībā. Tajā darbojās finansu tautas komisārs A. Tabaks, Valsts kontroles tautas komisārs B. Trubiņš, LKP pārstāvis K. Pugo u. c. Komisija darbojās vairākos līmeņos — gan Latvijas Tautas armijas personālsastāva atvaļināšanā, gan pārskaitīšanā uz teritoriālo korpusu un iekārtošanu darbā tautsaimniecībā, gan Latvijas kara resora īpašumu atdošanā Sarkanajai Armijai un arī īpašumu izpardošanā. Tā, piemēram, līdz 1940. gada 27. novembrim valsts ieņēmumu aprēķins par izpārdotajām mantām bija 4 milj. 805 tūkst. latu liels.¹⁷ Sarkanajai Armijai tika nodots īpašums ap 150 preču vilcienu sastāvu apjomā. Jau iepriekš tā bija pārņēmusi gandrīz visus Latvijas kara resora nekustamos īpašumus. Līdz 1940. gada

* Sajā skaitā neietilpst vēl ap 70 Latvijas Tautas armijas politisko vadītāju.

beigām Latvijas Tautas armija kā tāda pārstāja eksistēt, tikai 24. teritoriālajā korpusā turpināja dienēt latviešu virsnieki, inženieri un kareivji — lielākā daļa tādi paši garā un apziņā nesalauzti, Latvijas valstij uzticami. Kā pierādīja Baigā gada represijas, viņi «vienīgais grēks» bija tas, ka viņi pārāk karsti mīlēja savu zemi — Latviju.

Saskaņā ar to, ka 24. teritoriālais korpus pilnībā bija pakļauts PSRS Aizsardzības tautas komisariātam un NKVD, iepriekšējos mēnešos izvērstai Latvijas Tautas armijas bolševizācijai sekoja atklāts terors pret nacionālpatriotiski noskaņotajiem latviešu karavīriem korpusā. Lai izziņātu virsnieku un kareivju patieso politisko noskaņojumu, korpusa daļās tika izveidots NKVD struktūru tīkls; līdztekus ziņotāju (stukaču) vervēšanai aktīvi darbojās Sarkanās Armijas politruki, kuri vienlaicīgi ar latviešu karavīru ideoloģisko apstrādi slepus veica totalitārajai varai «naidīgu elementu» izziņāšanu, ziņojumu un melno sarakstu sastādīšanu.

Par bolševisma politiskā un ideoloģiskā darba aktivizēšanas nepieciešamību, kā arī «buržuju armijas pāraudzināšanu» tika runāts 24. teritoriālā korpusa 181. strēlnieku divīzijas kompartijas konferencē Cēsīs 1940. gada decembrī.¹⁸ Minēšu tikai dažus izvilkumus no runātā. 624. artilērijas pulka kara komisārs bataljona komisārs Panfilovs: «Pulka komandierim pret visiem pasākumiem ir naidīgs noskaņojums, konstatēts viņa atklāti kontr-revolucionāras sarunas gadījums,» un tālāk: «Par ļaunu izpētīšanu var teikt tikai vienu, ka šis darbs tiek veikts ar neatslābstošu uzmanību.» 227. strēlnieku pulka kara komisārs un bataljona komisārs Ņegoduiko: «Pienācis laiks noteiktāk attīstīties no naidīgiem elementiem komandējošā sastāvā.» Prettanku divīzijas partijas sekretārs politruks Goldobins: «Tiek strādāts ar karavīru sastāvu, un viņi ir daudz palīdzējuši, lai atklātu pretpadomju noskaņojuma izpausmes.»

No 24. teritoriālā korpusa vienībām, kas 1940. gada rudenī bija izvietotas Kurzemē, tumšajās rudens naktīs uz neatgriešanās pazuda daudzi jo daudzi nacionālpatriotiski noskaņoti latvieši.

Staļinisma genocīda akcijas rezultātā Baigajā gadā vairāk nekā 4000 latviešu karavīru tika represēti, deportēti un nogalināti. Diemžēl precīzāka informācija par represiju apjomu un masveidību vēl līdz šim laikam nav publicēta. Dažādu autoru ziņas ir atšķirīgas un pretrunīgas. Raksta sākumā jau minēju grāmatas «Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā» (1. laid.) datus. Diemžēl šis avots nemin (šķiet, tie ir vācu laika Tautas Palīdzības apkopotie dati) konkrēti, cik 24. teritoriālā korpusa virsnieku ir arestēti, nošauti un deportēti pirms 1940. gada 14. jū-

nija, cik 13.—14. jūnija akcijā aizvesti no Litenes un Ostroviešu nometnēm vai nometņu teritorijā noslepkavoti un cik vēl represēti līdz korpusa izformēšanai 1941. gada augusta sākumā.

Padomju čekists un pseidovēsturnieks J. Dzintars savā rakstā «Nejauksim asaras kopā»¹⁹ apgalvo, ka «1941. gada 14. jūnijā arestēja 430 virsniekus (daļu pamatoti, daļu nepamatoti, pēdējie vēlāk tika rehabilitēti) un dažus desmitus instruktoru. Tanī pašā laikā, t. i., līdz 1941. gada 29. jūnijam, no 24. teritoriālā korpusa dezertēja 124 virsnieki, 463 instruktori.» Turpat šis autors, atsaucoties uz 24. teritoriālā korpusa pretizlūkošanas daļas materiāliem, min, ka sakarā ar augšminētiem notikumiem laikā no 29. jūnija līdz 1. jūlijam no Gulbenes poligona teritorijas demobilizēja 2080 latviešu karavīru, to skaitā 635 virsniekus un 1445 seržantus (instruktorus) un ierindniekus.

LPSR ZA korespondētājloceklis V. Karaļuns savā rakstā «Par Padomju varas pretinieku, kapitālistisko un deklasēto elementu pārvietošanu 1941. gada 14. jūnijā» min 380 apcietinātos buržuāziskās armijas virsniekus, kas deportēti 1941. gada 14. jūnijā.²⁰ ASV vēsturnieks E. Andersons norāda, ka 1941. gada 14. jūnijā deportēti 300 latviešu virsnieki un 280 instruktori un kareivji.²¹

Tomēr šī raksta autors pagaidām neņemas sniegt absolūti drošus skaitļus, vēl jo vairāk tādēļ, ka ik diena sniedz jaunas ziņas par Baigā gada upuriem, un šķiet, ka pilnīgu un galīgu upuru skaitu diez vai kādam jebkad izdosies nosaukt. Tomēr mūsu, pētnieku, uzdevums būtu noskaidrot pēc iespējas katru Baigā gada čekas zvēribu upuri.

Rūpīgi izvērtējot dažādu avotu un dažādu autoru darbus (ieskaitot Noriļlaga mocekļu — Latvijas armijas virsnieku — liecības), jāsecina, ka 1941. gada 14. jūnijā no Gulbenes poligona Litenes un Ostroviešu nometnēm tika apcietināti ap 430 virsnieku, instruktoru un karavīru, Rīgā tiem pievienojot vēl klāt 130 apcietinātos. Pavisam uz Noriļlagu deportēja ap 560 virsnieku, instruktoru un kareivju, un vēl apmēram 200 latviešu karavīru deportēja uz citiem Staļina lagiem.

Atšķirības, kas radušās dažādu autoru apkopojošos darbos par represiju apjomu un masveidīgumu, šķiet, būtu izskaidrojamas ar nekonsekvenci Baigajā gadā apcietināto, nogalināto un uz Krieviju deportēto latviešu karavīru apzināšanā. Tāpat domājams, šīs neprecizitātes varētu būt ieviesušās tādēļ, ka 1940./41. gadā NKVD Latvijā apcietināja gan jau no Latvijas Tautas armijas atvaļinātos virsniekus, instruktorus un karavīrus, kuri apcietināšanas brīdī atradās civilajā dzīvē, gan arī tos 24. teritoriālā korpusa latviešu virsniekus, instruktorus un kareivjus, kuri dienēja teritoriālajā korpūsā. Taču baigo represiju garajā virknē

šādi apstākļi, liekas, nebūtu uzlūkojami par būtiskiem, jo nenoliedzami visi šie latviešu virsnieki, instruktori un karavīri, kuri daudzus jo daudzus gadus bija audzināti nacionāli valstiskā garā, no okupācijas struktūru viedokļa tika uzlūkoti kā tautas ienaidnieki. Visas šīs masveida apcietināšanas un deportācijas objektīvi iekļāvās to pasākumu kompleksā, ko NKVD veica, realizējot VK(b)P CK un PSRS TKP 1941. gada 14. maija lēmumu «Par sociāli svešu elementu izsūtīšanu no Baltijas, Rietumkrievijas, Rietumbaltkrievijas un Moldāvijas».

Tādējādi Baigajā gadā Latvijas armija vispirms tika bojševizēta, pēc tam NKVD struktūras to pilnīgi iznīcināja. Komunistiskajam genocīdam par upuri krita apmēram 4700 latviešu karavīru.*

Baigajā gadā tika iznīcināta Latvijas armija un apcietināti, spīdzināti, uz Sibīriju, Ziemeļiem un citiem tāliem Krievijas rajoniem izsūtīti labākie latviešu tautas dēli, Latvijas armijas virsnieki, instruktori un kareivji (no 12 kājnieku pulku komandieriem represēti 8, no 8 artilērijas pulku komandieriem — 7, artilērijas inspektors, Latvijas kara flotes komandieris admirālis T. Spāde, armijas komandieris, armijas štāba priekšnieks un kara ministrs). Raksta ietvari neļauj izsekot līdz visu deportēto latviešu karavīru liktenim Staļina lēģeros. Šoreiz akcentēšu tikai Latvijas armijas virsnieku likteņus Noriļlaga lēģeros. Nav pamata šos vīrus uzskatīt par nodevējiem, mīkstčauliem un zvēresta laužējiem (neti presē pavid tāda doma, ka 1940. gada vasarā Latvijas armijas karavīri neizpildīja savu pienākumu dzimtenes Latvijas priekšā līdz galam un līdz ar to ir nodevēji). Pat lēģera necilvēcīgajos apstākļos viņi palika tādi paši garā un apziņā nesalauzti savas tautas uzticami dēli.

Raksta autora rīcībā pagaidām nav autentisku NKVD materiālu, kas apliecinātu Baigā gada represiju raksturu, apjomu, sniegtu ziņas par represiju īstenotājiem. Galvenais avots ir represēto Latvijas armijas virsnieku atmiņas, kas ir svarīgas virsnieku likteņa apzināšanā. Kā liecina vairāku uz Noriļsku deportēto virsnieku atmiņas, no Latvijas deportēto virsnieku kopskaits ir bijis ap 560. Bijušā 7. Siguldas kājnieku pulka kapteinis P. Ceriņš min pat precīzāku skaitli — 564, savukārt aviācijas pulka leitnants T. Brāķeris — 562 latviešu virsniekus, instruktorus un karavīrus, kuri 1941. gada vasarā tika apcietināti un pa etapu nosūtīti uz Noriļsku aiz polārā loka. Par latviešu virsnieku Noriļskas Golgatu stāsta R. Gabra atmiņu grāmata «Latvju virsnieks Nr. 35473». Atgādināšu, ka vairāk nekā 1100 bez tiesas

* Sajā skaitā, šķiet, būtu iekļaujami arī «bez vēsts pazudušie» vai Sarkajai Armijai atkāpjoties līdzizrautie latviešu karavīri.

sprieduma arestēto un uz Noriļsku deportēto Baltijas virsnieku vidū Latvijas armijas virsnieku īpatsvars bija vislielākais — apmēram puse. Pēc igauņu vēsturnieka pulkveža, Noriļlaga modeļa Georga Lēsa ziņām, Noriļlagā bija ieslodzīti 318 igauņi, 511 latvieši, 269 lietuvieši — kopā 1098.²² Latviešu virsnieki, instruktori un kareivji uz Noriļsku tika atvesti 1941. gada 10. augustā un ieslodzīti Noriļlaga 7. nometnē pie Lāču strautes.

No apzinātajiem materiāliem var secināt, ka ap 20% virsnieku bija vecāki par 45 gadiem, lielākoties tie bija pulku, bataljonu, divizionu, armijas štābu virsnieki un Latvijas karaskolas pasniedzēji pulkvežu un pulkvežu-leitnantu dienesta pakāpē, lielākā daļa no viņiem tika nošauti, nomocīti, mira no bada, aukstuma un slimībām jau pirmajā ziemā. Nākošā grupa — apmēram 40% — bija vecumā no 30 līdz 45 gadiem, lielākoties rotu, bateriju komandieri, pārsvarā virsleitnantu un kapteiņu dienesta pakāpē. Pārējo grupu veidoja Latvijas armijas jaunākā virsniecība, lielākoties virsleitnanti un leitnanti, kā arī virsnieku vietnieki un virsdienesta instruktori — pārsvarā tie bija Latvijas karaskolas pēdējo četru izlaidumu beidzēji. Daudzi no šiem gados jaunākiem un fiziski spēcīgākiem virsniekiem par spīti necilvēcīgajiem lēģeru apstākļiem pārdzīvoja visas mocības un vēlāk, 50. gados, atgriezās Latvijā. Virsnieku atmiņas liecina, ka no apmēram 560 virsniekiem, instruktoriem un kareivjiem Noriļskā ap 180 virsniekiem 1941./42. gada ziemā Sevišķā apspriedē piesprieda augstāko soda mēru (leitnants T. Brāķeris un virsleitnants F. Kārklīš min 182 virsniekus), no šī skaita spriedums tika izpildīts apmēram 80 virsniekiem (lielākoties armijas štāba un karaskolas virsniekiem, viņu vidū ne mazums Lāčplēša kara ordeņa kavalieru), pārējiem 1942. gada vasarā—rudeni šis spriedums aizvietots ar 10—15 gadu ieslodzījumu Noriļskas lēģeros.

Drausmīgu robu bijušo Latvijas armijas karavīru rindās cirta 1941./42. gada ziema, kas Noriļskā ilgst no septembra līdz maijam, bads, aukstums un slimības. 1942. gada janvārī un februārī bija dienas, kad no lielās virsnieku barakas mira līdz 20 cilvēkiem dienā...

Latvijā iesāktais genocīds attiecībā pret latviešu virsniekiem turpinājās Noriļskā spaidu darbu brigāžu veidošanā, vidēji vienā virsnieku brigādē strādāja 30—40 vīru.

1942. un 1943. gada mijā pēc masveida nošaušanām, virsnieku mīršanas no bada, aukstuma un slimībām, šīs brigādes saruka un faktiski pārstāja būt baltiešu virsnieku brigādes. Dzīvi palikušie virsnieki tika izkliedēti pa Noriļlaga lēģeriem — sākotnēji 4., 5. un 6. nometnē, vēlāk — gandrīz visās Noriļlaga nometnēs.

No 560 virsniekiem mājās Latvijā 50. gadu beigās atgriezās nepilni astoņi desmiti virsnieku, instruktoru un kareivju. Sobrīd

Latvijā raksta autoram zināmi dzīvi palikuši vēl ir nepilni trīs desmiti Latvijas armijas virsnieku — Staļina lēģeru mocekļu. Lielākā daļa no viņiem ir smagi slimī, ar lēģeros salauztu veselību. Pagaidām viņu sniegtās atmiņas ir vērtīgākais izziņas avots, atklājot Latvijas armijas iznīcināšanas mehānismu un apzinot latviešu virsnieku likteni. Ir zināms, ka pēc atbrīvošanas no lēģeriem daži virsnieki palika uz dzīvi Krievijā, piemēram, virsleitnants V. Arnis — Noriļskā, pulkvedis-leitnants N. Straume — Belgorodas apgabalā u. c. Taču šo virsnieku skaits vēl nav apzināts.

Vairākkārt apmeklējot Krasnojarskas novada Noriļskas pilsētu, raksta autors apzinājis tās arhīvus. Vairākās ekspedīcijās iegūti materiāli, kas atspoguļo Noriļlaga izveidi no 1935. gada līdz 50. gadu vidum, kad šajā lagā bija jau 46 lielas nometnes. Tā, Noriļskas kalnrūpniecības kombināta arhīvs, kas līdz 50. gadu sākumam bija NKVD un Valsts Drošības ministrijas pakļautībā, varēja sniegt informāciju par tiem virsniekiem, kuri pārdzīvoja visas lēģeru šausmas un turpināja kādu laiku strādāt kombinātā uz līguma pamata jau kā brīvi cilvēki.

Sobrīd apzināts ir 76 Latvijas armijas virsnieku liktenis kalnrūpniecības kombinātā 50. gados, lielākā daļa no viņiem, pat gandrīz visi, 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā atgriezās Latvijā. Savukārt Noriļskas civilstāvokļa aktu reģistrācijas kantora arhīva materiāli sniedza ziņas par tiem virsniekiem, kuri, būdami smagi slimī, bet no lēģera atbrīvojušies, mira un tika apglabāti pilsētas kapsētā pie Smita kalna un Nansena ielas kapos, tā arī nespēdami atgriezties dzimtenē Latvijā, piemēram, pulkvedis-leitnants H. Pērkons, ārsts kapteinis Heideprīms, pulkvedis-leitnants A. Rozītis un daudzi citi. Tiesa gan, morgia materiāli ir gājuši zudumā 1968. gada ugunsgrēkā, esošie materiāli ir fragmentāri un satur informāciju tikai par 1950., 1951. un 1952. gadu un atsevišķu informāciju pa gadiem līdz pat mūsdienām.

Sniegsim ziņas, piemēram, par 1903. gada 25. jūlijā dzimušo 9. Rēzeknes kājnieku pulka virsleitnantu Rihardu Auniņu. Kā liecina ieraksts Noriļskas morgia patoloģiskās anatomijas sekcijas grāmatā Nr. 7, 1951. gada 25. decembra protokols Nr. 602, 24. lēģerī ieslodzītajam Auniņam Rihardam Riharda d., kuru Sevišķā apspriede par pretpadomju agitāciju bija notiesājusi uz 8 gadiem ieslodzījuma, lēģera Nr. 98020, nāves cēlonis ir dekompensēta sirds trieka, plaušu tuberkuloze, fibrozā forma. Miris 1951. gada 20. decembrī. Protokolu parakstījis ārsts Babajevs.

Turpat protokols Nr. E-II par ieslodzīto Bromultu Jāni Jāņa d., dzimušu 1903. gadā. Sevišķā apspriede viņu notiesājusi uz 15 gadiem. Miris 102. kilometra lēģerī, nāves cēlonis — asins izplūdots smadzenēs. Tajā pašā lēģerī mirušā Krieviņa Ādama

Ādama d. sekcija uzrādīja šādu nāves cēloni — kopēja ateroskleroze, smadzeņu asinsvadu tromboze ar atmiekšķēšanās perēkliem, kreisās nieres infarkts.

So uzskaitījumu varētu turpināt, un, šķiet, ārstiem šeit būtu ko pētīt, taču daudziem nāves cēloņa pamatā bija zvērīgais staļinisma terors lēģeros, bads, aukstums un necilvēcīgie apstākļi.

Kombināta arhīva materiālos ir iespējams vēl uzzināt NKVD atzīmes: kad bijušie ieslodzītie apcietināti, kad un kas tiesājis, kāds sods un termiņš piespriests, kad atbrīvots no ieslodzījuma u. c. NKVD tipveida personīgās lietas atsedz daudzus citus materiālus, kas ļauj noskaidrot dzīvi palikušo bijušo ieslodzīto Latvijas armijas virsnieku likteni, — autobiogrāfijas, dažādi ligumraksti utt.

Noriļskas rūpniecības rajona muzejā savākts plašs atmiņu materiāls par Noriļlaga vēsturi, tai skaitā bijušo cittautiešu atmiņas un liecības par latviešu virsniekiem Noriļskā. Akadēmiski izglītotie virsnieki (kā liecina kombināta kadru anketas) vēl 50. gadu pirmajā pusē strādāja dažādos atbildīgos amatos: inženieri, plānotāji, grāmatveži u. c. Īpaši būtu akcentējama Latvijas armijas kara ārstu pašai dziedzīgā varonība, glābjot savus līdzbiedrus.

Pētniecības darbs turpinās, un arhīvi vēl gaida savu atklāšanu.

Rezumējot staļinisma genocīda politiku attiecībā pret Latvijas armijas virsniekiem un kareivjiem, jāatzīst, ka šis genocīds bija iepriekš izplānots, masveidīgs, nežēlīgs un cinisks, bet represiju īstenošanas sistemātiskums liecina, ka galvenie represiju realizētāji Latvijā bija:

1) Baltijas kara apgabala NKVD struktūras (sevišķo daļu darbība korpusa štābā un pulku štābos), tā saukto sevišķo daļu «melnie virsnieki», liela daļa viņu vārdu ir zināma, dzīvs vēl ir 24. teritoriālā korpusa sevišķās daļas priekšnieks E. Briedis;

2) divīziju, pulku, bataljonu, divizionu, rotu komisāri un politruki, kuri nodarbojās ar nacionālpatriotisko virsnieku denunciaciju. Arī šo necilvēku uzvārdi lielākoties ir zināmi un būtu publicējami, viņu līdzdalība represijās ir neapšaubāma;

3) LKP, ar kuras rekomendācijām nosūtītie kompartijas un komjaunatnes darbinieki korpusa daļās veica tautas kangaru funkciju.

Staļiniskajās represijās Latvijas armijas personālsastāvā cieta:

a) apmēram 800 virsnieku — vairāk nekā 1/3 daļa no Latvijas armijas virsnieku saimes;

b) 1/5 daļa kareivju no apmēram 20 000 karavīriem un instruktoriem.

Protams, šie skaitļi nebūtu uzlūkojami par absolūtiem, jo ik diena sniedz mums jaunus represijās cietušo upuru vārdus. Pētniecības darbs vēl joprojām turpinās, un, iespējams, dienasgaismu tuvākā nākotnē ieraudzīs plašāki zinātniski pētījumi, kuri tuvinās mūs objektīvākas patiesības noskaidrošanai.

PIEZĪMES

- ¹ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums: 8 grām. / Galv. red. O. Freivalds. — Vastena; Linkolna: Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums, 1970. — 1. laid. — 225. lpp.
- ² Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 1474. f., 1. apr., 1924. l.
- ³ Valdības Vēstnesis. — 1940. — 21. jūn.
- ⁴ Latvijas Kareivis. — 1940. — 26. jūn.
- ⁵ LVVA, 1516. f., 1. apr., 992. l., 6. lp.
- ⁶ Latvijas Kareivis. — 1940. — 18. jūl.
- ⁷ Zagars E. Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940.—1941. — R., 1975. — 219. lpp.
- ⁸ Valdības Vēstnesis. — 1940. — 8. jūl.
- ⁹ Latviešu karavīrs.. — 1. laid. — 144. lpp.
- ¹⁰ Sarkanais Kareivis. — 1940. — 20. aug.
- ¹¹ LVVA, 1526. f., 1. apr., 476. l., 152. lp.
- ¹² Savčenko V. 24. strēlnieku korpusa liktenis // Padomju Latvijas Komunisti. — 1989. — Nr. 2. — 63.—70. lpp.
- ¹³ Latviešu karavīrs.. — 1. laid. — 173., 174. lpp.
- ¹⁴ LVVA, 1474. f., 1. apr., 1927. l.
- ¹⁵ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), 698. f., 17. l.
- ¹⁶ LVVA, 1526. f., 1. apr., 94. l.
- ¹⁷ LVA, 992. f., 2.^a apr., 285. l.
- ¹⁸ LVVA, 4060. f., 1. apr., 1118. l.
- ¹⁹ Ciņa. — 1988. — 29. sept.
- ²⁰ Latvijas liktengadi. — R., 1988. — 2. laid. — 78. lpp.
- ²¹ Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvesture. — Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā valde, 1983. — 752. lpp.
- ²² Lētss G. Sešpadsmit gadi Sibīrijā // Latviešu Strēlnieks. — 1990. — Nr. 7.

Latvijas zinātnieki staļinisma represiju apstākļos

Tiek minēts, ka staļinisms Padomju Savienībā līdz 1953. gadam (J. Staļina nāvei) represējis ne mazāk kā 40 miljonus cilvēku,¹ no kuriem lielākā daļa gājusi bojā apcietinājumā, izsūtījumā vai nāves sodos. Ā. Hitlera režīmam piedēvē 12 miljonu cilvēku represēšanu Vācijā, no kuriem tāpat lielākā daļa tika iznīcināta. Jau šie paši vispārīgākie dati rāda, ka katrs no šiem totalitārajiem režīmiem darija, ko spēja, masu terora izvērsšanās. Šī terora apjomi ir tik lieli, ka jebkāds mēģinājums to attaisnot ir vienkārši absurds.

Plašs represiju uzbrukums pret PSRS zinātniekiem, apvainojot tos apolitiskumā un piedēvējot viņiem kontrrevolucionāru noskaņojumu, sākās jau ar izvērstām «tīrīšanām» PSRS Zinātņu akadēmijā un augstskolās 1929. gadā. Vēl lielāku vilni represijas sasniedza 1937. un 1938. gadā, turpinoties arī vēlāk, līdz pat J. Staļina nāvei. Represijās tika pazudināti simtiem zinātnieku ar pasaules vārdu, nemaz nerunājot par tūkstošiem zemāku posmu zinātnes darbinieku. Tā, 1940. gadā apcietināts, 1943. gadā gāja bojā viens no pasaulē pašiem ievērojamākajiem biologiemi — N. Vavilovs. Izsaukts uz pratināšanu NKVD, ar sirdstrieku (1940) nomira starptautiski pazīstamais eksperimentālās citoloģijas speciālists N. Kolcovs. Apcietinājumā daudzo zinātnieku vidū gāja bojā izcilais hibridizācijas teorētiķis G. Karpečenko (1942), evolucionārists G. Levitskis (1942), selekcijas speciāliste L. Govorova (1941). Lielu triecienu pasaules zinātnieku sabiedrība saņēma, 1938. gadā pienākot vēstij par padomju astronomijas sagrauvi: bija arestēta liela grupa (vairāk par 20 cilvēkiem) pašu prominentāko zinātnieku PSRS Astronomijas institūtā un Pulkovas observatorijā, arī šo iestāžu direktori B. Numerovs un B. Gerasimovičs. Kad 1938. gada augustā Stokholmā sanāca Starptautiskās astronomu savienības kongress, uz kongresu

pieteiktā padomju delegācija neieradās, jo nebija kam braukt. Daļai no apcietinātajiem astronomiem jau bija izpildīti nāves sodi, citi mocījās cietumos un spaidu darbu nometnēs. 1937. gadā uz 10 gadiem bez tiesībām sarakstīties ieslodzīja vienu no zemo temperatūru fizikas pamatlicējiem L. Subņikovu. Gulaga nometnē viņš gāja bojā 1945. gadā. 1937. un 1938. gadā tika arestēts zinātniskā darba pamatpersonāls Vissavienības Minerālo izejvielu zinātniski pētnieciskajā institūtā, tā vidū arī šī institūta direktors N. Fjodorovskis, viņa vietnieks D. Perkins un vairāki Vernadskas skolnieki. Viens no apcietinātajiem institūta zinātniekiem — V. Aršinovs izstrādāja priekšlikumu par zinātniskās bibliotēkas organizēšanu izmeklēšanas cietumā, lai daudzie zinātnieki, kas te atradās, veltīgi nezaudētu tik dārgo laiku. Taču staļinisko represiju organizētāji bija citās domās...

Jau 20.—30. gados apcietinājumā nonāca gan talantīgie fiziķi N. Koroļovs un lidmašīnu konstruktors A. Tupolevs, gan lauksaimniecības ekonomists I. Čajanovs, ķīmiķis — pirotehnikas novators R. Ūdris, gan tik daudzi citi, ka precīza šo represēto zinātnieku uzskaitē līdz pat šim laikam nav izdarīta un tāds darbs no attiecīgām iestādēm pagaidām netiek īsti atbalstīts. Izteikdams savā veidā dziļu nicinājumu pret izglītotiem cilvēkiem vispār, viena no represiju organizēšanas galvenajām figūrām — A. Višiniskis vēl 1948. gadā, runājot par viņam tuvo jomu — tiesām, uzsvēra: «Padomju tiesnesim nav vajadzīga juridiskā izglītība. Vajadzīga gan marksisma-ļeņinisma izpratne.» Piebildīsim: staļiniskā izpratne VK(b)P vēstures «Isā kursa» interpretācijā.

Autoram ir nodoms šai rakstā kaut konspektīvi apskatīt Latvijas zinātnieku likteņceļu staļinisma represijās. Tas līdz šim maz darīts. Taču apzināties šo represiju apjomus un formas ir svarīgi daudzu mūsu zinātnes attīstības parādību izvērtējumā pēdējā pusgadsimtā. Bez tam atsevišķi vēl palikušie staļinisko represiju aploģēti rūpīgi apiet jautājumu par teroristiskās patvaļas sistēmas vērsanos pret sabiedrības intelektuālāko daļu, kas katrai tautai ir neapšaubāmi viens no svarīgākajiem nacionālās bagātības komponentiem.

Atzīmēsim, ka 1940. gadā, Latviju inkorporējot Padomju Savienībā, te darbojās 37 zinātniskās iestādes ar 440 darbiniekiem; no tiem zinātniskie darbinieki — 378.²

Zinātnes dzīve un zinātniskais darbs bija koncentrēts galvenokārt Latvijas Universitātē (dib. 1919. g. 28. septembrī). Jau pirmajā staļiniskā režīma gadā (1940. g. jūnijs—1941. g. jūnijs) Latvijas zinātne zaudēja 29 apcietinātus, nošautus vai deportētus zinātnes darbiniekus, t. i., 7,8% no zinātnieku kopējā skaita. Represēto vidū bija 12 profesori.³ Pavisam šai gadā republikā represēti 35 828 cilvēki jeb 1,75% no visiem iedzīvotājiem. Represēto

skaitā — 2000 nogalināto. Zinātnes darbiniekus relatīvi skāra, kā redzams, daudz izteiktāks terors. Un tas bija tikai sākums.

Jāatzīmē, ka kādā sabiedrības daļā 1940. gada vasarā pēc Sarkanās Armijas ienākšanas un K. Ulmaņa valdības gāšanas, ko organizēja Padomju Savienība, bija vērojama naivi idealizēta, ilūzijām pilna revolucionāra jūsma. Kaut gan jau pašā sākumā, daudzdzīdāji un pilnīgi skaidri tika parādīta stāliniskā režīma impēriskā attieksme gan pret Baltijas tautām, gan šeit attīstīto zinātnei.

Latvijas Universitātes (turpmāk — LU) radikālai pārveidošanai jau 1940. gada jūlijā sāka darboties īpaša komisija, kuras priekšgalā kopš jūlija beigās atradās P. Valeskalns.⁴ Viņš kopā ar pirmajām ienākušās Sarkanās Armijas vienībām bija ieradies no Padomju Savienības un iesāka savu darbību Latvijā kā viens no Tautas (A. Kirhenšteina) valdības «padomdevējiem». Pirms iecelšanas LU reorganizācijas komisijas vadībā P. Valeskalnam tika piešķirts LU ārkārtas profesora nosaukums.

Padomdevēju korpuss kā īpašs, organizēts Latvijas neatkarīgās valsts mērķtiecīgas sagraušanas un jauna stāliniskā režīma radīšanas personāls jau laikus (kad Latvijas iedzīvotāji mierīgi dzīvoja un strādāja, nenojauzdami, ko pret viņiem gatavo lielā austrumu kaimiņvalsts) tika komplektēts un apmācīts PSRS teritorijā. Vairākus simtus «padomnieku» daudzās apmācību grupās un vienībās sagatavoja NKVD Maskavā, Leningradā u.c. Viņu darbība raksturīga okupācijas režīma izveidošanas uzdevumiem, sākotnēji iespēju robežās izmantojot uz vietas esošās administratīvās struktūras. Lūk, viena tāda «padomnieka» — A. Spergas (1896—1981) konkrētais ceļš uz Latviju un viņa specifiskās darbības 1940. gadā. Izvilkums no viņa 1951. gadā rakstītās autobiogrāfijas: «1940. gada 9. maijā speciālā VK(b)P CK un NKVD komisija Leningradā mani (militārās apmācības skolotāju vienā no Leningradas vidusskolām) izraudzīja speciālo uzdevumu operatīvajai grupai, ko Leningradā veidoja no darbiniekiem, kas prāt latviešu, igauņu un lietuviešu valodas. Pēc Leningradas kara apgabala Politpārvaldes izdarītās atlases es tiku atkal mobilizēts dienestā. Šai vienībā, kas sastāvēja no 3 grupām, izveidotām pēc nacionālās pazīmes, mēs izgājām speciālu apmācību un vingrinājumus katrs savu valodas prasmi.

11. jūlijā mūsu latviešu grupa saņēma pavēli — izbraukt no Leningradas uz Rīgu 3. armijas Kara padomes rīcībā. 12. jūlijā mūsu grupa, es tai skaitā, ieradāmies Rīgā.

Dažas dienas pēc ierašanās Rīgā mūs visus nodeva LK(b)P CK rīcībā, kura visus mūs norīkoja pa konkrētām Latvijas valsts iestādēm par padomniekiem. Es saņēmu norīkojumu būt par padomnieku pie Policijas departamenta direktora un kā tāds stājos PSRS NKVD operatīvās grupas rīcībā, kura strādāja Rīgā kāda Petrova vadībā. Padomnieka lomā pie Policijas departamenta direktora es nostrādāju neilgi, jo 15. augustā saņēmu jaunu norīkojumu uz Latvijas armijas štābu izpildīt speciālu uzdevumu. Ar man uzliktajiem uzdevumiem iespēju robežās es tiku galā.

Latvijas armijai tiekot reorganizētai par teritoriālo korpusu, es nonācu Baltijas Atsevišķā kara apgabala NKVD Sevišķās nodaļas rīcībā, no kurienes biju nozīmēts par 181. teritoriālās strēlnieku divīzijas NKVD Sevišķās nodaļas priekšnieku, štābam atrodoties Tukumā...⁵

Pārmaiņas LU sākās ar vadības maiņu. Ilggadējā rektora ķīmijas zinātņu doktora profesora Mārtiņa Prīmaņa vietā tika iecelts J. Paškevičs (dz. 1900. g. Bauskas apr.). Tas bija cilvēks, kurš pēc pāris ziemām vietēja pagastskolā, nenoteiktas nodarbošanās gadiem bēgļu gaitās 1. pasaules kara laikā Krievijā, pēc Pilsõņu kara un dienesta Sarkanarmijā (līdz 1932. gadam) dabū norikojumu uz Lauksaimniecības komunistisko augstskolu, kura izveidota staļiniskās kolektivizācijas vadošo kadru sagatavošanai. Tās apmācību 1932.—1933. gadā (vienā mācību gadā!) cauri gājis, ar ko ieguvis oficiālu augstāko izglītību, J. Paškevičs tiek iekārtots par politekonomijas pasniedzēju Ļeņingradas 1. Medicīnas institūtā. Partijas biedrs kopš 1924. gada. Pēc tam kad Sarkanā Armija 1940. gadā bija okupējusi Latviju, J. Paškevičs saņem pavēli izbraukt uz Rīgu speciāla uzdevuma veikšanai. «1940. gada jūlijā, vēl pirms Latvijas pievienošanas Padomju Savienībai, pēc b. Višinska norādījuma es tiku nozīmēts Latvijas Universitātes rektora amatā,» raksta pats J. Paškevičs savā 1941. gada 13. februāra iesniegumā PSRS TKP (Derevjanskim).⁶ Ar to tika atvērts ceļš administratīvi birokrātiskajām un drīz arī represīvajām rīcības metodēm augstākās izglītības un zinātnes jomā Latvijā. J. Paškevičs raugās uz savu darbības lauku no okupantu viedokļa un kā okupants arī rīkojas. Jau minētajā dokumentā viņš raksta: «Kaujinieciskā noskaņojumā [oriģinālā «в боевом настроении». — T. V.] devos darbā uz pašu reakcionārāko un pašu daudzskaitlīgāko plutokrātiskās valdības ideoloģiskās un teorētiskās frontes līgzdu — cietoksnis.» Lietojot lopkautuves pārzinim raksturīgu terminoloģiju, viņš tālāk vēstī: «Universitāte izrādījās sevišķi sarežģīts kombināts...» un turpina: «Profesūra un pasniedzēju sastāvs vairākumā bija bijušie baltgvardi, bijusi cara armijas virsniecība, garīdzniecība, vietējie muižnieki un kapitālisti.» Parādot sapratni, ka šīs Padomju Savienībā pamatos arī fiziski jau likvidētās sabiedrības daļas izdeldēšana no zemes virsas šeit Latvijā vēsturiski ir stipri aizkavējusies, J. Paškevičs tālāk savā ziņojumā vēstī par viņa pirmajiem panākumiem augstskolas līdzšinējās kārtības sagraušanā un turpmāko represiju sagatavošanas priekšdarbiem: ziņu vākšanu par mācību spēkiem un studentiem, viņu anketēšanu, raksturojumu sastādīšanu utt. «Šai ziņā tika darīts iespējama,» teikts rektora iesniegumā Derevjanskim, piebilstot, kādas pūles tas viņam prasījis, jo sākumā arī «attieciegie orgāni, atrodoties to veidošanās stadijā, šai lietā lielu palīdzību sniegt nevarēja.»⁷

Rīgā J. Paškevičs centās labi iekārtoties. Uz savu dzīvokli viņš tika aizvest paša slēgtās studenšu korporācijas «Daugaviete» ēdamistabas iekārtu.⁸ Taču 1941. gada sākumā viņš rektora amatu bija spiests visai skandalozā veidā atstāt. Pēdējo reizi presē viņa

vārds pavid tiesu hronikā 50. gados, kad tas jau kā dzirnavu direktors nonāk uz apsūdzēto sola par miltu zādzību.

Parādības, kas saistītas ar vadības maiņu Latvijas zinātnes dzīves centrā, protams, ir tikai epizode, kaut arī zīmīga, administratīvi birokrātisko un varmācīgo pārveidojumu ķēdē, kas tālākajā to attīstībā noveda pie nepieredzētām represijām.

Te nepieciešams atzīmēt, ka zinātniskajai intelligēncei, it sevišķi tās redzamākajiem pārstāvjiem Latvijas sabiedrībā bija liela autoritāte. Un būtu naivi domāt, ka, organizējot Latvijā jauno staļinisko kārtību un imitējot sociālistisko revolūciju, netiktu veikti nopietni soļi zinātnes dzīvē pazīstamu cilvēku iesaistīšanā šai procesā. Padomju Savienības sūtniecībā Rīgā sastādītājā un A. Višinska uzspiestajā Tautas valdībā bija divi profesori: ministru prezidents prof. A. Kirhenšteins un izglītības ministrs prof. P. Lejiņš. Pēc Augstākās Padomes izveidošanas un Latvijas PSR pasludināšanas uz Maskavu tika sūtīta delegācija, lai PSRS Augstākās Padomes sesijā 5. augustā lūgtu (kā tagad publiski tiek atzīts — nelikumīgi) uzņemt Latviju Padomju Savienībā. Arī šai delegācijā bija divi zinātnieki — jau minētais A. Kirhenšteins un profesors P. Galenieks. A. Kirhenšteins uzstājās ar galveno runu, no kuras Rīgā sastādītā pirmteksta gan nebija palicis nekas. To vairākas reizes Maskavā korigēja un beidzot pats uzrakstīja A. Višinskis. So runu Latvijas sūtniecības tehniskā darbiniece Lina Ratermane pārtulkoja latviešu valodā un pārrakstīja uz mašīnas. A. Kirhenšteins pavingrinājās lasīšanā un sesijā, cieši skatīdamies tekstā (kā tas redzams arī kinohronikā), nolasīja. Profesors P. Galenieks, saņemis no A. Višinska viņam sacēlēto tekstu, uztraucās: «Kā es varu runāt par mūsu augstskolas mācību spēkiem kā analfabētiem? Mani mājās kolēģas apēdīs!» A. Višinskim šis prof. P. Galenieka emocijas kļuva zināmas, un viņu pie runāšanas sesijā, kā bija sākumā paredzēts, tādēļ nemaz nepielaida.⁹

Pa to laiku pārmaiņas zinātnes dzīvē un zinātnieku likteņos izvērsās. Pirmkārt, notika nebijuši plaša atbrīvošana no darba pavisam vai pārceļšana ar pazemināšanu darbā. Tas uzskatāms par represiju zemāko, pašu vieglāko pakāpi. Dažkārt šie pasākumi bija saistīti ar pastāvošo zinātnisko iestāžu, fakultāšu un nodaļu slēgšanu. Tādā veidā jau 1940. gada vasarā un rudenī no vienas pašas LU izslēdza 248 studentus un atbrīvoja no darba 42 mācību spēkus.¹⁰ Skatot šo parādību plašāk, jāatzīmē, ka, piemēram, no 13 000 skolotājiem, kas 1940. gadā strādāja Latvijas skolās, 7000 (54%) tika atbrīvoti no līdzšinējās darbavietas un pārcelti citur. Šai sakarā jaunais skolu pārvaldes priekšnieks J. Grašmanis jau 1940. gada augustā ziņo izglītības tautas komisāra vietniekam A. Jansonam: «Mēs viņus [t. i., pedagogus]

tā izjauksim, ka tie viens otru vairs meklēdami nesa-meklēs.»¹¹

Otrkārt, notika iepriekšējo darba rezultātu, metodoloģijas un zinātniskā darba ētisko principu viengabalaini mehāniska nolīgšana un dogmatiskās domāšanas administratīva uzspiešana, ko inspirēja partijas un valsts vadības līmeņos.

Sis garīgas represēšanas straumē labi iekļāvās arī izglītības tautas komisāra Pētera Valeskalna uzruna pedagogiskajiem darbiniekiem 1941. gada aprīlī: «Visa jūsu zinātne te Latvijā ir tikai māņu zinātne. Īstais zinātnes pamats ir dialektiskais materiālisms, kas dots partijas vēstures 5. nodaļā un kas uzplaucis Padomju Savienībā. Tas arī jums ir jāpiesavinās.»¹² Šāds garīgās represēšanas veids aptvēra visas zinātnes nozares un skāra visus zinātnes darbiniekus. Neapmierinātības izteikšana pret šo kampaņu tika uzskatīta par neapmierinātības paušanu pret padomju varu. Te jāpievieno jau 1940. gada otrajā pusē un 1941. gada janvārī—jūnijā inspirētie nepatiesi nomelnojošie raksti presē, piemēram, pret vēlāk visā pasaulē ievēribu guvušo ķīmiķi profesoru Bruno Jirgenzonu, kas pēc kara strādāja Hjūstonas zinātniskajā centrā Amerikas Savienotajās Valstīs. Tādi paši raksti parādījās arī pret profesoru Teodoru Celmu, kura filozofiskos darbus tagad izlaiž vairākas grāmatu firmas pasaulē atkārtotos izdevumos un ar pusgadsimta nokavēšanos par to sāk runāt arī pie mums, kā arī pret vairākiem citiem zinātniekiem. Tā aizsāktais garīgās represēšanas vilnis ar jaunu un vēl lielāku sparutriciās pret daudziem Latvijas zinātniekiem 40. gadu otrajā pusē un 50. gadu sākumā. Demagoģiski nomelnojumi (bez tiesībām pret tiem publiski uzstāties) bija jāiztur botāniķim prof. P. Galeņiekam, lauksaimniecības zinātņu autoritātēm prof. J. Apsītim un J. Lielmanim, prof. P. Rizgam, valodniekam prof. J. Endzelīnam, mediķim prof. P. Stradiņam u. c.¹³ Lai atklātu, kāds saturs un cik nožēlojama forma bija šīm represīvajām publikācijām, pietiek ieskatīties kaut vienā no tām, kas apmelojošā demagoģijā tika vērsta pret Latvijā redzamo un arī starptautiski pazīstamo ķīmiķi prof. A. Kešānu.¹⁴ Marksistiskās filozofijas profesors (un ne sliktākais no viņiem) E. Karpovics no vienas vietas savā rakstā operē ar frāzēm: «prof. Kešāns sajauc», «prof. Kešāns noslid», «prof. Kešāns nepievers», «prof. Kešāns maskē», «prof. Kešāns reakcionāri izskaidro», «prof. Kešāns sludina», «prof. Kešāns joprojām sludina», «krasi jānosoda prof. Kešāna mēģinājums... Pavisam neciešams Padomju augstskolā ir viedoklis, kādu attīstījis prof. Kešāns», «prof. Kešāns izpilda reakcionārās latviešu buržuāzijas sociālo pasūtījumu», «prof. Kešānam jāsaprot»... Bija jāpaiet vairāk nekā trim gadu desmitiem, lai publiski tiktu atzīts tolaik šādi izteikto apvainojumu nepatiesums un prof. Kešāns

taisnīgi novērtēts par vienu no spīdošākajiem zinātniekiem un augstskolu mācību spēkiem Latvijas zinātnes vēsturē.¹⁵

Un treškārt. Represiju virsotni veido fiziskas izrēķināšanās pasākumi, ko īsumā jau pieminējām sākumā. Tie bija labi sagatavoti. Pēc PSRS Tautas deputāta (vēsturnieka un žurnālista) M. Vulfsona iegūtajiem materiāliem, jau 1939. gada rudenī, tikai 6 dienas pēc pirmo Sarkanarmijas daļu izvietošanās Baltijā, te ieradās liels skaits NKVD aģentu, kuru viens no uzdevumiem bija sastādīt pirmā kārtā arestējamo personu sarakstus. Pēc šiem sarakstiem politiskie aresti Latvijā sākās jau 1941. gada jūnijā, t. i., tūlīt pēc Sarkanarmijas papildu daļu ienākšanas un K. Ulmaņa valdības atstādināšanas. Atzīmējams, ka cilvēkus okupētajā Latvijā tiesāja PSRS kara tribunāli, nenogaidot pat padomju varas formālu pasludināšanu, nemaz nerunājot par tā laika iestāšanos, kad Latvija tika iekļauta Padomju Savienībā. No pētnieku aprindām tādā kārtā jau 1940. gada 5. jūlijā (16 dienas pirms padomju varas pasludināšanas Latvijā un veselu mēnesi pirms Latvijas formālās inkorporācijas Padomju Savienībā) tika arestēts, drīz vien tribunāla tiesāts un Gulaga nometnē pazudināts Baltijas arheologiem pazīstamais Latvijas pilskalnu uzņēmētājs Ernests Brastiņš, kura materiāli arī tagad tiek plaši izmantoti. Viņš pazīstams arī kā dievturības līderis Latvijā. Brastiņa daudzajās publikācijās nekādas pretpadomju idejas vispār nav atrodamas. Ernestam Brastiņam drīz vien sekoja virkne Latvijas Universitātes un citu augstskolu mācību spēku, daudzi Latvijas zinātnes dzīvē pazīstami darbinieki. Līdz Staļina nāvei šo moku ceļā aizgājušo cilvēku saraksts auga augumā, izvērsties par smagu apsūdzību asiņainajam režīmam. 1941. gada 14. jūnijā notika pirmā masu deportācija, kuras rezultātā no Latvijas aizveda verdzībā pavisam 15 081 pilsoni. Latvijas augstskolas zaudēja 360 studentus un mācību spēkus. Te atzīmējams, ka no skolu audzēkņu vidus deportēti tika 2500 un no skolotāju saimes izrauti vairāk nekā 500 cilvēki. Pēckara gados deportācijas turpinājās. Lielākā no tām — 1949. gada 25.—27. martā, kad aizvesti tika 42 076 cilvēki, no kuriem jau ceļā uz nometinājuma vietu Ziemeļos, Tālajos Austrumos un Sibīrijā nomira 205.¹⁶ So akciju netaisnīgumu un mežonīgumu tikai akcentē bijušā Latvijas PSR iekšlietu ministra vietnieka Z. Indrikova atbilde pie te minētajiem skaitļiem: «... 1949. g. administratīvi izsūtītie simtprocentīgi visi ir rehabilitēti.»¹⁷ Staļiniskās represijas līdz 50. gadu vidum Latvijā bija izrāvušas no sabiedrības vairāk nekā 150 000 cilvēku,¹⁸ no kuriem bojā gājušo daļa tiek lēsta līdz 50%. No vairākiem simtiem zinātnes darbinieku, kuri tika represēti staļinisma gados (nogalināti, apcietināti, izsūtīti), šeit sniedzam līdz šim apzināto profesoru un docentu sarakstu.

Deportēto Latvijas zinātnieku un augstskolu darbinieku (profesoru un docentu) saraksts

I. Profesori

1. Adamovičs Ludvigs — 1941, gājis bojā Solikamskas noietnē 1943.
2. Ausējs Longins — 1941, gājis bojā Solikamskas noietnē 1942.
3. Auskaps Jūlijs — 1941, nošauts Sibīrijā 1942.
4. Birkhāns Ernests — 1941, gājis bojā apcietinājumā 1941.
5. Delle Nikolajs — 1947, gājis bojā apcietinājumā.
6. Dišlers Kārlis — 1941, gājis bojā Sibīrijā 1954.
7. Jacino Francisks — 1941, nošauts Liepājā 1941.
8. Ķeniņš Atis — 1941, atgriezies 1944; otrreiz deportēts 1949, atgriezies 1955.
9. Mincs Paulis — 1941, gājis bojā Taišetas noietnē 1941.
10. Pelše Rūdolfs — 1941, gājis bojā apcietinājumā.
11. Plāķis Juris — 1941, gājis bojā Surmogas noietnē 1942.
12. Rumba Edgars — 1941, gājis bojā Kanskas noietnē 1942.
13. Smits Jānis — 1941, gājis bojā apcietinājumā.
14. Ziemeļis Edmunds — 1941, gājis bojā apcietinājumā.

II. Docenti

1. Bergis Pēteris — 1941.
2. Galejs Jūlijs — 1949.
3. Lejas Sauss Andrējs — 1941.
4. Stakle Pēteris — 1941, gājis bojā Solikamskas noietnē 1944.
5. Stoliņgo Nikolajs — 1949.
6. Zivtiņš Jānis — 1941, pazudis bez vēsts.

Šo uzskaiti nevar uzskatīt par pilnīgu. Laika gaitā tā noteikti papildināsies. Represēto vidū bija arī daudzi augstāko mācību iestāžu asistenti, subasistenti, laboranti, zinātnisko iestāžu zinātniskie līdzstrādnieki bez grāda. Pēckara periodā līdz 1953. gadam vien ik gadus Latvijā tika arestēti 10—12 zinātnes darbinieki.¹⁹ Zinātne saņēma briesmīgu triecienu. Sabiedrībai tika atņemtas smadzenes, kas aizgāja nebūtībā līdz ar zudušajiem zinātniekiem.

Tāču zinātne nevarēja palikt un nepalika ārpus Latvijas PSR vadības interešu loka kā jaunās iekārtas celtniecības komponents. Bija taču 20. gadsimta vidus ar savām attīstības prasībām, kas nav atdalāmas no civilizācijas, un šo prasību vidū ir prasība pēc zinātnes un tehnikas attīstības. Tieši pirmajā padomju varas gadā (1940.—1941. g.), kaut arī stalinisma terora apstākļos, tika aizsākti priekšdarbi Latvijas Zinātņu akadēmijas izveidošanai, kas bija uzdoti īpašai LK(b)P un MP 1941. gada 13. februārī apstiprinātajai komisijai.²⁰ Latvijas PSR Zinātņu akadēmija tika nodibināta 1946. gadā un drīz vien izauga par galveno zinātniskās pētniecības iestādi ar 14 institūtiem, un tajā pašlaik strādā 1487 zinātniskie darbinieki. 1940./41. mācību gadā strādāja visas līdzšinējās 6 augstākās mācību iestādes un par pedagoģisko institūtu ar augstskolas statusu tika pārveidots Jelgavas skolotāju insti-

tūts. 1940. gada beigās oficiālā statistika uzrāda zinātnes darbinieku skaita lielu pieaugumu (1100), un studentu skaits Latvijā 1940./41. māc. g. arī ievērojami palielinājās, pieaugot no 6,5 līdz 9,9 tūkstošiem. 1985. gadā Latvijā bija 13,5 tūkst. zinātnes darbinieku un 43,9 tūkst. augstāko mācību iestāžu studentu (10 augstskolās).²¹ Jau no 40. gadu otrās puses varam runāt par nopietnām sekmēm zinātnes nākotnei Latvijā. Kā tadā gadījumā izprast represīvos, objektīvi nevajadzīgos un ar kļūdzošiem cilvēktiesību pārkāpumiem saistītos varas pasākumus valsti vispār un zinātnes sfērā Latvijā atsevišķi? Vispirms kā varmācīgi uzspiestus izkropļojumus, noziedzību, kam bija smagas sekas. Šo seku analītiskā apzināšanā un novērtēšanā pēdējais vārds zinātnē vēl nav sacīts, taču jau no pašreiz konstatējamā var teikt, ka staļiniskās represijas, pirmkārt, Latvijas zinātnē ieviesa haosa elementus, bailu un nedrošības atmosfēru, bremzēja zinātniskās pētniecības darbu, uz laiku izjauca zinātniskos sakarus un pārtrauca zinātnisko skolu auglīgu darbību. Tieši tādēļ 1944. gadā un 1945. gada pirmajos mēnešos emigrēja 3/4, bet dažās zinātņu nozarēs, piemēram, fizikā, matemātikā, medicīnā, 80—85% no visiem zinātnes darbiniekiem. Zīmīgi, kad 1944. gada rudeni Rīgā atjaunojās augstskolu darbība Latvijas Valsts universitātes Medicīnas fakultātē, prof. P. Stradiņš bija vadītājs 12 katedrās amatu apvienošanas kārtībā, jo nebija mācību spēku (bailēs no represijām pēc 1940.—1941. gada modeļa tie bija aizbēguši), ko iecelt katedru vadītāju amatos. Otrkārt, masveida represijas uz ilgu laiku aizkavēja radošu zinātnisko kolektīvu izveidošanos iepriekšējo vietā jaunajās zinātniskā darba strukturālajās vienībās — institūtos, fakultātēs, problēmu laboratorijās. Laiks, kad varam sākt runāt par jaunu zinātnisko skolu iezīmēm fizikas, ķīmijas un dažās citās jomās, ir jau datējams ar 60. gadiem. Tātad tas prasījis piecpadsmit līdz divdesmit gadus. Runājot par ieguldījumu zinātnē, būtiski zinātniski sasniegumi arī datējami ne agrāk par sešdesmito gadu vidu. Profesoram Jānim Endzelīnam gan piešķīra Leņina prēmiju valodniecībā 1958. gadā, taču par darbu «Latviešu gramatika», kas veikts jau 20. gados. Staļiniskās metodes zinātnes vadīšanā turpinājās līdz pat piecdesmito gadu vidum, bet šo metožu recidīvi — vēl ilgāk. Šai periodā iekrit gan kibernetikas noliegšana, ģenētiķu vajāšana, Ždanova vadītā kampaņa pret radošo inteligenci. Pēckara periodā līdz pat Staļina nāvei turpinājās ne tikai plaši aresti un deportācijas. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijā vien ar formulējumu «politisku motīvu dēļ» no darba tika atbrīvoti vidēji 25 zinātniskie darbinieki gadā.²² Kadru mainība sasniedza vairāk nekā 20% gadā. Kāds tādos apstākļos varēja veidoties mikroklimats radošam darbam vai arī apstākļi zinātniskajām skolām?

Zinātnieku izolācija no pasaules zinātnes dzīves četrdesmito gadu otrajā pusē pat vēl pastiprinājās. Lūk, izraksts no Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas direktora ziņojuma PSRS Zinātņu akadēmijas Grāmatu nodaļai 1949. gadā: «S. g. 11. maijā LatvPSR Glavlits norādīja: 1) izolēt visu ārzemju periodiku, 2) izsniegt ārzemju periodiku (arī grāmatas) tikai pēc Zinātņu akadēmijas prezidenta apstiprinātā saraksta [..], 3) izolēt ārzemju periodikas (arī grāmatu) kartotēku. Tagad stingri izpildām šos Glavlita norādījumus. Rezultātā stipri samazinājies ārzemju literatūras pieprasījums. Izsniegums sarucis par 85%. [..] Šais dienās, piemēram, mums nācās atteikt pat Zinātņu akadēmijas īstenā locekļa prof. med. zin. doktora A. Smita lūgumu — izsniegt viņam uz dažām dienām žurnālu «Chemical Abstracts».»²³

Sakaros ar ārzemēm nonākušais cilvēks saskaņā ar staļinisma standartiem parasti zaudēja politisko uzticību, pat ja šī saskarsme bija notikusi, raugoties uz ārzemēm cauri fašistu koncentrācijas nometnes dzelonstieplēm. Zīmīga šai ziņā ir epizode LPSR ZA Prezidija sēdē 1953. gada 19. februārī, apspriežot zinātnisko darbinieku atestācijas rezultātus. Izraksts no stenogrammas: «Biedrs Ozols [Bioloģijas institūta direktors]: Cinovskis, bioloģijas zin. kand. [tagad akadēmiķis, zin. doktors. — T. V.]. Pilnā mērā atbilst ieņemamajam amatam. Augošs darbinieks. Biedrene Zarubina [partijas org. sekretāre]: vienīgais pilnvērtīgais zinātniskais līdzstrādnieks. Biedrs Kerre [ZA Kadru daļas vad.]: Es esmu pret formulējumu «Pilnā mērā atbilst...» Viņš bija 1944. g. apcietināts un vācieši to izveda, ieslodzīts koncentrācijas nometnē...»²⁴

Pirmais ārzemju komandējums Latvijas PSR Zinātņu akadēmijā tiek izsniegts deviņus gadus pēc tās nodibināšanas un divus gadus pēc J. Staļina nāves — 1955. gadā. Tas ir akadēmiķim Jānim Zutim uz Vispasaules vēsturnieku kongresu Romā, kur viņš ieradās PSRS zinātnieku delegācijas sastāvā.

Vēl pēc Staļina nāves 1953. gada 2. aprīlī Prezidija sēdē tiek izskatīts jautājums par ķīmijas zinātņu doktora Alfrēda Ieviņa rīcību, publicējot kopā ar Amerikas zinātnieku Mārtiņu Straumani rakstu kādā amerikāņu zinātniskajā žurnālā. Rezultāts — profesora Ieviņa atļaušana no Neorganiskās ķīmijas institūta direktora amata.²⁵

1956. gada janvārī, ziņojot par zinātņu akadēmiju prezidentu apspriedi Maskavā, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas prezidents Jānis Peīve atstāsta tur teikto: «Matemātiskās loģikas pielietošana vairāku tehnisko uzdevumu veikšanā, piemēram, kontaktreleju shēmu veidošanā, sastop lielus uzbrukumus un nopietnu pre-

testību. [.] ka tikai ar ideālistiskās matemātikas pelavām netiktu piesārņota tehnikas zinātnieku apziņa.»²⁶

To visu pat fragmentāri skatot, varam reljefāk izprast, kāda nozīme bija staļiniskā režīma krišanai un šī režīma radīto seku pārvarēšanai, sākot ar 1953. gadu.

Kaut isumā, te būtu atzīmējami daži dati par akadēmisko dzīvi latviešu emigrācijā Rietumos, izejot no fakta, ka šo pēckara emigrāciju galvenokārt radīja gluži pamatotās bailes no staļiniskajām represijām, kuras tik pārliecinoši tika demonstrētas jau 1940. un 1941. gadā. Mūsdienās Rietumu zemēs dzīvo 150 000 latviešu. No tiem turpat 10 000 ir ar akadēmisko izglītību (15%). To skaitā 750 zinātnieku universitātēs un pētnieciskajās laboratorijās, 2500 inženieru un tehniķu, 650 ķīmiķu, 360 arhitektu, 300 agronomu un mežkopju, 2000 ārstu un medicīnas darbinieku, 4000 skolotāju un humanitāro zinātņu darbinieku.²⁷ No tiem, kuri emigrēja 1944. gadā un 1945. gada sākumā, daudzi zinātnieki ir iemantojuši pasaules vārdus. Viņu vidū 1941. gadā deportētā ķīmijas prof. J. Auškāpa kolēģi prof. M. Straumanis (Misūri universitāte, ASV) un prof. B. Jirgensons (Hjūstonas astronautisko pētījumu centrs, ASV); prof. E. Andersons, kurš izveidoja Sanhosē universitātē ASV Baltijas pētījumu centru; valodniece, Surmogas vergu darbu nometnē 1942. gadā bojā gājušā prof. J. Plāka kādreizējā līdzstrādāniece prof. V. Rūķe-Draviņa (Stokholmas universitāte); ekonomists un vēsturnieks prof. E. Dūnsdorfs, kurš strādāja Latvijā kopā ar deportēto un jau 1941. gadā bojā gājušo prof. E. Birkhānu un kurš pēckara gados emigrēja, Austrālijā ir ieguvis visus iespējamus akadēmiskos grādus un turienes goda nosaukumus. Bez jau minētajiem arī daudzi citi emigrējušie Latvijas zinātnieki strādāja līdz pensijai augsta prestiža universitātēs un pētniecības iestādēs Rietumos: prof. F. Gulbis, viens no fizikas un astronomijas pētījumu veidotājiem 20.—30. gados Latvijā, strādāja pedagogisku darbu un vadīja izpētes programmas Makmatera universitātē Hamiltonā Kanādā; prof. E. Gēliņš (Ohaio universitāte, ASV), prof. L. Slaucītājs — departamenta šefs un ģeofizisko grupu vadītājs 3 antarktiskajās ekspedīcijās (Laplatas universitāte, Argentīna); prof. V. Zāns — ģeoloģijas departamenta direktors (Jamaika); prof. O. Mellis (Stokholmas universitāte); prof. A. Dreimanis (Ontario universitāte, Kanāda) un daudzi citi. Visi viņi daudz labprātāk būtu strādājuši savā dzimtenē Latvijā.

Mūsdienās tiek reabilitēti tūkstošiem staļinisma represijās bojā gājušie un vēl dzīvie cilvēki Baltijā. Viņu vidū arī zinātnieki, kuru jaunrades potences tika varmācīgi noslāpētas. Bez visām citām mācībām šis laiks un staļiniskā režīma izpausmes mums atgādina atziņas patiesumu, ko izteicis ievērojamais matemātiķis

Norberts Vīners: «Zinātne ir kā vārīgs augs, kas nepiedos dārzniekam, kuram piemīt paradums izraut šo stādu ar visām saknēm, lai apskatītu, vai tikai pareizi tas aug.»

PIEZĪMES

- ¹ Piem., *Медведев Р.* Трагическая статистика // Аргументы и факты. — 1989. — № 5. — С. 5, 6.
- ² *Zagars E.* Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā. 1940—1941. — R., 1975. — 190. lpp.
- ³ Represēto zinātnieku skaits noteikts, analītiski izskatot sarakstus grāmatā «These names accuse».
- ⁴ Pētera Stučkas Latvijas Valsts Universitāte 40 gados (1919—1959). — R., 1959. — 46. lpp.
- ⁵ Latvijas Zinātņu akadēmijas Centrālais arhīvs (turpmāk LZA CA), 1. i., 15. apr., 4015. l., 5., 6. lp.
- ⁶ LVA, 1340. f., 2. apr., 345. l., 25. lp.
- ⁷ Turpat, 25.—27. lp.
- ⁸ Universitāte. — 1983. — Nr. 5. — 38. lpp.
- ⁹ Fakti no Līnas Ratermanes atmiņu stāstījuma rakstā «Pēdējie mēneši Latvijas sūtniecībā Maskavā» (Akadēmiskā Dzīve. — 1976. — Nr. 18. — 25.—30. lpp.).
- ¹⁰ Universitāte. — 1983. — Nr. 5. — 38.—46. lpp.
- ¹¹ *Kronlīns J.* 379 Baigā gada dienas. — Latvju grāmata, 1967. — 275. lpp.
- ¹² Turpat. — 83. lpp.
- ¹³ *Pelše A.* Kam tic profesors P. Galenieks // Cīņa. — 1946. — 20. jūl.; *Bumbieris J.* Enerģiskāk izskaust buržuāzisko pseidozinātņi // Padomju Latvijas Bolševiks. — 1948. — Nr. 22. — 55.—59. lpp.; *Bumbiedris J.* Plaši popularizēt, ieviest ražošanā un attīstīt Mičurina mācību // Padomju Latvijas Bolševiks. — 1948. — Nr. 16. — 11.—18. lpp.
- ¹⁴ *Karpovics E.* Ko māca profesors Kešāns? // Pad. Latv. Bolševiks. — 1947. — Nr. 5. — 33.—40. lpp.
- ¹⁵ Augusts Kešāns dzīvē un darbā. — R., 1981.; Kešāns Augusts // LPE. — 5. sēj.
- ¹⁶ *Indrikovs Z.* Traģēdijai nav noilguma // Cīņa. — 1989. — 3. marts.
- ¹⁷ Turpat.
- ¹⁸ *Karlsons I.* Padomju spaidu darbu nometnes. — 1973. — 27. lpp.
- ¹⁹ Arestēto saraksti daļēji saglabājušies. Sk., piem., LZA CA, 1. f., 3. apr., 7. l.
- ²⁰ Академия наук Латвийской ССР. — Рига, 1971. — С. 5.
- ²¹ Latvijas PSR Tautas saimniecība 1985. gadā. — R., 1986. — 49., 320. lpp.
- ²² Sk. attiecīgos sarakstus LZA CA, 1. f., 3. apr., 7. l.
- ²³ LZA CA, 1. f., 1. apr., 139. l., 201., 202. lp.
- ²⁴ Turpat, 459. l., 136. lp.
- ²⁵ Turpat, 462. l., 4.—6. lp.
- ²⁶ LZA CA, J. Peives personālfonds (nesakārtoti dokumenti).
- ²⁷ *Tauriņš A.* Latviešu zinātnieki un darbinieki Rietumu pasaulē. // Akadēmiskā Dzīve. — 1978. — Nr. 20. — 72. lpp.

Latvijas skola staļinisma represiju dzirnavās

Vislielākais noziegums, kas nodarīts latviešu tautai represiju un deportāciju gados, ir jaunās paaudzes fiziska un garīga iznīcināšana. Ja «gaišās nākotnes» — komunisma vārdā tika pazemoti un kroploti mūsu bērni — izsūtīti, badā miruši, bez latviešu valodas, bez dzimtenes, tad nav noziedzīgākas mācības par marksisma-ļepinisma idejām, kuru vārdā tas tika darīts.

Lai apkopotu un izpētītu milzīgo posta un iznīcības darbu, vistuvākajā laikā nepieciešams izvērst plašumā un dziļumā Latvijas skolas sagraušanas un represēto skolnieku apzināšanu. Plaša ziņas bāze šai jomā būs rodama pēc LKP CK arhīva nodošanas atklātībā, kā arī iespējamais Valsts Drošības komitejas materiālos. Savulaik, strādājot pie pētījuma par obligātās septiņgadīgās izglītības īstenošanas ceļiem Latvijas PSR, partijas vēstures arhīvā atvēlēto materiālu vidū bija rodamas arī ziņas par izsūtītajiem skolotājiem, skolēniem, dažādām denunciācijām, taču arhīva materiāla izrakstos to fiksēt neatlāva. Tas arī saprotams: noziegumus atklātībā nevarēja parādīt. Taču 2. pasaules kara beigu posmā dzimteni atstājušie izglītības iestāžu darbinieki aizveda sev līdz ziņas arī par izdarītajiem nežēligajiem pāridarījumiem latviešu jaunajai paaudzei, kā arī viņu skolotājiem. Jāatzīmē, ka represēto latviešu bērnu pulkam tika pievienoti arī krievu, ebreju, baltkrievu, poļu bērni, kas dzīvoja Latvijā. Ārzemēs, apkopojot ziņas par Latvijā represētajiem un deportētajiem iedzīvotājiem, iznāca grāmatas,¹ kas šodien kalpo par pamatu, turpinot šo svarīgo apzināšanas darbu, lai neviena Latvijas iedzīvotāja, neviena bērna Golgatas ceļš nepaliktu nezināms. Pirmās ziņas par 1940./41. gadā izsūtītajiem, kā arī nogalinātajiem skolēniem un skolotājiem rodamas vācu okupācijas laikā iznākušajos «Izglītības Mēnešraksta» numuros.² Vērtīgs liecību avots un pētījums ir okupācijas laikā izglītības resorā strādājošā statistikas daļas

vadītāja J. Kronlina sniegtais materiāls grāmatā «379 Baigā gada dienas».³ Izziņām bagātu pārdomu liecību sniedz tautskolu direktora (1941.—1944. g.) A. Dravnieka ārzemēs izdotā grāmata «Es atceros: Latvijas skolas un skolotāji».⁴ Pēdējos gados iznākušas daudzas atmiņu grāmatas, kurās ir bagātīgs empīriskais materiāls par represētajiem Latvijas iedzīvotājiem.⁵ Mērķtiecīgu darbu deportēto bērnu — bāreņu apzināšanā, kā arī jautājumu par viņu atgriešanos dzimtenē veic vēsturnieks J. Riekstiņš,⁶ nododams atklātībai arvien jaunus faktus par nelaimīgo bērnu likteni. Kopumā darbs ir ievirzīts, taču Latvijas neatkarības apstākļos, zūdot aizliegumiem un slepenībai republikas arhīvu materiālu apzināšanā un rodoties cerībai izmantot PSRS attiecīgo iestāžu arhīvus, ar vislielāko neatlaidību un godprātību no neziņas jāceļ katra bērna, katra pedagoga vārds.

1940. gadā tūlīn pēc Sarkanās Armijas ienākšanas Latvijā sākās skolas, nacionālās izglītības sistēmas sagraušana. Tas tika veikts vairākos virzienos. Vispirms steidzīgi ķērās pie personāla maiņas skolu administrācijā. Jau 21. jūnijā — četras dienas pēc okupācijas — no izglītības ministra amata atceļ Jūliju Auškāpu, izcilu zinātnieku un izglītības darbinieku, kurš pēc tam izsūtījumā mirst. Viņa vietu uz laiku izpilda Jūlijs Lācis, līdz 2. jūlijā par ministru ieceļ Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas profesoru Paulu Lejiņu. Viņš cerēja, ka varēs, kā viņš pats izteicās, pildīt pienākumu pret tautu un tēvzemi, godprātīgi turpinot Latvijas izglītības demokrātiskās tradīcijas. Tāds cilvēks nederēja padomju skolas gara iedzīvināšanai, tādēļ 26. augustā viņu no maina atkal ar Jūliju Lāci, kura liktenis — nāve Sibīrijā — arī ir zināms. Tika atlaists Skolu departamenta direktors Jānis Celms, tautskolu direktors Pēteris Kūlis, arodskolu direktors Indriķis Zubāns. Pēc šo cilvēku padzišanas faktiski vienlaicīgi sākās vidusskolu un arodskolu direktoru, inspektoru, pamatskolu pārziņu un skolotāju atlaišana. Nākošais solis bija visas Latvijas izglītības satura un metožu iznīcināšana. Latvijas skolā bija mācījušies tie simti un tūkstoši, kas veidoja dzīvi mūsu valsts patstāvības gados. Ar skubu bija jāiznīdē pašos pamatos latviskas, nacionālas skolas gars, lai veidotos staļiniskā skola pēc jau apbētiem Padomju Krievijas paraugiem. Pirmais trieciens tika vērsts pret Latvijas skolotāju, kurš mācīja mīlestību un lepnumu uz savu Dzimteni un tautu.

Kāds tad bija skolotāju liktenis 1940./41. māc. g., kā arī Baigā gada kulminācijas dienā — 14. jūnijā? Latvijas skolotājus gaidīja neapskaužams liktenis — viņiem vajadzēja pārsvētrot visu to, kas līdz tam jaunajai paaudzei ticis mācīts, un pašiem sevi morāli pazemot visas sabiedrības un skolēnu priekšā, klāstot nepieņemamas idejas un uzskatus. Lūk, ko raksta avīzē «Jaunais

Komunārs» 1940. gada 18. oktobrī: «Padomju Latvijas komjaunieši un pionieri un darba jaunieši ir tie, kas paceltu galvu un spara pilni iet sociālistiskās kultūras cēlēju pirmajās rindās. To nespēs aizkavēt arī mirstošās plutokrātu klieks gara piesātinātie glēvie skolotāji. [.] Tādiem skolotājiem padomju skolā nav vietas. No tiem nekavējoties jāatbrīvojas. Šķiru ienaidniekus, kas šodien indē skolu dzīvi, ar sekmēm iznīdēsim.»⁷

Un nīdēja arī. No darba atlaida 700 skolotāju, to vietā pieņēma 1021 mazizglītotu cilvēku,⁸ kuru profesionalitātes galvenais kritērijs bija sociālā izcelšanās. Izveidoja t. s. vienoto skolu: likvidēja pirmskolu, pamatskolu pievienoja vidusskolai, kuru izveidoja ģimnāzijas vietā. Kopumā bija jāmacās desmit gadu. Izstrādāja jaunas skolu programmas, kuru galvenais saturs bija komunistiskā agitācija un propaganda. Ieviesa pastiprinātu krievu valodas mācīšanu, tā tika noteikta kā obligāts mācību priekšmets, jau 3. klasē nedēļā bija paredzētas 4 stundas šai priekšmetā. Tika aizliegta ticības mācība, akcentēta sabiedriskā jeb politiskā audzināšana, samazināja humanitāro priekšmetu skaitu. Nederēja mācību grāmatas — pat ābece tekstus vajadzēja tulkot no krievu valodas, vēsturē dominēja lielās krievu tautas sasniegumi «ģēnija» Staļina vadībā. Vēsturē un ģeogrāfijā praktiski nebija nekā no Latvijā notikušā un esošā. No skolu bibliotēkām pusalfabētisko komjauniešu un pionieru vadītāju uzraudzībā izsvieda vairāk nekā pusi grāmatu: K. Skalbes, J. Akuratera, V. Plūdoņa, A. Brigaderes, E. Virzas un daudzu citu rakstnieku darbus, iznīcināja ar tādu rūpību veidotās Latvijas skolu bibliotēkas.

Visi šie pasākumi būtībā bija vērsti vienā virzienā — jau pašā iedīgļi nepieļaut veidoties individualitātei, personībai: jo mazāk savu suverēnu domu, jo konsekvētāk īstenotos vienotās padomju skolas principi, kas tika balstīti uz neklūdīgajām marksistiskileņiniskajām dogmām arī pedagogijā. Skolotājs bija vienīgais skolēnu nesekmības vaininieks, tā rezultātā uz nākošo klasi tika pārcelti skolēni ar trūcīgām zināšanām, bija aizliegts likt pionieriem zemākās atzīmes. Tādējādi jau 1940./41. māc. g. tika ielikts pamats melīgajiem sekmības procentiem, un sekas vēl spilgti jūtamas līdz mūsdienām. Vienmēr paturēdami skolu savā uzmanības lokā kā svarīgāko līdzekli savas ideoloģijas iepludināšanai tautā, sociālistisko pārveidojumu veicēji tomēr 1940./41. māc. g. nevarēja pilnā mērā to realizēt, jo skolotāju lielākā daļa uz padomju skolas idejām lūkojās kā uz svešām un latviešu tautai nepieņemamām. Latviešu skolotāju pedagogiskie principi sakņojās jaunatnes audzināšanā darba tikumā, savas zemes un tautas mīlestībā un krietnumā. Sociālistiskajai tēvzemei tāda nostāja nebija pieņemama, vajadzēja nenogurstoši cīnīties ar šķiras ienaidniekiem. Tādēļ notika varmācīga ielaušanās skolotāju garīgajā

pasaulē. Skolotājiem rīkoja dažādus kursus marksistiski-lenīniskās mācības apguvē, kontrolēja viņu personīgās bibliotēkas, lika atrādīt dažādus konspektus VK(b)P isā kursa studēšanā. Piemēram, Kuldīgas un Aizputes apriņķu skolu valžu priekšsēdis un tautskolu inspektors A. Petrovičs 1940. gada 4. oktobrī izdod rīkojumu «kontrolēt, ko skolotājs lasa, 10% no algas par komunistiskām grāmatām». Kā atzīmē A. Dravnieks: «Tas tā ir bijis pirmo reizi Latvijas vēsturē, kad tautskolu inspektors kontrolē, kādas grāmatas skolotājs lasa.»⁹ Skolotāju pāraudzināšanas un uzraudzības darbā jo aktīvi iesaistījās skolu komjauniešu un pionieru vadītāji. Viņiem bija tiesības kontrolēt skolotāju darbu, jaukties stundu norisē, veidot visu skolas sabiedrisko dzīvi. Interesanti un pamācoši ir analizēt šo cilvēku izglītības limeni. No 814 politiskajiem audzinātājiem tikai 8% bija pedagoģiskā izglītība,¹⁰ 274 mācījušies līdz tautskolas 4. klasei, 178 arī vecākajās klasēs.¹¹ Sie garīgie analfabēti denuncēja skolotājus, zemiski kūdīja skolēnus būt par ziņu pienesējiem, tādējādi sekmīgi iedzīvinot Padomju Savienības «pieredzi». Aculiecinieku stāsti par šiem jaunatnes audzinātājiem ir ļoti daiļrunīgi. «Par skolas dzīves vadītāju un noteicēju jau pašā mācību gada sākumā uzmetās vietējās komjaunatnes grupas sekretārs L. Lucijanovs. Lucijanovs iejaucās skolas dzīvē, kur vien varēdams, gandrīz ik dienas noturēja arī dažādas sapulces, kur slavināja padomju iekārtu un nopulgoja bijušo. [...] Lucijanovs bieži skolā ieradās piedzēries un gāja klasēs «taisīt revīziju», kā pats sacīja, klausījās, ko skolotāji māca klasēs, un «pārbaudīja» skolēnu sekmes, lai gan pats bija beidzis tikai trīs klases šai pašā skolā un tālāk nekur savu izglītību nebija papildinājis.»¹² Tādu piemēru visā Latvijā bija ļoti daudz. Šajos notikumos bija spiests iejaukties Skolu pārvaldes priekšnieks J. Lieknis, 1940. gada 14. oktobrī izdodams rīkojumu, kurā teikts: «ITK Skolu pārvaldē ienākušas ziņas, ka dažās skolās komjauniešu un arī pionieru vadītāji devuši skolotājiem aizrādījumus skolotāju darba metodes jautājumos. Nevienam šo organizāciju vadītājiem nav tiesības dot skolotājiem aizrādījumus. [...] Tāpat ienākušas ziņas, ka daži komjauniešu pulciņu vadītāji skolā pulciņa laikā smēķē un atstāj skolas telpas pēc mācībām papirosu galiem piemētātas un pat piesplaudītas.»¹³ Taču cīņu ar «jaunās kārtības» ieviesējiem nācās zaudēt. Tā paša gada 4. decembrī Skolu pārvalde ziņo, ka tā atsauc savu 14. oktobra rīkojumu. J. Lieknim pēcāk no amata bija jāaiziet. Šādiem skolotāju cieņas un amata prasmes noniecināšanas aktiem bija noteikts mērķis: iznīcināt skolotāja personību, pakļaut padomju skolas neklūdīgajām instrukcijām un metodēm. Taču praksē vecākajās padomju republikās jau pārbaudītais drošākais līdzeklis bija skolotāju pārvietošana jeb deportācija. Deportācija savu kulmi-

nāciju sasniedza naktī no 1941. gada 13. uz 14. jūniju. Blakus kalpotājiem, juristiem, māksliniekiem, inženieriem, rakstniekiem tālajā izsūtījuma ceļā devās arī Latvijas skolotāji, no kuriem lielākā daļa uz mūžu palika Sibīrijas zemē. Pēc nepilnīgām ziņām, 1940./41. māc. g. deportēja 474 skolu vadītājus un skolotājus — 280 vīriešus un 194 sievietes. Šai laikā 33 skolu darbiniekus nogalināja, 67 pazuda bez vēsts.¹⁴ To vidū bija 319 pamatskolu skolotāji, 137 ģimnāziju pedagogi.¹⁵ Jāatzīmē, ka šeit uzskaitīto vidū pārsvarā bija latviešu tautības skolotāji, toreizējos apstākļos ziņas par ebreju, krievu tautības pārstāvjiem netika vāktas un apkopotas. Šie skolotāji bija godīgi cilvēki, savā vairākumā profesionāli izglītoti un skolu un skolniekus mīloši un cienoši. Tas arī bija viņu noziegums. Lūk, raksturīgs piemērs: «Bija ieradusies trīs vīri. Viens no tiem toreizējais skolas pārzinis Zeiglišs, kurš pēc padomju varas nodibināšanas nomainīja manu tēvu Artūru Burtnieku šai postenī. Tēvu pārcēla uz tuvējo Pakalnu skolu par skolotāju. Katru dienu turp un atpakaļ viņš brauca ar divriteni. Māte — Helēna Burtiece — palika par skolotāju turpat Rundēnu skolā. [. . .] Vecāki mūs steidzināja, jo stundas laikā jāsapņemas ceļam. Tēvs ar māti steigā kravāja maisos mantas, bet nakts viesi komentēja, ko drīkst, ko nedrīkst ņemt līdzi. Labākās, vērtīgākās lietas viņi neatlāva ņemt līdzi. [. . .] Novērtēt un saprast šī nakts apciemojuma drausmīgo, necilvēcīgo jēgu es sāku tikai vēlāk, kad redzēju, kā ar mums apietas un kādos apstākļos mēs tiekam nostādīti. Bet, ko tas nozīmēja tēvam un mātei, es īsti apjēdzu tad, kad pati audzināju bērnus. Toreiz mēs saviem vecākiem bijām pieci: vecākajam brālim desmit gadi, jaunākajam desmit mēneši.»¹⁶ Savu tēvu A. Burtiece vairs neredzēja, atšķirts no ģimenes, kā tolaik visi vīrieši, skolotājs A. Burtnieks mirst 1942. gadā Vjatlagā. Tādus piemērus varētu atstāstīt desmitiem un simtiem. Skolotāji tika izsūtīti no visiem Latvijas novadiem, no pilsētām un laukiem. Viņu vidū bija Rēzeknes, Ventspils, Mežotnes, Valmieras, Kandavas, Daugavpils, Skultes, Aizputes, Liepājas, Abrenes, Rīgas u. c. republikas apdzīvoto vietu skolotāji.¹⁷

Ciešanu un pazemojumu ceļu nogāja pieauguši cilvēki — skolotāji. Taču šo drausmo gaitu bija jāveic arī bērniem, no zīdaiņa līdz skolēnam. Pēc nepilnīgiem datiem, 14. jūnijā deportēti tika 290 zīdaiņi vecumā līdz 1 gadam.¹⁸ J. Kronlins savā pētījumā «379 dienas» min cietušo skolēnu kopskaitu — 2093. No pamatskolām aizveda 1392 bērnus, no ģimnāzijām — 498 skolēnus, no tiem cietumā tika ieslodzīti 49, apcietināts un pazudis bez vēsts — 31, nogalināti 9.¹⁹ Jāatzīmē, ka cietušo skolēnu vidū nav ebreju bērnu uzskaites, šai virzienā būtu veicams nopietns izpētes darbs. Briesmīgi ir apzināties, ka gaišās nākotnes vārdā apcietināti un spīdzināti tika skolēni. Ir saglabājušās liecības par šiem notiku-

miem.²⁰ Bojā gāja skolotāji arī pirmajās kara dienās: pēc spīdzināšanas tika nogalināts Skolu departamenta vadītājs A. Cuibe, nošāva Ikšķiles vidusskolas direktoru rakstnieka Apsišu Jēkaba dēlu A. Jaunzemi, Jaunpiebalgas draudzes skolas skolotāju A. Zāliti ar viru un daudzus citus.²¹ Tuvojoties Padomju Armijai, 1944. gadā pārciesto šausmu rezultātā trimdā devās ap 2800 skolotāju, un tas ir atgriezts zars no tautas dzīvības koka.

Pēc Latvijas otrreizējas pakļaušanas 1944. gadā un 1945. gadā turpinājās latviešu skolas tālāka iznīcināšana. Process risinājās visai strauji. Nacionāli noskaņotie skolotāji bija vai nu deportēti 1941. gadā, vai arī devušies piespiedu trimdā uz rietumiem. Palikušie, izjutuši melu un varmācības iedarbību, neuzdrošinājās atklāti nostāties Latvijas skolas atdzimšanas pozīcijās. Ārkārtīgi pieauga skolēnu plūsma no austrumiem. Šie skolēni devās līdz vecākiem lielajā Baltijas republiku atjaunošanas un kara seku likvidēšanas darbā. Latvijā ieradās vecākajās padomju republikās strādājušie latviešu tautības skolu darbinieki, kuri ar lielu entuziasmu ķērās pie padomju pedagogijas principu iedzīvināšanas Latvijā. Vairākums no viņiem pedagogisko izglītību bija ieguvuši Padomju Savienībā 20.—30. gados un tagad Latvijā ieņēma vadošos amatus gan Izglītības tautas komisariātā, gan apriņķu un pilsētu tautas izglītības nodaļās, piemēram, R. Miķelsons, K. Strazdiņš, K. Ratnieks, E. Plaude, K. Bušers, A. Čerbarde, T. Zauerhāgena, L. Birzīte un daudzi citi. Šie cilvēki vadīja un piedalījās dažādos skolu darbiniekuursos, propagandējami padomju skolas pedagogiskos principus. 1944. gada 9. septembrī LK(b)P Centrālā Komiteja un LPSR Tautas Komisāru Padome pieņēma attiecīgu lēmumu par vispārējās obligātās septiņgadīgās izglītības īstenošanu bērniem vecumā no 7 līdz 14 gadiem. Protams, tas bija apsveicami, ka bērnus gribēja pēc iespējas ātrāk iesaistīt mācībās, nodrošināt skolu darba normalizēšanos. Taču vispirms šo lēmumu noteica vēlēšanās Latvijas bērnus steigšus organizēti atgriezt padomju skolas ciešajos rāmjos, ātrāk ievirzīt gan skolotāju, gan skolēnu prātus marksistiski-lenīniskās pedagogijas «progresīvajās» atziņās. Lai darbs sekmētos, Maskavā savlaicīgi tika apzināti jau pieminētie vadošie tautas izglītības kadri, gatavoti skolotāji. 1943. gadā Maskavā iznāca K. Krauliņa sastādītā «Ābece» un lasāmgrāmata pamatskolām «Rīta saule». Steidzīgi tika tulkotas mācību grāmatas no krievu valodas, kurās ar lielu neatlaidību un pārliecību tika izcelti «tautu tēva» un padomju valsts lielie sasniegumi visās jomās. Tā kā ļoti trūka gan pamatskolu, gan vidusskolu skolotāju, dažu mēnešuursos tika sagatavoti jaunie Padomju Latvijas skolēnu garīgie audzinātāji. Vienlaikus palikušajiem, agrākajos gados strādājušiem skolotājiem steigšus bija jāpalīdz noskaidrot politiskās un ideoloģiskās

problēmas, vajadzēja klīdināt maldīgās ilūzijas par latviskas, nacionālas skolas atdzimšanu. Latvijas skolām tika izvirzīts uzdevums divos gados sasniegt pārējo Padomju Savienības republiku līmeni, proti, marksistiski-ļeņinisko principu ieviešanu un apgūšanu visā skolu mācību darba un audzināšanas saturā.

Vienlaikus ar skolu darba pārkārtošanu atsākās arī represijas skolotāju un skolēnu vidū. Jau 1944./45. māc. g., kad vēl daļa Latvijas, t. s. Kurzemes katls, bija vācu okupantu varā, pārējā teritorijā — Latgalē un Vidzemē — praktiski īstenojās represīvās metodes. Tika atklātas skolēnu pagrīdes organizācijas, Staļina vārdu zaimojoši skolēni, pret padomju skolu nostājušies skolotāji. Tiem visiem bija viens ceļš — izsūtīšana. Tā, piemēram, 1946. gadā par darbošanos pretpadomju organizācijā tiek izsūtīti četrdesmit zēni kopā ar skolotāju — visa klase. Viņu vidū vēlākais dzejnieks Harijs Skuja, kuru tāpat kā viņa klasesbiedrus notiesā uz 25 gadiem ieslodzījumā.²² Liela daļa šo zēnu paliek Sibīrijā uz mūžīgiem laikiem, nepiepildījuši savus sapņus un nodomus. Par karogu, lozungu noraušanu arī ceļš veda uz izsūtījuma nometnēm. Valkas, Ventspils, Alūksnes u. c. skolu jaunieši mācību vietā ar sociālisma ideāliem varēja iepazīties Noriļskas, Madanas u. c. nometnēs.²³

Ipaša vieta deportēto bērnu likteņos ir 1946. gadā uz Latviju atvestajiem 1941. gada 14. jūnijā izsūtītajiem mazajiem mocekļiem. Izcietuši badu un aukstumu, bieži vien zaudējuši tēvu un māti, šie bērni ar pašaizliedzīgu un varonīgu pieaugušo palīdzību atrada ceļu uz Latviju. Kā savās atmiņās stāsta vēsturnieks V. Urtāns, tas bija riskants, nelegāls solis: «Kā mums izdevās atvest pāri par 1000 bērnu (varbūt arī ap 1500), man vēl tagad grūti aptverams.»²⁴ Taču šiem bērniem nebija ilgi lemts dzīvot savā tēvu zemē. Kā liecina V. Urtāns: «...bāreņu pārvešana no Sibīrijas ir bijis «grēka darbs», to sevišķi labi parādīja 1949. gads. Staļina kalpi Latvijā vēl-reizi atklāja savu dvēseli un «modrību». Tika tvarstīti atvestie bāreņi, apmēram pusi no atvestajiem un sameklētajiem aizsūtīja otro reizi uz Sibīriju.»²⁵ Pēdējos gados vairāki atmiņu liecinājumi stāsta par tajos gados pārdzīvoto. Vēsturnieks J. Riekstiņš apzinājis daudzu šo bāreņu dzīves gājumu un precizējis datus par viņu likteņiem.

Otrs lielākais vienlaidu deportāciju vilnis pēc 1941. gada 14. jūnija notikumiem bija 1949. gada martā. Sakarā ar Latvijas laukos iecerēto kolektivizāciju tika izsūtītas «budžu» ģimenes. Deportēto cilvēku skaits pārsniedza 43 tūkstošus, aptuveni viena ceturtdaļa viņu vidū bija bērni pirmsskolas un skolas vecumā. Bērni tika aizvesti līdzī vecākiem tieši no skolas sola, viņu izglītošanās tika varmācīgi pārtraukta. Jāatzīmē, ka lielākā daļa 1949. gadā represēto bērnu bija zemnieku ģimenēs augušie.

viņiem bija jābūt latviešu zemniecības darba tikuma un skaidrības pārmantotājiem. Taču tas tika liegts. 1949. gada deportācijās tika izsūtīti arī skolotāji. 1949./50. māc. g. veiktā skolotāju atestācija kalpoja padomju skolas garam neatbilstošo skolotāju atbrīvošanai no darba un daudzos gadījumos arī deportācijai uz Sibīriju.

Aplūkotais laika posms dziļi skāra Latvijas skolu dzīvi. Pašreiz ir tikai iesākts darbs šo notikumu objektīvā izpētē un izvērtē. Palēnām tiek apjausta un dokumentēta tā milzīgā postošā ietekme, kas atstājusi grūti labojamas pēdas latviešu tautas garīgajā attīstībā, tāpat nebūtībā aizgājušie skolotāji un bērni.

PIEZĪMES

- ¹ These names accuse. Nominal list of Latvians deported to Soviet Russia in 1940—1941 / Publ. by The Latvian National Foundation. — Stockholm, 1982; Latvian deportations, 1940 — presents / Publ. by The World Federation of Free Latvians.
- ² Izglītības Mēnešraksts. — 1942—1944.
- ³ *Kronlins J.* 379 Baigā gada dienas. — Latvju grāmata, 1967.
- ⁴ *Draunieks A.* Es atceros: Latvijas skolas un skolotāji. — Ņujorka: Grāmatu Draugs, 1970.
- ⁵ Via dolorosa: Staļinisma upuru liecības / Sast. A. Līce. — R., 1990; *Vanaga M.* Velupes krastā. 1941—1957: Dokumentālais vēstījums. — R., 1991; u. c.
- ⁶ *Riekstiņš J.* Atgriešanās. Pārdomas par 1941. g. 14. jūnijā izvestajiem bērniem // *Ciņa.* — 1989. — 14. jūl.; *Riekstiņš J.* Bāra bērni svešumā // *Padomju Jaunatne.* — 1988. — 29. sept.; *Riekstiņš J.* 14. jūnija bāreņi // *Neatkarīgā Ciņa.* — 1991. — 13. jūn.
- ⁷ Jaunais Komunārs. — 1940. — 18. okt.
- ⁸ *Kronlins J.* 379 Baigā gada dienas. — 379. lpp.
- ⁹ *Draunieks A.* Es atceros. — 129. lpp.
- ¹⁰ Turpat. — 122. lpp.
- ¹¹ *Kronlins J.* 379 Baigā gada dienas. — 146. lpp.
- ¹² Izglītības Mēnešraksts. — 1942. — Nr. 7. — 204. lpp.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ *Kronlins J.* 379 Baigā gada dienas. — 341. lpp.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Via dolorosa. — 200., 201. lpp.
- ¹⁷ Sk. These names accuse. — P. 40, 41, 43, 70, 77, 82, 84.
- ¹⁸ Via dolorosa. — 9. lpp.
- ¹⁹ *Kronlins J.* 379 Baigā gada dienas. — 269. lpp.
- ²⁰ Turpat. — 202.—204. lpp.
- ²¹ *Draunieks A.* Es atceros. — 122. lpp.
- ²² Via dolorosa. — 193. lpp.
- ²³ Latvijas Izglītības ministrijas arhīvs, 1. f., 11. apr., 2. l., 3. lp.; 4. apr., 3. l., 2. lp.
- ²⁴ Via dolorosa. — 152. lpp.
- ²⁵ Turpat. — 147. lpp.

Šķiru cīņa pret Latvijas medicīnas darbiniekiem 1940. — 1953. gadā

1989. gada nogalē Latvijas ārstu biedrība izvirzīja uzdevumu apzināt visus Latvijas medicīnas darbiniekus, kuri tikuši totalitāro režīmu apstākļos represēti politisku (to skaitā arī rasistisku) motīvu dēļ laikā no 1940. līdz 1953. gadam. Cik mums zināms, šis ir pirmais tādas ievirzes pētījums Latvijas medicīnas vēsturē. Darba rezultāti sākuši nākt atklātībā žurnāla «Latvijas Ārsts» slejās turpinājumos, sākot no 1990. gada 3. numura.¹

Pētījumā tiek izmantoti dažādi informācijas avoti: Latvijā un ārzemēs izdotās grāmatas, publikācijas periodikā, pašu cietušo, viņu tuvinieku un likteņa biedru liecības, kā arī viņu rīcībā esoši oficiāli dokumenti, Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA), Latvijas vēstures muzeja un Kara (bij. Revolūcijas) muzeja fondu materiāli un citi avoti. Pieejamā informācija ir bieži vien nepilnīga, neprecīza un arī pretrunīga, tāpēc avotiem jāpieiet kritiski. Izņēmums nav arī oficiālu iestāžu (piem., PSRS VDK) izsniegtie oficiālie dokumenti. Dažādā laikā par vienu un to pašu cilvēku izsniegtos dokumentos var būt norādīti, piemēram, dažādi nāves gadi un cēloņi, arī vieta, vēsturniekiem izsniegtās izziņas ir norādīti, piemēram, aresta un rehabilitācijas datumi, bet trūkst informācijas par arestēto nāvi jau dažus mēnešus pēc aresta utt. Ļoti kritiski jāpieiet arī liecībām un, sevišķi ārzemēs, publicētajiem apkopojumiem, kaut arī tie satur daudz vērtīgas informācijas. Lai nebūtu vēlāk jāatgriežas pie šiem jautājumiem, ir jādod vērtējums diviem lielākajiem ārzemēs izdotajiem apkopojumiem: «These names accuse»² un J. Kronlīna «379 Baigā gada dienas».³ Ne vienā, ne otrā apzināti nav uzņemti 1940./41. gadā represētie ebreju tautības Latvijas Republikas pilsoņi (izņemot dažas prominences vēlākos papildinājumos). Tāda pieeja ne tikai ir pilnīgi nepieņemama savas rasistiskās piegaršas dēļ (neatkarīgi no tās acīmredzamajiem cēloņiem), bet arī padara nekorektus uz šo izdevumu bāzes veiktos statistisko pētījumu mēģinājumus. Abu

minēto izdevumu būtisks trūkums ir arī tas, ka tie neatspoguļo represēto sociālo stāvokli un viņu tālākos likteņus, kas taču ir pats svarīgākais represīvo akciju kvalitatīvajam vērtējumam.

Minētie apstākļi ir iemesls nepilnībām un kļūdām arī mūsu pētījumā. Pirmajās publikācijās pieļautās kļūdas ar atsaucīgu lasītāju palīdzību izdodas atrast un labot, vismaz daļēji.

Represēto sarakstos uzņemam tikai tos cilvēkus, kuri savu dzīvi bija profesionāli saistījuši ar dziedniecību jau pirms represēšanas, tātad — ārstus, medicīnas un farmācijas studentus, medicīnas māsas, feldšerus, vecmātes, dentistus, aptieku darbiniekus ar un bez augstskolas izglītības, neskaitot tos, kas savu medicīnisko kvalifikāciju sākuši apgūt ieslodzījumā vai izsūtījumā.

Tādu līdz šim ir apzināti 603 cilvēki, no tiem represēti laikā no 1940. gada augusta līdz 1941. gada jūnijam (un vēlāk — PSRS represētie no evakuējušos vidus) — 223; vācu okupācijas varas represētie — 271 (lielumlielais vairākums no tiem — holokausta upuri) un pēckara gados represētie (neskaitot tos, kas bijuši «tikai» t. s. filtrācijas nometnēs) — 109. Precīzāks iedalījums acīmredzot būtu šāds:

— staļiniešu terora upuri:

1940.—1941. g. — 223;

1944.—1953. g. — 109;

— hitleriešu terora upuri (tas turpinājās Latgalē līdz 1944. g. vasarai, Kurzemē — līdz 1945. g. maijam) — 271.

Vēl nav apzināti visi, un saraksti papildinās.

Hitleriešu terora upuru izvēlē dominēja rasiskās pazīmes, staļiniešu — šķiriskās.

Seit tuvāk aplūkosim 1940.—1941. gadā staļiniešu izvērstās «šķiru cīņas» upurus, par kuriem līdz šim ir zināms vismazāk.

No šobrīd apzinātajiem 1940.—1941. gadā represētajiem 223 Latvijas medicīnas darbiniekiem dažādu specialitāšu ārstu (ieskaitot stomatologus) bija 99; medicīnas un farmācijas studentu — 14; vidējo medicīnas darbinieku — 39; aptieku darbinieku — 71. Starp represētajiem bija gan redzami veselības aizsardzības organizatori Latvijas Republikā, kā Tautas labklājības ministrijas Veselības departamenta (VD) direktors un divi VD nodaļu vadītāji, armijas sanitārās daļas priekšnieks, gan Medicīnas fakultātes mācību spēki un zinātnes darbinieki, bet visvairāk — visu gadagājumu un dažādu tautību praktizējošie ārsti pilsētās un laukos, studenti, feldšeri, medicīnas māsas, vecmātes un aptieku darbinieki.

Par 69 represētajiem medicīnas darbiniekiem ir šobrīd noskaidrots tikai pats represēšanas fakts, vairākos gadījumos nav vēl zināms arī precīzs aresta laiks (liecības ir šāda tipa: ieslo-

dzījumā Noriškā kopā ar mani bija ārsts — tāds un tāds — no Latvijas). Par pārējiem 154 ir pilnīgākas ziņas. No tiem 17 ir nošauti Latvijā vai arī ieslodzījuma vietās PSRS; 46 ir miruši nebrīvē — ieslodzījumā vai nometināšanas vietās; no pārējiem 44 ir bijuši ieslodzījumā un 47 — izsūtījumā.

Tā kā informācija pagaidām ir, kā redzam, nepilnīga, būtu priekšlaicīgi mēģināt izdarīt kādus statistiskus izvērtējumus. Tomēr komentāri ir jau ne tikai iespējami, bet arī nepieciešami. Fiziski vismagākais liktenis piemēkleja tos, kuri nonāca jau 1941. gadā tieši ieslodzījuma vietās. «Izmeklēšana», «apsūdzību» izvirzīšana un Sevišķās apspriedes neklātienē pieņemto spriedumu pasludināšana notika pirmā gada laikā. Visu šo laiku arestanti tika turēti kā ieslodzītie galēji nelabvēlīgos sadzīves apstākļos un izmantoti piespiedu darbos. Sprieduma pasludināšana darīja zināmu ieslodzījuma termiņu, un pēc tās bija atļauts sarakstīties ar tuviniekiem, par kuru likteni visu šo laiku (gažu un vairāk) ieslodzītajiem nebija ļauts zināt neko. Mirstība ieslodzīto vidū sākās jau pirmajos mēnešos, un daudzi nomira, nesagaidījuši ne tikai spriedumu, bet arī noformulētu apsūdzību. Ārstu un citu medicīnu stāvoklis šais apstākļos bija būtiski labāks, salīdzinot ar citu profesiju pārstāvjiem. Medicīnas specialitātes bija no tām ļoti nedaudzajām, kuras bieži (bet nebūt ne vienmēr) deva iespēju ieslodzījumā dabūt darbu atbilstoši izglītībai. Tāpēc arī medicīnas darbinieki biežāk spēja izdzīvot apstākļos, kur aizgāja bojā pedagogi, filologi, inženieri, tirgotāji un uzņēmēji, juristi, militārie speciālisti, zemnieki un strādnieki. Jāņem vērā, ka ieslodzījumā nonāca ne tikai tie, kas jau no paša sākuma tam bija nolēmti un tiešā ceļā nogādāti uz ieslodzījuma vietām. Aresti tika izdarīti arī starp izsūtītajiem un piespriesti ieslodzījuma gadi par «kontrrevolucionāru darbību» jau izsūtījuma vietās. Sādi šķiru cīņas paņēmieni turpinājās ne tikai kara gados, bet arī tad, kad karš jau bija beidzies ar spožu uzvaru Rietumos un Austrumos. Ir zināmi trīs gadījumi, kad 1941. gadā nogādātie tieši ieslodzījuma vietās pēc dažiem mēnešiem tika atlaisti no metinājumā pie ģimenēm vai pat pavisam savā valā. No piespriestajiem ieslodzījuma termiņiem mazākais bija 5 gadi, lielākais — 16 gadi (ar papildu spriedumu jau ieslodzījumā). Atsevišķos gadījumos ieslodzītie tika «aktēti» veselības stāvokļa dēļ ar atļauju braukt pie izsūtītās ģimenes. Ir zināms viena tāda «noaktētā» kolēģa nāves gadījums ceļā no ieslodzījuma vietas uz ģimenes nometināšanas vietu.

Dažādos laikposmos šķiru cīņas paņēmieni nesaudzības pakāpe mainījās. Līdz 1948. gadam ieslodzījuma sodu izcietušajiem bija ļauts atgriezties un apmesties dzimtenē vai tās tuvumā, lai arī ar dažādiem ierobežojumiem. Sākot no 1948. gada sodu izcietušos no ieslodzījuma vietām «pa etapu» nogādāja no metinājuma

vietās «uz mūžu». Sis «mūža nometinājums» praksē ilga līdz 1956.—1957. gadam, kad notika vispārējā brīvlaišana. 1949. gadā tāpat sāka ņemt ciet un nogādāt «mūža nometinājumā» arī tos, kas bija pēc soda izciešanas līdz 1948. gadam apmetušies uz dzīvi, kur nu kurais spējis un pratis.

Vēl dažas piezīmes par izsūtīšanas režīmu, kādu izcietuši 47 no 154 mūsu apzinātajiem. Atšķirības no cara laikos izsūtīto revolucionāru nometināšanas noteikumiem bija visai būtiskas. Un proti — cara asinssuņu vajātajiem revolūcijas cīnītājiem bija ar tiesas spriedumu noteikti izsūtīšanas termiņi: divi līdz četri gadi. Visu izsūtīšanas laiku viņi saņēma no valsts kases pabalstu, kurš bija pilnīgi pietiekošs ne tikai cilvēcīgam uzturam, bet arī apģērbam un dzīvokļu īrei (ar apkuri, uzkopšanu un patvāri). Ja notiesātā trimdinieka ģimenei labpatikās sekot tam trimdā, tika piešķirti papildu līdzekļi ģimenes uzturēšanai.⁴ 1941. gadā izsūtītajiem šķiras ienaidniekiem bija gan paredzētas tās pašas ģeogrāfiskās vietas, toties pavisam citi apstākļi. Ne par kādu pabalstu nebija ne runas, tāpat kā par termiņiem. Nebūt ne visiem ārstiem bija iespēja dabūt ārsta vai vismaz feldšera darbu. Šai ziņā iespējas ieslodzījuma vietās varbūt bija pat labākas. Ja nebija ārsta darba, iztikas avots — smags nekvalificēts fizisks darbs par nīcīgu atalgojumu un līdzpaņemtās mantas, kamēr bija ko pārdot. Stingras un skopas pārtikas racionēšanas apstākļos kara gados izplatītas bija bada izraisītas slimības līdz pat klasiskajai pelagrai ar augstu mirstību. Sevišķi grūti gāja mātēm ar maziem bērniem. Bērnu, sevišķi zīdaiņu, mirstība bija īpaši liela. Taču mazgadīgo šķiras ienaidnieku likteņi ir atsevišķa tēma, kura vēl joprojām gaida savu pētītāju. Ne ar kādu spriedumu nenoteiktais izsūtīšanas — nometināšanas termiņš praksē ilga 15—16 gadu līdz 1956.—1957. gadam, kad notika vispārējā brīvlaišana. Tikai atsevišķos gadījumos izsūtītie tika atbrīvoti agrāk, izskatot viņu lietas individuāli. Par patvaļīgu nometināšanas vietas pamešanu draudēja ieslodzījums līdz 3 gadiem, pēc kura turpinājās nometināšana bez jebkāda termiņa. Ir noskaidroti 3 tādi gadījumi ar medicīnas darbiniekiem. Vispār ir jāatzīst, ka materiālie un arī morālie apstākļi nometināšanas dažādās vietās un arī dažādos laikposmos bija atšķirīgi, kas lielā mērā bija atkarīgi no vietējo varas pārstāvju untumiem un iniciatīvām.

Brīvlaišana 1956.—1957. gadā nozīmēja atļauju pamest nometināšanas vietu, saņemot «tīru» pasi. Dažādu morālu, ekonomisku un sadzīvisku apsvērumu dēļ daļa atbrīvoto nesteidzās atgriezties dzimtenē, kur pie pilnas varas un teikšanas bija tie paši 1940.—1941. gada represīvo akciju iedvesmotāji un īstenotāji, bet viņu ideoloģiskie darboņi vēl 30 gadus nenogurstoši skaidroja šo masu represiju nepieciešamību, «stingru starptautisku normu

pamatojumu» (1?)⁵ un svētību, ko šīs «sociālās šķīstīšanas» akcijas ir nesusas latviešu tautai un visiem Latvijas iedzīvotājiem. Arī šodien vēl joprojām ne tikai nav pamatota šo masveida represiju politiska un juridiska izvērtējuma, bet nav manāma arī tuvošanās tādām.

PIEZĪMES

¹ *Alks Dz.* Latvijas medikāņu represiju dzīrnās. 1940.—1953. g. // Latvijas Ārsts. — 1990. — Nr. 3. — 53.—59. lpp.; Nr. 4. — 64.—72. lpp.; Nr. 5. — 53.—59. lpp.; Nr. 6. — 85.—88. lpp.; 1991. — Nr. 1. — 77., 78. lpp.; Nr. 2. — 91.—93. lpp.; Nr. 3. — 70. lpp.

² These names accuse. Nominal list of Latvians deported to Soviet Russia in 1940—1941 / Sec. ed. with supplementary list. — Stockholm, 1982. — 678 p.

³ *Kronlins J.* 379 Baigā gada dienas. — Aļjova: Latvju Grāmata, 1967. — 363 lpp.

⁴ Нарымская ссылка (1906—1917 гг.): Сб. документов и материалов о ссылках большевиках / Под ред. М. И. Разгона. — Томск, 1970. — С. 62, 88, 130, 268, 300 и др.

⁵ *Vulfsons M.* Mūsu lielais vārds mēs // Cīņa. — 1984. — 7. jūl.

Staļiniskās kultūrpolitikas ietekme uz Latvijas muzeju darbu

Latvijā muzeju veidošanās sākās jau 18. gadsimta vidū. Pirmais muzejs tika nodibināts Rīgā 1773. gadā (tag. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs), bet 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā vairākus muzejus nodibināja arī citās Latvijas pilsētās. Par zinātniskā darba veikšanu mūsdienu izpratnē šajā laikā vēl runāt nevar. Muzeju ekspozīcijas galvenokārt tika veidotas uz dažādu biedrību un privātpersonu kolekciju bāzes. Muzeju fondos pamatā komplektēja retus un unikālus materiālus (pēc kunstkameras principa). Tajā pat laikā jāatzīmē, ka 19. gadsimta beigās Rīgas muzejos jau sāka veidot kolekciju aprakstus, sastādīt izstāžu un ekspozīciju ceļvežus, restaurēt atsevišķas gleznas. Tomēr kopumā muzeju attīstība Latvijā vēl noritēja samērā lēni. To kolekciju veidošanai un paplašināšanai bieži trūka līdzekļu.

Par kvantitatīvi un kvalitatīvi jaunu periodu muzeju darbībā var uzskatīt Latvijas Republikas pastāvēšanas gadus. Šajā laikā, pateicoties neskaitāmo biedrību un skolēnu pulciņu savāktajiem materiāliem, radās iespēja izveidot daudzus jaunus muzejus (1940. gadā Latvijā darbojās jau 30 muzeji), kā arī papildināt esošo muzeju kolekcijas. Muzeju ekspozīcijas veidoja pēc kolekciju principa. 30. gadu beigās Latvijas muzejos jau bija sakomplektētas bagātas arheoloģijas, etnogrāfijas, numismātikas u. c. kolekcijas.

1940. gadā muzeju darbā tālāko normālo attīstību pārtrauca Latvijas okupācija un padomju varas nodibināšanās. Latvijas muzejiem, līdzīgi kā pārējām kultūras un izglītības iestādēm, tika uzspiests svešs attīstības modelis, tie faktiski tika pārvērsti par valsts ideoloģijas paudējiem. Šis pārmaiņas ietekmēja ne tikai muzeju organizatorisko struktūru, iznīcināja gadu desmitiem uzkrātās nacionālās bagātības, bet arī sakroploja cilvēku likteņus. Izsūtījumā Sibīrijā gāja bojā bijušais Kara muzeja direktors Er-

nestis Brastiņš (arestēts 1940. g. jūnijā).¹ Tūlīt pēc kara atsevišķos Rīgas muzejos tika ierosinātas vairākas krimināllietas. Tā, 1946. gada sākumā Centrālajā Valsts vēstures muzejā iesāka izmeklēšanu sakarā ar atsevišķu muzeja darbinieku «sadarbošanos ar hitlerisko režīmu». Rezultātā no darba muzejā atbrīvoja 9 cilvēkus, 7 no tiem tiesāja Kara tribunāls.² Līdzīgi no Rīgas Doma muzeja (tag. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs) atbrīvoja 2 līdzstrādniekus (vienu tiesāja).³ Jāatzīmē, ka ne tikai muzejos, bet arī Latvijas kultūras un izglītības iestādēs kopumā 40. gadu beigās bija vērojama ārkārtīgi liela kadru mainība. Ar īslaicīgu darba stāžu bija aptuveni 42% sistēmā strādājošo.⁴ Par vienu no galvenajiem kadru mainības iemesliem jāmin jaunās varas neuzticēšanās vietējiem kadriem, it sevišķi tiem, kas strādāja Latvijas Republikas un vācu okupācijas apstākļos. Šīs kampaņas laikā cieta arī Mērija Grīnberga, Vladislavs Urtāns, Anna Jursone, Rauls Šnore un citi muzeju darbinieki. Mērija Grīnberga, piemēram, kara pēdējās dienās, neskatoties uz dažādām grūtībām, nolēma pavadīt muzeju eksponātus, kurus vācu armija atkāpjoties izveda uz okupētās Čehoslovākijas teritoriju. Viņa vēlēja daudz pūļu, lai atgrieztu nolaupītās vērtības dzimtenē.⁵ Tomēr pateicības vietā Mērijai Grīnbergai tika liegta iespēja atgriezties darbā Vēstures muzejā, jo viņas rīcībā «proletāriskās varas» pārstāvji saskatīja aizdomīgus motīvus.

Ievērojamas pārmaiņas jau 1940.—1941. gadā notika Latvijas muzeju sistēmā kopumā. 1940. gada 31. oktobrī Rīgā, līdzīgi kā pārējo savienoto republiku galvaspilsētās, izveidoja Revolucionāro muzeju. Tas kļuva par jaunās ideoloģijas propagandas centru republikā. Tajā pat laikā slēdza Kara muzeju un daudzas ekspozīcijas. Pēc kara savu darbību vairs neatjaunoja Valsts Vēstures muzeja filiāles Valmierā, Rēzeknē, Rundālē, Cesvainē un Valkā. Muzeju apvienošana un slēgšana⁶ turpinājās arī 50. gados. Tā rezultātā 1955.—1957. gadā republikā darbojās vairs tikai 21 muzejs.⁷

Nepieciešams uzsvērt, ka līdz ar padomju varas nodibināšanos kardināli tika mainīti arī fondu komplektēšanas principi, muzeju darba saturs un formas. Galvenā uzmanība, komplektējot jaunus muzeju fondus, bija jāvelti padomju perioda materiāliem (tie veidoja vairāk nekā pusi no visiem jauniegūtajiem fondiem). Vienlaicīgi notika arī esošo muzeju fondu pārbaude un atlase. Jau 1940. gada 20. decembrī izdeva Izglītības tautas komisāra rīkojumu par muzeju fondu pārbaudi un to atbilstību no politiskā redzes viedokļa.⁸ Ar to tad arī tika likti pamati muzeju specfondu izveidošanai, kā arī daļējai nacionālo bagātību iznīcināšanai. Tūlīt pēc kara tika sperti pirmie soļi muzeja darba uni-

ficēšanā 1946. gada 14. novembrī, balstoties uz «Nolikumu par novadpētniecības muzeju»,⁹ izdeva Kultūras un izglītības iestāžu komitejās lēmumu par aprīņķu muzeju pārveidošanu par novadpētniecības muzejiem. Aprīņķu muzeju specializācija bija visai plaša — etnogrāfija, arheoloģija, vēsture un māksla, bet novadpētniecības muzejiem bija jāattīstās trīs galvenajos virzienos — novadpētniecība, novada vēsture un sociālisma celtniecības vēsture. Ar doto lēmumu faktiski bija likti pamati rajonu muzeju tematiskai vienveidībai un individualitātes pazaudēšanai, to darbības stingrai reglamentācijai.

Arī pēc kara uzcītīgi tiek turpināta jau 1940. gadā iesāktā muzeju fondu pārbaude. Tā, 1949. gada 17. martā Galvenā literatūras pārvalde izdeva pavēli, kurā bija norādīts, ka, «izdarot muzeju bibliotēku pārbaudi, konstatēts, ka dažu muzeju vadītāju bezatbildīgas rīcības rezultātā muzeju bibliotēkas ir piesārņotas ar politiski kaitīgu literatūru».¹⁰ Šī literatūra bija neatkarīgās Latvijas laika periodika, K. Ulmaņa, ģenerāļa A. Baloža, E. Virzas u. c. sacerejumi. Bez tam pavēlē bija atzīmēts, ka 1949. gada trešā un ceturrtā ceturkšņa laikā visu muzeju bibliotēkas jāpārbauda un saskaņā ar Galvenās literatūras pārvaldes sarakstiem jāattīra no nevēlamās literatūras. Tajā pat gadā Vēstures muzejā izveidoja speciālu nodaļu, kurā no visas Latvijas muzejiem tika savākti jaunajai varai idejiski nepieņemamie materiāli.¹¹ Saskaņā ar muzeja direkcijas un Galvenās literatūras pārvaldes rīkojumiem aptuveni 80% Kara muzeja fondu iznīcināja vai arī tie pazuda bez pēdām. Fondu iznīcināšanas gaitā neapšaubāmi bija arī zināma noplūde, līdz ar to pēc vairākiem gadiem varam konstatēt, ka neliela daļa muzeja materiālu tomēr ir saglabājušies pie kolekcionāriem. Sajā grūtajā un traģiskajā pēckara periodā daži muzeju direktori diemžēl izrādīja pārlieku centību savas nacionālās kultūras noniecināšanā un iznīcināšanā. Ar īpašu iztapšanu jaunajai varai izcēlās Latviešu un krievu mākslas muzeja (tag. Mākslas muzeja) direktors A. Eglītis. 1949. gada 24. novembrī savā ziņojumā Ministru Padomes Mākslas lietu pārvaldes priekšniekam F. Rokpelnim viņš rakstīja: «Muzeja noliktavu pārlīvētība ar antimākslinieciskām grabažām un formālistiskiem darbiem, kā Tidemaņa, Strunkes, Liberta darbi u. c., ko ieguvusi vecā muzeja vadība, rada nelabvēlīgus apstākļus muzeja pamatfonda glabāšanai.»¹² Pēc ziņojuma uzrakstīšanas tika sastādīts «melnaiss saraksts» — kopsummā 303 darbi,¹³ kurus turpmāk bija paredzēts glabāt specfondā. Starp tiem ir tādi darbi kā J. Kazāka «Pašportrets», J. Tilberga «Zēns ar mērkaki», J. Rozentāla «Kristus un samariete», «Arkādija» u. c. Tagad šie un arī citi darbi no minētā saraksta ir Mākslas muzeja lepnums un skatāmi muzeja pastāvīgajā ekspozīcijā.

50. gadu sākumā vienlaikus ar jaunu fondu vienību kompleksu tika veikta arī muzeju fondu inventarizācija. 1952.—1953. gadā izdarija vispārēju Kultūras un izglītības iestāžu komitejas un Mākslas lietu komitejas pārziņā esošo muzeju fondu pārbaudi.¹⁴ Tās rezultātā veiktie pasākumi ievērojami noplicināja Latvijas muzeju fondus. Tomēr īpaši sāpīgas šīs pārbaudes izrādījās nelielajiem muzejiem, kuru fondos atklāja «politiski kaitīgus eksponātus un materiālus». Tā, piemēram, 1953. gadā Tukuma muzeja fondus pārbaudīja divas komisijas. Pirmā komisija, kuras sastāvā bija K. Andrejevs (komisijas priekšsēdētājs, Valsts tēlotājas mākslas muzeja direktors), kā arī locekļi H. Līkums (Latvijas PSR Mākslinieku savienības atbildīgais sekretārs) un A. Lapiņš (Stalīna prēmijas laureāts, Nopelniem bagātais mākslas darbinieks), izskatīja visus muzeja fondus un sadalīja tos sešās grupās (kopējais muzeja fondu skaits — 376 priekšmeti).¹⁵ 4. grupā iedalīja darbus, kuri jāglabā specfondā (mākslinieku politemigrantu un formālistu darbi) — kopskaitā 72 (41 glezna, tai skaitā V. Tones, J. Tīdemaņa, L. Liberta, R. Sutas, N. Strunkes, V. Varslavāna darbi, 25 grafikas, 2 skulptūras, viens lietišķās mākslas izstrādājums); 5. grupā iedalīja iznīcināšanai paredzētos darbus — kopskaitā 35 (21 glezna, 4 grafikas, 3 lietišķās mākslas darinājumi).¹⁶ Pēc komisijas slēdziena, no kopējā darbu skaita muzejā varēja palikt 247, bet par eksponēšanai piemērotiem atzina tikai 81 darbu (no tiem 40 bija padomju perioda darbi).¹⁷ Pēc LPSR Kultūras ministrijas nodibināšanas muzeja fondus pārbaudīja otra komisija. Tā par eksponēšanai piemērotiem atzina tikai 8 padomju perioda darbus. Gala rezultātā par eksponēšanai piemērotiem tika atzīti vienīgi 49 darbi.¹⁸ Pat nespeciālistam kļūst skaidrs, ka no tik neliela eksponātu skaita muzeja ekspozīciju izveidot nav iespējams. Tāpēc arī 1954., 1955. un 1956. gada atskaitēs muzeja vadība vairākkārt lūdza Kultūras ministriju rast iespēju papildināt muzeja fondus ar jauniem darbiem. Tomēr lūgums netika izpildīts, un visus minētos gadus muzeja darbinieki bija spiesti veidot ekspozīciju tikai no atvestām ceļojošām izstādēm. Līdzīgā veidā no «mākslinieciski nevērtīgiem darbiem» atbrīvoja arī centrālo mākslas muzeju fondus.

Neskatoties uz pastāvīgu republikas muzeju fondu papildināšanu ar jauniem eksponātiem, minēto pārbaūžu rezultātā fondi samazinājās par 56 tūkst. vienību (1950. g. — par 918 tūkst.; 1955. g. — 862 tūkst.).¹⁹

Sakarā ar to, ka visu pēckara periodu kultūras un izglītības iestādes finansēja pēc pārpalikuma principa, vāja bija muzeju materiāli tehniskā bāze. Tā rezultātā fondi bieži nebija reģistrēti un aprakstīti (galvenokārt rajonu muzejos), nebija sadalīti pamatfondā un palīgfondā. Līdz ar to bija apgrūtināta to izman-

tošana. Neapmierinoši bija arī fondu glabāšanas apstākļi. Bieži fondu telpās nebija iespējams nodrošināt nepieciešamo mitruma un siltuma režīmu. Sakarā ar vispārējo muzeju telpu šaurību ļoti saspiesti glabājās arī muzeju fondi. Telpu šaurības dēļ muzeju eksponāti, kā arī citi materiāli bieži bija nepareizi izvietoti un tika bojāti. 50. gadu beigās fondu glabāšanas ziņā īpaši kritisks stāvoklis bija Bauskas, Valmieras un Brīvdabas muzejā.

Pirmajos pēckara gados viens no galvenajiem muzeju uzdevumiem bija izveidot pamatekspozīcijas, balstoties uz marksisma-lenīnisma metodoloģijas bāzes (tālaika oficiālā izpratnē). Pirmām kārtām bija jāizveido ekspozīcijas par sociālistisko celtniecību novadā, republikā un visā Padomju Savienībā.

40. gadu beigās un 50. gadu sākumā pēc vadošo organizāciju lēmuma visos muzejos īpaša vērība bija jāvelti propagandas un agitācijas darbam. Par to spilgti liecina pavēļu saturs, kurās norādīts, ka visos muzejos jāizveido izstādes un stendi, vēltiti pavasara sējai, ražas novākšanai, Augstākās Padomes vēlēšanām utt. 1948. gadā sakarā ar masveida kolektivizāciju laukos par vienu no galvenajiem novadpētniecības muzeju uzdevumiem noteica izveidot lielus pārvietojamus stendus padomju agrotehnikas un lauksaimniecības pirmrindas pieredzes popularizēšanai.²⁰ Bez tam pastāvēja arī noteikums, ka muzejiem jāveido izstādes par godu visiem valsts svētkiem. Tā, piemēram, jau 1946. gada novembrī muzejos vajadzēja atvērt izstādes, veltītas Staļina konstitūcijai. Muzeji neapšaubāmi nevarēja tik ātri pārorientēt savu darbu. Rezultātā radās ievērojama plaisa starp pavēlēm un reālo situāciju muzejos. Līdz pat 1947. gadam daudzos muzejos, to skaitā arī Centrālajā vēstures muzejā (tag. Latvijas vēstures muzejs), izstāde «Padomju valsts — visdemokrātiskākā valsts pasaulē»²¹ nebija atklāta. Tā rezultātā sekoja Kultūras un izglītības iestāžu komitejas pavēle, kurā bija norādīts, ka «muzeju vadība nav ņēmusi vērā jaunā laika prasības, nespēj izpildīt aktuālus uzdevumus, kurus nospraudusi partija un valdība mūsu kultūras un izglītības iestādēm. [...] Turpmāk šāda neverīga izturēšanās pret komitejas lēmumiem un savu tiešo dienesta pienākumu izpildīšanu tiks nekavējoties sodīta»²². Pilnīgi saprotami, ka muzeju darbiniekiem bija sarežģīti strādāt administratīvi komandējošā aparāta uzraudzībā. Bez tam, veidojot ekspozīcijas un izstādes, pastāvēja arī daudzas objektīva rakstura grūtības: muzeju materiālus neatkarīgās Latvijas laikā komplektēja, vadoties no kolekciju, nevis no tematisko ekspozīciju vajadzībām; nebija praktisko iemaņu un pieredzes tematisko ekspozīciju veidošanā, trūka metodiskās literatūras, tai laikā nebija arī vēsturnieku darbu par Latviju padomju periodā. Pirmais «Latvijas PSR vēstures» izdevums iznāca tikai 1953.—1959. gadā.

1948. gada augustā Kultūras un izglītības iestāžu komiteja pieņēma «Instrukciju par jaunu ekspozīciju, nodaļu un izstāžu atvēršanas kārtību», kurā bija norādīts, ka jaunatveramās ekspozīcijas jāpieņem speciālai komisijai, bet līdz oficiālai tās atklāšanai jāorganizē arī sabiedriskā ekspozīcijas pieņemšana. Turpmāk pārbaudes muzejos kļuva ikgadējas, bet nereti arī biežākas. Galveno uzmanību, pieņemot izstādes un ekspozīcijas, veltīja to politiskai atbilstībai. 1948. gadā, pārbaudot Valsts literatūras muzeja (tag. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs) ekspozīciju, Kultūras ministrijas komisija konstatēja «virkni nepilnību» — pirmkārt, ekspozīcijai trūkst nepieciešamā «politiskā asuma»; otrkārt, «daudzi mezglu punkti latviešu literatūras attīstībā nav pienācīgi paskaidroti, pilnīgi trūkst norādes par saistēm ar krievu literatūru un tās radošo ietekmi uz latviešu literatūras attīstību»²³. Situācija, pēc vadošo organizāciju domām, neuzlabojās arī turpmākajos gados. 1953. gadā novadpētniecības muzejos veiktās pārbaudes rezultātā komisija konstatēja, ka «nevienā muzejā nepārādās marksistiski-leniniskā vēstures periodizācija, nav atspoguļota šķiru cīņa. Daudzos muzejos, kā, piemēram, Talsu, Aizputes, Madonas un citos, nav tekstu krievu valodā. Ļoti vāji izskatās sociālisma celtniecības nodaļas, bet dažos muzejos tās joprojām vēl nav izveidotas (Jelgavā, Siguldā)»²⁴. Par to, kāda attieksme tolaik bija pret latviešu kultūras vērtību saglabāšanu, liecina Kultūras ministrijas darbinieku atsauksme (1953. g.) pēc Madonas muzeja pārbaudes: «Muzejs aizraujas ar etnogrāfiskā un folkloras materiāla vakšanu, orientē uz to muzeja sabiedrisko aktīvu, līdz ar to pazeminot novadpētniecības muzeja lomu darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā.»²⁵ Tajā pat gadā LPSR Kultūras ministrija izdeva pavēli, kurā bija norādīts, ka visiem muzejiem, pārkārtojot ekspozīcijas, jāvadās no biedra Staļina grāmatas «Sociāli ekonomiskās problēmas PSRS».²⁶

Nedaudzie minētie piemēri uzskatāmi atsedz to, kādas prasības pirmām kārtām tolaik izvirzīja muzeju zinātniskajiem līdzstrādniekiem, kā tika bremsēta un iegrožota viņu radošā iniciatīva ekspozīciju un izstāžu veidošanā. Par savu darbu tajos gados atceras Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Pēcoktobra vēstures nodaļas zinātniskā līdzstrādniece L. Tauriņa: «1957. gadā man uzdeva izveidot «kā aculieciniecei» ekspozīcijas «Padomju Rīga 1919. g.», «Rīga nacionālistiskās buržuāzijas kundzības gados, 1920.—1940. g.» un «Padomju varas atjaunošana Rīgā, 1940.—1941. g.». Vislielākais grēks gul uz manas sirdsapziņas,» atzīmē L. Tauriņa, «rādot 1940. g. notikumus. Tad viltoju vēsturi vārda pilnā nozīmē. Par LPSR uzņemšanu Padomju Savienībā 1940. g. 5. augustā mums bija tikai fotomateriāli sakarā ar dele-

gācijas pavadišanu Rīgas stacijā, bet gribējās pievienot arī kādu dokumentu. Vienīgais tāds materiāls mums bija attiecīgais laikraksta «Pravda» numurs, kur delegācija nofotografēta PSRS Augstākās Padomes sēžu zālē, bet atkal nelaime — fotoattēlā bija redzami tolaik nežēlastībā kritušo komisāru P. Blaua un J. Lāča attēli, pret kuriem noteikti būtu iebildusi mūsu cenzore un ekspozīcijas pieņēmēja — Galvenās literatūras pārvaldes darbiniece. Kas mums atlika? Pār fotografējām laikraksta «Pravda» pirmo lappusi ar ievietoto fotouzņēmumu, piezīmējām P. Blauam cikelbārdiņu un ūsas, bet uz J. Lāča varenajiem pleciem uzlīmējām tikpat varenu un lielumā atbilstošu Andreja Ūpiša no avīzes izgrieztu fotoattēlu. Ekspozīcijā izvietojām šādu atkārtotu fotokopiju. Ekspozīcija tika pieņemta.»²⁷

Vēsturiskās patiesības atjaunošanas process, kas sākās pēc PSKP 20. kongresa, tā arī nepaspēja nostiprināties muzeju ekspozīcijās, šis periods bija pārāk īss un pretrunīgs. Tā, piemēram, ekspozīcijas, kas atspoguļoja sociālisma celtniecību PSRS 20.—30. gados, turpināja klusēt par šī perioda grūtībām un traģismu.

60. gadu sākumā muzeju ekspozīcijas pārpludināja skaļu lozungu vilnis par izvērstu komunisma celtniecību, par to, ka «mūsu paaudze dzīvos komunismā». Neapšaubāmi, šie skaļie lozungi bija ārkārtīgi deklaratīvi un slikti iederējās visai pieticīgajās muzeja telpās.

Kā jau tika atzīmēts, līdzīgi vēstures un novadpētniecības muzejiem arī mākslas muzeji ievērojami cietuši no staļiniskās kultūrpolitikas izvirzītajām dogmām. To ekspozīcijās emigrantu, «formālistu» u. c. darbus nomainīja ar sociālistiskā reālisma garā gleznotiem latviešu un padomju mākslinieku darbiem. Tie pamatā izcēlās ar pārspīlētu patosu un padomju dzīvesveida slavināšanu. Skatoties no mūsdienu redzes viedokļa, saprotam, ka ievērojamai daļai no šiem darbiem trūkst jebkādas mākslinieciskās vērtības. Latviešu un krievu mākslas muzeja reekspozīcija, piemēram, tika veikta 1950. gadā.²⁸ Anotācijā par muzeja darbu līdz 1940. gadam bija rakstīts: «Valsts latviešu un krievu mākslas muzejs dibināts 1919. g. martā²⁹ uz nacionalizētās Pilsētas mākslas muzeja bāzes. Muzeja darbu pārtrauca varu sagrabušie buržuāziskie nacionālisti, kas par patikšanu saviem ārvalstu saimniekiem — rietumeiropas monopolistiem to pārvērtā par formālistu darbu mīdzeni. Buržuāzisko nacionālistu saimniekošanas laikā muzejā plaši organizēja rietumeiropas un pašmāju formālistu darbu izstādes, reālistiskā māksla tika visādi ignorēta un apspļaudīta. Latvijas darbaļaudis, 1940. gadā nodibinot padomju varu, izglāba latviešu mākslu un kultūru no degradācijas un rietumeiropas atkarības.»³⁰

Par to, kā apmeklētāji iespaidojās no tolaik oficiāli pieņem-

tās versijas par latviešu mākslu, liecina ieraksts atsauksmju grāmatā par 1945. gada augustā atklāto izstādi Valsts latviešu un krievu mākslas muzejā: «Jā, nepieciešams pacelt latviešu mākslinieku kultūras līmeni!!! Vairāk reālisma glezniecībā. Un... pēc iespējas tālāk no formālisma»³¹ (krievu val., paraksts nesalasāms).

Zināmā mērā vieglāk darbu bija veikt Dabas muzeja, P. Straņņa Medicīnas vēstures, kā arī memoriālo muzeju līdzstrādniekiem. Viņu darbu salīdzinoši mazāk ierobežoja un traucēja direktīvie norādījumi par ekspozīciju un izstāžu tematisko un politisko aktualitāti.

Nobeigumā jāsecina, ka pēckara periodā īstenotā kultūrpolitika atstāja tālejošas negatīvas sekas gan uz muzeju zinātnisko, gan arī zinātniski izglītojošu darbu. Tās rezultātā bija iznīcinātas ievērojamas nacionālās bagātības, kā arī tautai liegta iespēja iepazīties ar objektīvu savas tautas vēstures atspoguļojumu. Tomēr jāpiezīmē, ka, neskatoties uz visiem minētajiem rīkojumiem un represijām, muzeju darbinieki iespēju robežās centās pasargāt muzeju fondus no iznīcības. Un, līdzko radās iespēja (jau 1988. gadā), atvēra tādas izstādes kā «Latvija starp diviem pasaules kariem», «Tēlotāja māksla Padomju Latvijā. 1944—1957», piemiņas izstādes 1941. un 1949. gadā represētajiem un citas, kuras sabiedrībā izsauca ārkārtīgi lielu interesi. Šīs izstādes varam uzskatīt par vienu no pirmajiem soļiem vēsturiskās patiesības atjaunošanas procesā.

PIEZĪMES

¹ These names accuse. Nominal list of Latvians deported to Soviet Russia in 1940—1941 / Sec. ed. with supplementary list. — Stockholm, 1982. — P. 514.

² Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), 1363. f., 1. apr., 418. l., 10. lp.

³ Turpat, 421. l., 2. lp.

⁴ Turpat.

⁵ Kopsummā no Latvijas tika izvesti 256 618 muzeju eksponāti 1 446 258 802 rbļ. vērtībā (vecajā naudas izteiksmē; LVA, 1363. f., 1. apr., 137. l., 1. lp.).

⁶ 1951. gadā apvienoja J. Raiņa Literāro fondu (muzeju) un Literatūras muzeju, Dabas muzeju un Valsts skolas muzeju; 1954. gadā apvienoja Krāslavas un Ludzas muzeju; 1955. gadā — Aizputes un Kuldīgas muzeju, 1956. gadā slēdza Saldus muzeju, bet no jauna līdz 1957. gadam nodibināja tikai 3 muzejus — Madonā, Bauskā un Siguldā.

⁷ Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes materiāli.

⁸ Muzeji un kultūras pieminekļi. — R., 1980. — 5. lpp.

⁹ LVA, 1363. f., 1. apr., 139. l., 11. lp.

¹⁰ Turpat, 153. l., 15. lp.

¹¹ Cīņa. — 1989. — 28. nov.

¹² Dzimtenes Balss. — 1988. — Nr. 41. — 6. lpp.

- ¹³ Turpat.
¹⁴ LVA, 678. f., 3. apr., 381. l., 7. lp.
¹⁵ Turpat, 2. apr., 150. l., 30. lp.
¹⁶ Turpat.
¹⁷ Turpat.
¹⁸ Turpat.
¹⁹ Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes materiāli.
²⁰ LVA, 1363. f., 1. apr., 152. l., 67. lp.
²¹ Turpat.
²² Turpat.
²³ Turpat, 145. l., 4. lp.
²⁴ Turpat, 678. f., 3. apr., 349. l., 12. lp.
²⁵ Turpat, 345. l., 48. lp.
²⁶ Turpat, 376. l., 28. lp.
²⁷ Literatūra un Māksla. — 1989. — 19. aug. — 15. lpp.
²⁸ LVA, 239. f., 1. apr., 5. l., 4. lp.
²⁹ Faktiski muzejs dibināts 1869. gadā, un tā nosaukuma un ekspozīcijas maiņa nedod tiesības uzskatīt, ka dibināts jauns muzejs.
³⁰ LVA, 239. f., 1. apr., 5. l., 1. lp.
³¹ Turpat, 32. l., 2. lp.

Komunistiskais genocīds Latvijas kultūrvidē

Viens no visuzskatāmākajiem komunisma «gaišās rītdienas» iekarojumiem ir mūsdienu piegānitā, totāli degradētā vide.

Sodienas sešdesmitgadnieku paaudze vēl atceras Rīgu, kurā katru rītu trošuārus un skatlogus mazgāja ar ūdeni un namu kāpnutelpas laistījās keramikas mozaikās, vitrāžās un spoguļstiklos. Tagad Rīgas kāpnutelpas amerikāņu žurnālā «*National Geographic*»¹ minētas to čikstošo kāpienu, salauzto margu un urīna smakas sakarā.

Pēc 1. pasaules kara Latvija gulēja drupās, ārkārtīgi asa bija dzīvokļu krīze. 30. gadu sākumā dzīvokļu krīze bija pilnīgi atrisināta, turklāt pārsvarā cēla mazstāvu mājokļus. 30. gadu beigās iezīmējās ar sevišķu celtniecības uzplaukumu (bija uzcelts, piemēram, vairāk nekā 850 skolu).

1940. gadā jebkāda celtniecība apstājās pilnīgi un faktiski iestājās vācu okupācijas laika oficiālajam «*Bauverbot*» analogs stāvoklis.

1944. gadā Latviju atstāja 3/4 no visiem arhitektiem, Latvijas arhitektu biedrība (LAB) darbu turpina emigrācijā vēl tagad. Ievērojamais skolu arhitektūras meistars I. Blankenbergs nepaspēja aizbraukt un izdarīja pašnāvību, acīmredzot labi saprazdams, ka viņu gaida tāds pats liktenis, kāds piemēkleja jau 1940. gadā viņa kolēģi A. Čuibi, kuru kopā ar viņa tēvu Izglītības ministrijas Skolu departamenta vicedirektoru A. Čuibi nomocīja čekas pagrabus.

Peckara periodā būtisks trūkums Latvijas arhitektūras skolai bija Arhitektūras fakultātes likvidēšana 1951. gadā. To sagatavoja komjauniešu izvērstā vecās saglabājušās profesūras (galvenokārt E. Stālberga un kolēģu) zākāšana. Tā deva iemeslu rektoram Jurgenam, dekānam Merginam u. c. LVU vadībai izšķirties par fakultātes pilnīgu likvidēšanu. Raksturīgi, ka fakts, no kurie-

nes tad īsti nāca pavēle par šo aktu, ilgi palika noslēpums cietējiem — studentiem, to skaitā nu jau arī pašiem komjauniešiem. Klasisks komunistisko vadības paņēmieni piemērs, bet mūsdienās tas liek vienmēr pārdomāt par savu vārdu, savas rīcības sekām. Galu galā arhitektūras izglītība, gan ārpus fakultātes, tomēr saglabājas.

1985. gadā RPI izlaida 1000. Latvijas augstskolā pēc kara sagatavoto arhitektu, bet vides kvalitāte nepārtraukti krīt. Centralizētajā plānveida saimniecībā arhitektūra nonāk pilnīgā ideoloģiskā diktāta varā, un visa padomijas arhitektūras vēsture ir klasiska šīs tēzes ilustrācija. Latvijā tā parādās gan visā pēc-kara «atjaunošanas» periodā, gan jau minētajā Arhitektūras fakultātes likvidēšanas epopejā, gan mums pilnīgi svešajā «sociālistiskā reālisma» stilā, gan citur, nemaz nerunājot par lauku kultūrainavas pilnīgi destruktīvo transformāciju.

Attieksme pret vidi ir sekas attieksmei pret īpašumu, bet īpašums nevar būt abstraktā «visas tautas» manta. Pēdējais jēdziens ir vienīgi aizsegs komunistiski kolektīvajai bezatbildībai. Bet komunisms Latvijas iedzīvotāju mentalitātei savos pamatos ir pilnīgi svešs. Sai sakarā jau 1935. gadā arhitekts P. Dauge rakstīja: «Ir slikti — ja aizraujas ar idejām, kas teorijā liekas esam pilnīgi pareizas, loģiski neatspēkojamas, bet kas mūsu dzīvē ne tik vien nevar tikt realizēta, bet var atvest lielus laukumus un vest pie bīstamiem sarežģījumiem. Kā spilgtu piemēru tam varam minēt internacionālo marksimu, kuru darinājis mums pavisam svešas nācijas cilvēks, svešā zemē, svešos apstākļos un tai laikā, kas daudzējādā ziņā pilnīgi atšķiras no tagadējo laiku dzīves un prasībām. Šī mācība, kad tā bija pie mums izplatījusies [1919. g. — J. K.] un nodibinājusi savu varu, mūsu dzīvi tiešām bija novedusi gandrīz līdz katastrofai.»²

Komunistiskajam dzīvesveidam sintezējoties ar tās tautas, kas to atnesa Latvijā, mentalitāti, rodas arī tas vides vidējais «etalone», kas šodien ik uz soļa mūs pavada. Runājot par mūsu vidusmēra migranta, kas ar savu darba «tikumu» ienācis Latvijā, mentalitāti, citēšu šķirkļa «Строительная гигиена» fragmentu no «Энциклопедический словарь». Aprakstot starpstāvu pārsegumu aizpildījuma veidus, teikts, ka šis aizpildījums «подвергается сильному загрязнению, во время стройки, со стороны рабочих, которые, раньше прокладки полов, спускают в межпольное пространство огромное количество мочи и даже плотные извержения»³.

Mūsdienu būvprakse — tā ir ne tikai kvalitātes absolūts trūkums. Uzspiestā industrializācija likvidējusi virkni būvamatnieku profesiju, radījusi jau savos telpiskajos parametros pilnīgi anti-humānu vidi (jaunie dzīvojamie «masīvi», tipveida skolas un bēr-

nudārzi utt.), kas ielaužas arī senākajos ansambļos — jaunceltnes lielākoties pilnīgi ignorē vides kontekstu. Tiek atražots «vēsturē nebijušas cilvēku kopības» tipiskais pārstāvis — *homo sovieticus*.

Esošais kultūrvēsturiskais mantojums tostarp iet bojā. Ne tikai ēkas, bet arī dokumenti. Latvijas Valsts arhīvā tikai nesen pieejams kļuvis LR Iekšlietu ministrijas Būvdepartamenta fonds — tālaika sabiedrisko ēku projekti. Bet pēc 50. gadu sākumā veiktās «sijāšanas» ievērojama to daļa zudusi. Savukārt aprakstos ieviestajos nosaukumos daudzas celtnes mainījušas funkciju vai novietni. Piemēram, Cēsu viesīgā biedrība kļuvusi par «гостиничное общество», Stelpes skola — «стапинская школа» utt. Šādas kultūrpolitikas likumsakarīgas sekas ir arī Jūrmalas projektu arhīva nodošana makulatūrā 1979. gadā, Liepājas pilsētas u. c. pilsētu būvvalžu arhīvu izvazāšana u. c. Minēsim vēl dažus faktus no reālās būvprakses. 1954. gadā (!) uzspridzināja Rīgas rātsnamu — «nost ar pagātnes tumšo mantojumu, lai dzīvo gaišā rītdiena!». Sekoja apzināti sankcionētā baznīcu iznīcināšana, muižu piļu graušana utt. Vēsturei vēl jādod atbilde arī par citiem komunisma noziegumiem — Pēterbaznīcas, Vecrīgas un Liepājas bojāeju 1941. gadā un Jelgavas bojāeju 1944. gadā.

Likumsakarīgi, ka vēl 1982. gadā LPSR Ministru Padomes apstiprinātajā republikas nozīmes arhitektūras pieminekļu sarakstā iekļauto objektu skaits bija stipri limitēts, bet tagad, veidojot jaunu sarakstu, nākas saskarties ar milzīgu skaitu drupu, kuras jau vairs nav vērts iekļaut sarakstā... Latvija guļ drupās daudz smagāk nekā pēc abiem pasaules kariem.

Komunisms absolūtā «strupcelā» novedis visu Latvijas (un ne tikai Latvijas) kultūrvidi. Vienīgi izprotot visa notikušā cēloņsakarības un kardināli mainot īpašuma formas (arhitektūra ir sociāla māksla un ekonomikas spogulis!), iespējams prognozēt tālāko apkārtējās vides attīstības gaitu saistībā ar sabiedriski politiskās iekārtas attīstību.

PIEZĪMES

¹ National Geographic. — 1990. — Nov.

² Burtņīcas. — 1935. — Nr. 10. — 773. lpp.

³ Брокгауз и Ефрон. Энциклопедический словарь. — Спб., 1901. — Т. 31. — С. 815.

Darba likumdošana kā represīvās politikas sastāvdaļa

1940. gada 26. jūnija dekrēts Latvijā

Sodien retais zina, kas ir 1940. gada 26. jūnija dekrēts. Pat vecākās paaudzes cilvēki bieži vien neatceras, ka bija laiks, kad strādnieki un kalpotāji nedrīkstēja pēc savas iniciatīvas mainīt darba vietu un kad par šo pārkāpumu, tāpat kā par darba kavējumu, varēja nokļūt uz tiesas sola.

Padomju vēsturnieki un juristi, aplūkojot šo jautājumu, parasti aprobežojās ar oficiālo šā dekrēta nepieciešamības pamatojumu, kas dots tā preambulā. Sai atturībai nav gadījuma raksturs, jo dekrēts neapšaubāmi bija viena no odiozākajām staļinisma sistēmas izpausmēm. Pirmā un pagaidām vienīgā tieši šim dekrētam veltītā publikācija ir V. Zemskova raksts žurnāla «Raduga» 1990. gada 6. numurā.¹ Rakstā visai pilnīgi aplūkoti 1940. gada 26. jūnija dekrēta un tam sekojošu likumdošanas aktu saturs un būtība, izdošanas motivācija, dota visai pilnīga statistika par notiesāto skaitu PSRS kopumā.

Īsumā raksturosim šā dekrēta būtību. 1940. gada 26. jūnija PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts «Par pāreju uz astoņu stundu darbadienu un septiņu dienu darba nedēļu un aizliegumu strādniekiem un kalpotājiem patvaļīgi aiziet no uzņēmumiem un iestādēm» noteica, ka strādnieki un kalpotāji varēja mainīt darbavietu tikai ar uzņēmuma vai iestādes direktora vai priekšnieka atļauju. Patvaļīga darbavietas maiņa bija sodāma ar cietumu uz laiku no 2 līdz 4 mēnešiem. Par darba kavējumu bez svarīga iemesla strādnieki un kalpotāji bija sodāmi ar labošanas darbiem darbavietā uz laiku līdz 6 mēnešiem, atvelkot no darba algas līdz 25%.² Par darba kavējumu tika uzskatīta nokavēšanās darba sākumā vai pēc pusdienas pārtraukuma, aiziešana no darba pirms darbadienas beigām vai pirms pusdienas pārtraukuma, ja minētā darba disciplīnas pārkāpuma dēļ zaudēts vairāk par 20 minūtēm darbalaika. Ja šie pārkāpumi bija isāki par

20 minūtēm, tos varēja pielīdzināt darba kavējumam, ja tie notikuši trīs reizes divu mēnešu laikā no vietas.³ Kā atzīmē V. Zemskovs, strādnieki un kalpotāji faktiski tika pielīdzināti armijas virsniekiem, kam patvaļīga dienesta pamešana tika uzskatīta par dezertēšanu, bet dienesta kavēšana — par patvaļīgu karaspēka daļas atstāšanu.⁴

Strādniekiem un kalpotājiem bija tiesības mainīt savu darba vietu neatkarīgi no administrācijas piekrišanas invaliditātes vai slimības dēļ, aizejot pensijā, sakarā ar uzņemšanu augstākajās vai vidējās speciālajās mācību iestādēs. Pēckara likumdošanas akti paredzēja vēl dažus citus izņēmumus (kad ģimenes galva tika pārcelts darbā uz citu apvidu u. c.).

Dekrēta preambulā bija deklarēts, ka tas pieņemts saskaņā ar Vissavienības Arodbiedrību centrālās padomes iesniegumu. Visumā pirmskata un arī pēckara gados dekrēta izdošana oficiāli tika pamatota ar nepieciešamību stiprināt PSRS aizsardzības spējas, kā arī ar šādiem apsvērumiem: «Daži strādnieki, izmantodami to, ka mūsu zemē nav bezdarba, tiesību uz darbu saprata kā tiesību noteikt sev darbavietu pēc saviem ieskatiem, nerēķinoties ar valsts interesēm un vajadzībām...»⁵ Tiešais dekrēta mērķis bija darba disciplīnas nostiprināšana un kadru mainības samazināšana. Bez tam valsts ieguva vēl papildu labumu, jo 25% no labošanas darbos notiesāto darba algas aizgāja valsts kasē.

Taču būtībā šā dekrēta pieņemšana bija likumsakarīgs padomju ekonomiskās un politiskās sistēmas attīstības rezultāts. Darba alga, kas nodrošināja tikai iztikas minimumu, patēriņa preču un pakalpojumu deficīts radīja apstākļus, kad vienīgais veids, kā piespiest strādāt, bija piesaistīt strādājošos darbavietām. Laukos tas izpaudās kā pasu neizdošana kolhozniekiem, pilsētās — kā aizliegums mainīt darbavietu.

Ārpusekonomiskās piespiešanas līdzekļu arsenāls darba likumdošanas jomā tika pilnveidots un nemitīgi paplašinājās kopš 20. gadu beigām, taču būtu nepareizi šīs sistēmas radīšanā vainot tikai J. Staļinu. Viņš nemeklēja teorētisku pamatojumu ārpusekonomisko spaidu pielietošanai. Tie loģiski izrietēja no ekonomiskās nepieciešamības, to alternatīva varēja būt tikai atteikšanās no pašas sistēmas. Teorija bija izstrādāta jau V. Ļeņina un citu boļševisma teorētiķu darbos. Jau 1917. gada oktobra sākumā V. Ļeņins rakstīja, ka darba klausība kopā ar labības monopolu un partijas kartītēm ir viens no galvenajiem līdzekļiem, kā salauzt pretestību.⁶ Kad vara reāli nonāca boļševiku rokās, piespiedu darbs tika attiecināts ne tikai uz kapitālistiem un bagātniekiem vispār, bet arī uz strādniekiem: «Vienā vietā cietumā iesēdinās kādus desmit bagātniekus, duci blēžu, pusduci strādnieku, kas izvairās no darba (tikpat huligāniski, kā vairās no darba

daudzi burtliči Petrogradā, sevišķi partijas tipogrāfijās)...⁷ N. Buharins darbā «Pārejas perioda ekonomika» rakstīja, ka «proletāriskā piespiešana visās tās formās, sākot ar nošaušanu un beidzot ar darba klausību, lai cik paradoksāli tas nebūtu, ir metode komunistiskās cilvēces izveidošanai no kapitālisma laikmeta cilvēku materiāla».⁸ Šī ideoloģija, kurā cilvēki bija tikai «materiāls», visai konsekventi tika realizēta praksē kara komunisma periodā, taču arī «jaunās ekonomiskās politikas» laikā tā nebija aizmirsta, drīzāk vienkārši pabīdīta malā. Sākoties kolektivizācijai un industrializācijai, tā guva plašu lietojumu.

PSRS Darba likumu kodekss un to papildinošie dekrēti tika ieviesti Latvijas teritorijā ar 1940. g. 25. novembri.⁹ Tomēr 1940. gada 26. jūnija dekrēts nestājās spēkā. 1941. gada 28. maijā tika pieņemts LK(b)P CK biroja lēmums lūgt(!) VK(b)P CK un PSRS TKP ieviest Latvijas teritorijā minēto dekrētu ar 15. jūniju.¹⁰ Pirms lēmuma pieņemšanas «Ciņā» tika publicēts raksts, kurā mēģināts pamatot, ka Latvijai nav nekāda iemesla turpmāk palikt ārpus dekrēta darbības sfēras.¹¹ Taču pilnīgi iespējams, ka tā bija Maskavas iniciatīva. Katrā gadījumā līdz kara sākumam dekrēts Latvijas teritorijā netika ieviests.

Kara laikā Padomju Savienībā kriminālatbildība par darba mainīšanu un kavēšanu tika pastiprināta. Saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1941. gada 26. decembra dekrētu kara rūpniecības uzņēmumos nodarbinātie tika uzskatīti par mobilizētiem, patvalīga aiziešana no darba tika uzskatīta par dezertēšanu, par to draudēja cietumsods uz laiku no 5 līdz 8 gadiem, un šīs lietas izskatīja kara tribunāli. Attiecībā uz darba kavējumiem palika spēkā 1940. gada 26. jūnija dekrēta normas.¹² 1943. gada 15. aprīlī tika pieņemts dekrēts par karastāvokļa ieviešanu uz dzelzceļiem, bet 1943. gada 9. maijā tas tika ieviests jūras un upju transportā. Darba atstāšana tika pielīdzināta karavīra dezertēšanai no armijas un bija sodāma saskaņā ar KPFSR Kriminālkodeksa 193.⁷ pantu.¹³ Šīs lietas bija pakļautas kara tribunāliem.

1941. gada 26. decembra dekrēts galīgi tika atcelts ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētu 1948. gada 31. maijā, bet karastāvoklis dzelzceļa, jūras un upju transportā tika atcelts ar 1948. gada 2. maija dekrētu,¹⁴ līdz ar to uz visiem strādniekiem un kalpotājiem tika attiecināts 1940. gada 26. jūnija dekrēts.

Tādējādi pēc kara Latvijā (līdz 1948. gada vidum) teorētiski bija jābūt spēkā iepriekšminētajiem trīs likumdošanas aktiem. Taču jautājums par to, cik lielā mērā un vai vispār tie tika pielietoti, ir diezgan samezglots. Zināmas grūtības jautājuma izpētei rada avotu bāzes nepilnības.

Neskatoties uz to, ka 1940. gada 26. jūnija dekrēts Latvijas

teritorijā stājās spēkā no 1945. gada 1. marta, saskaņā ar LPSR tieslietu tautas komisāra 1945. gada 19. februāra pavēli Nr. 4¹⁵ līdz pat 1946. gada sākumam lietas par darba kavēšanu un maiņšanu netika pieņemtas tiesās izskatīšanai, un ir pat tieša norāde 1945. gada 25. decembrī, ka Latvijas teritorijā šādas lietas netika izskatītas.¹⁶ Tiesās ienāca dažas lietas par personām, kas bija atstājušas savas darbavietas citās republikās, taču šīs lietas vai nu tika pārtrauktas, vai arī netika izskatītas. 1946. gadā lietas sakarā ar 1940. gada 26. jūnija dekrētu sāka izskatīt, tomēr jāņem vērā, ka kriminālatbildība tika piemērota par darbavietas mainīšanu, nevis par darba kavējumiem. Par darba kavēšanu 1946.—1947. gadā netika notiesāts neviens cilvēks, 1948. gada 1. pusgadā tika notiesāti 4 cilvēki.¹⁷ Arī tiesā izskatīto lietu par darbavietas maiņu īpatsvars kopējā izskatīto krimināllietu skaitā bija niecīgs. 1946. gadā tiesā bija ienākušas 23 lietas, spriedums taisīts 18 lietās, notiesāti 18 cilvēki. 1947. gadā tiesā bija ienākušas 38 lietas, spriedums taisīts 37 lietās, notiesāti 43 cilvēki.¹⁸ Pieauguma tendence ir nenoliedzama, īpaši 1948. gada pirmajā pusē.

Visumā rodas iespaids, ka 1941. gada 26. decembra dekrēts Latvijā vispār netika pielietots, vismaz VEF un RVR arhīvu materiāli liek izteikt šādu pieņēmumu. Arī šajos uzņēmumos kara laikā kriminālatbildība par darba kavēšanu un maiņšanu netika piemērota, pirmajos pēckara gados mēģinājumi ar prokuratūras palīdzību cīnīties pret darbavietas mainītājiem bija diezgan ierobežoti. Tomēr līdz pat 1949. gadam šie mēģinājumi nebija pārāk nopietni. Vēl vairāk, rūpnīcā VEF 1948. gadā pastāvēja pārliecība, ka likumi par saukšanu pie kriminālatbildības par darbavietas patvaļīgu maiņu uz Latviju neattiecas.¹⁹

Nopietnāk šie likumi tika piemēroti uz Latvijas dzelzceļa, taču tendence bija tāda pati kā tajās nozarēs, uz kurām attiecās 1940. gada 26. jūnija dekrēts, t. i., kara laikā represijas gan tika pielietotas, tomēr visai ierobežoti, bet pēc kara bija vērojama pieauguma tendence. Latvijas dzelzceļa sistēmā 1944. gada septembrī—decembrī tiesai bija nodoti 40 cilvēki, no tiem notiesāti 6 (par dažādiem disciplināriem pārkāpumiem), tajā pašā laikā darbu patvaļīgi bija atstājuši 114 cilvēki, neieradušies darbā visu dienu 162, nokavējuši darbu 89 cilvēki.²⁰ 1945. gada 1. pusgadā tiesai bija nodoti 290 cilvēki, no tiem notiesāti 34.²¹ Taču jau 1945. gada 2. pusgadā par darba kavējumiem bija nodoti tiesai 108 un par darba pamešanu — 444 cilvēki.²² 1948. gadā par darba kavējumiem tiesai tika nodoti 518, bet par darba pamešanu — 80 cilvēki.²³ Tātad, lai gan uz dzelzceļa šajā laikā bija nodarbināti ap 26—29 tūkst. darbinieku, tiesai tika nodots daudz vairāk cilvēku nekā tajos uzņēmumos un iestādēs, uz kurām attiecās 1940. gada

26. jūnija dekrēts. Otra atšķirība bija tā, ka dzelzceļa sistēmā represijas tika pielietotas arī pret darba kavētājiem. Tomēr arī šeit tika norādīts, ka kara laikā «Latvijas apstākļos bija nepareizi izskaidrojumi par dekrēta par karastāvokli pielietošanu un disciplinārās un tiesu prakses pielietošanu, izskaidrojot, ka Latvijā šie likumi nedarbojas, tādēļ bija ļoti daudz gadījumu, kad dezertieri netika saukti pie tiesas atbildības, jo prokuratūras orgāni atteica kriminālvajāšanas ierosināšanu»²⁴, kā atskaitē rakstīja neapmierināts kadru daļas darbinieks. Acīmredzot šis «nepareizais» uzskats pēckara gados Latvijā bija pietiekami plaši izplatīts un, pilnīgi iespējams, balstījās uz kaut kādiem neoficiāliem norādījumiem. Interesanti, ka tiesu praksi aplūkojamajā jautājumā nekādi neietekmēja tas, ka Latvijas teritorijā līdz pat 1946. gada 4. jūlijam pastāvēja karastāvoklis.²⁵

Sakarā ar 1940. gada 26. jūnija dekrēta attiecināšanu uz kara rūpniecības uzņēmumu un transporta darbiniekiem, sākot no 1948. gada vidus, notiesāto skaits tautas tiesās par darbavietas maiņu un par darba kavējumiem strauji pieauga (sk. 1. tab.).

Viens no iemesliem acīmredzot bija tas, ka tautas tiesām tagad tika nodotas dzelzceļnieku lietas. Uz dzelzceļa un ūdenstransporta devumu šajā ziņā netieši norāda arī Tieslietu ministrijas kolēģijas lēmums 1949. gada 27. maijā.²⁶ Arī turpmākajos gados tieši dzelzceļa transportā lietas par darba maiņu īpaši aktīvi tika nodotas tiesai. Uz to norādīja Tieslietu ministrija, ana-

1. tabula

*Notiesāto skaits saskaņā ar 1940. gada 26. jūnija un 1951. gada 14. jūlija dekrētiem 1948.—1956. gadā**

Gads	Notiesāti par patvaļīgu darbavietas maiņu	Notiesāti par darba kavējumiem
1948. g. 2. pusgads	148	265
1949	242	628
1950	212	672
1951	253	473
1952	1033	1016
1953	802	792
1954	905	550
1955	1001	454
1956. g. 1. pusgads	330	71

* Sasf. un apr. pēc: LVA, 938. l., 1c. apr., 84. l., 121., 142., 158., 178., 189. lp.; 85. l., 16., 40., 46., 68., 70., 104., 144. lp.; 86. l., 19., 51., 87., 115. lp.; 87. l., 3., 65., 102., 146. lp.; 88. l., 6., 59., 107., 248. lp.; 90. l., 16., 92., 172., 288. lp.; 92. l., 2., 16., 24., 34. lp.; 96. l., 2., 9., 23., 36. lp.; 100. l., 2., 14., 21. lp.

līdzējot stāvokli 1953. gada 3. ceturksnī.²⁷ Otrs iemesls bija tas, ka tieši 40. gadu beigās pastiprinājās tendence darba disciplīnas un kadru mainības problēmas risināt ar represīvu pasākumu palīdzību.

1951. gada 14. jūlijā tika pieņemts PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts, kas paredzēja nomainīt kriminālatbildību par darba kavēšanu ar disciplināriem un sabiedriskās ietekmēšanas (caur biedru tiesām) līdzekļiem, izņemot atkārtotu vai ilgstošu darba kavējumu gadījumus.²⁸ Vienlaicīgi tika atcelts noteikums par 20 minūšu darba kavējumu. Par darba kavējumu tika uzskatīta neierašanās darbā visu dienu.²⁹

Sis dekrēts Padomju Savienībā kopumā nozīmēja zināmu liberalizāciju, par ko liecina arī V. Zemskova minētie dati par notiesāto skaitu. Latvijā tas izraisīja pilnīgi pretēju tendenci. Kaut gan par darba kavējumiem notiesāto skaits 1951. gada 2. pusgadā apmēram 2 reizes samazinājās, 1952. gadā tas ne tikai samazinājās, bet arī ievērojami pārsniedza iepriekšējo līmeni un, lai gan 1953.—1955. gadā samazinājās, tomēr bija diezgan liels. Arī par darbavietas maiņu notiesāto skaits no 1951. gada 2. pusgada sāka pieaugt un līdz pat 1956. gadam saglabāja visai augstu līmeni (sk. 1. tab.).

2. tabula

*Pēc 1940. gada 26. jūnija un 1951. gada 14. jūlija dekrētiem notiesātajiem piemērotie soda veidi 1949.—1955. gadā**

Gads	Sods par darbavietas maiņu bez priekšniecības atļaujas				Sods par darba kavējumiem			
	brīvības atņemšana līdz 1 gadam	labošanas darbi	citi kriminālsodi	kopā	labošanas darbi	sods nosacīti atlaists	citi kriminālsodi	kopā
1949	204	25	13	242	594	4	30	628
1950	175	21	16	212	653	7	12	672
1951	108	129	10	253	457	4	12	473
1952	252	771	10	1033	1011	5	—	1016
1953	195	585	22	802	788	3	1	792
1954. g. 1. pusgads	44	301	25	370	224	2	3	229
1955	84	867	50	1001	nav datu			454

* LVA 938. f., 1c. apr., 85. l., 70., 104., 144. lp.; 86. l., 19., 51., 87., 115. lp.; 87. l., 3., 65., 102., 146. lp.; 88. l., 1., 6., 59., 107., 248. lp.; 90. l., 16., 92., 172., 288. lp.; 92. l., 2., 16., 24. lp.; 96. l., 9., 23., 36. lp.; 100. l., 2. lp.

Zināmu ietekmi uz tiesu statistiku attiecībā uz lietām par darba disciplīnas pārkāpumiem atstāja 1953. gada 27. marta PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts par amnestiju. No 1953. gada 1. ceturksnī tiesās ienākušajām 389 lietām par patvaļīgu aiziešanu no darba līdz tiesas sēdei tika izbeigtas 138, bet ar tiesas spriedumu — 215 lietas. Par darba kavējumiem šajā laikā tiesā bija iesniegtas 433 lietas, līdz tiesai izbeigta 71 lieta, bet tiesas sēdē — 109 lietas.³⁰ Visai liels pārtraukto lietu procents bija arī 1953. gada 2. ceturksnī. Vēlāk tas jūtami samazinājās.

Mūsu rīcībā esošie dati par to, kādi soda veidi tika piespriesti, aptver tikai laikposmu no 1949. gada līdz 1955. gadam, taču dod zināmu priekšstatu par tendencēm šajā ziņā (sk. 2. tab.).

Tabulas dati rāda, ka liberalizācijas tendence 1951. gada 14. jūlija dekrētā izpaudās galvenokārt tajā apstākļi, ka par galveno soda mēru par darbavietas maiņu kļuva nevis brīvības atņemšana, bet gan labošanas darbi darbavietā. Sākot no 1953. gada, parādījās stabila tendence samazināties notiesāto skaitam par darba kavējumiem, taču soda veidi palika nemainīgi, absolūtajā vairākumā gadījumu piemērojot labošanas darbus darbavietā.

1940. gada 26. jūnija dekrēts un visas vēlākās likumdošanas normas, kas ierobežoja strādnieku tiesības mainīt darbavietu un paredzēja kriminālsodus par darba kavēšanu, tika atceltas ar 1956. gada 25. aprīļa PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētu.³¹ Strādājošajiem tika dota iespēja pēc savas iniciatīvas mainīt darbu, paziņojot par to 2 nedēļas iepriekš. Līdz ar to sākās posms, kad notika atteikšanās no staļinisma sociālās politikas odiozākajām metodēm, neatsakoties no ārpusekonomiskās piespiedšanas metodēm principā.

Aplūkotais materiāls liecina, ka 1944.—1955. gadā Latvijā tendence attiecībā uz represijām pret darba mainītājiem un kavētājiem bija pilnīgi pretēja tai, kas pastāvēja Padomju Savienībā. PSRS šīs represijas visvairāk parādījās kara laikā, pēc kara kriminālsodi tika pielietoti arvien mazāk, bet Latvijā stāvoklis bija gluži pretējs. Kara laikā attiecīgie dekrēti praktiski netika piemēroti. Pēc kara gados vērojama nemitīga represiju pieauguma tendence, kas it īpaši izpaudās, sākot no 1948. gada. Visvairāk represijas pret darba mainītājiem un kavētājiem tika izmantotas pēc 1951. gada 14. jūlija dekrēta pieņemšanas.

Galvenais iemesls, kādēļ aplūkojamās likumdošanas normas kara laikā un pirmajos pēckara gados Latvijā nevarēja tikt piemērotas, bija darbaspēka trūkums. Kara laikā Latvijas iedzīvotāju skaits bija samazinājies par 1/3. Liela daļa bojā gājušo un

emigrējušo bija tieši darbaspējīgā vecumā. Lai gan pēc kara daļa no armijās mobilizētajiem, PSRS un Rietumos nokļuvušajiem atgriezās, tomēr šie iedzīvotāju zudumi nebija kompensējami. Kara laikā un pirmajos pēckara gados, kad PSRS vēl nebija notikusi demobilizācija, darbaspēka trūkumu nebija iespējams jūtami mazināt, piesaistot strādājošos no citām republikām, lai gan tas tika darīts. Piemēram, 1945. gada 1. janvārī no 24 825 dzelzceļniekiem vietējie bija 12 725 cilvēki.³² Kamēr nebija realizēta «vienlaidu kolektivizācija», par kaut cik būtisku darbaspēka avotu nevarēja būt arī Latvijas lauki. Jāņem vērā, ka visai liels skaits strādnieku un kalpotāju tradicionāli bija saistīts ar lauksaimniecību. Īpaši daudz strādājošo dzelzceļnieku vienlaicīgi nodarbojās ar lauksaimniecību. Arī VEF'ā 1947. gadā tika atzīmēts, ka starp vietējiem strādniekiem ir diezgan daudz sīkzemnieku, kas piepelnās valsts darbā pa ziemu.³³ Protams, ka «vietējie kadri ļoti slikti uzņēma noteikto kārtību»³⁴, respektīvi, tos ierobežojumus, kurus viņiem uzlika padomju darba likumdošana. Konsekventa represiju izmantošana varēja tikai sarežģīt kadru komplektēšanu no vietējo iedzīvotāju vidus, vēl jo vairāk tādēļ, ka kartīšu sistēmas apstākļos zemniekiem nebija arī īpašu stimulu iesaistīties valsts darbā. Latvijā apstiprinājās tas, kas 30. gados jau bija pierādījies Padomju Savienībā: «sociālistisko industrializāciju» nevarēja realizēt, ja zemniecībai nebija atņemta zeme un tā nebija sadzīta kolhozos, jo tikai šādā gadījumā tā bija spiesta doties uz rūpniecības uzņēmumiem. Tomēr līdz pat 1949. gadam bija pieejams visai ērts darbaspēks — karagūstekņi, kuru darbs plaši tika izmantots rūpniecībā, transportā un celtniecībā.

1949. gadā situācija būtiski mainījās. Darbaspēka problēmu risināšanai vairs nevarēja izmantot karagūstekņus. Tajā pat laikā pēc kolektivizācijas radās iespēja pastiprināti piesaistīt ražošanai lauku iedzīvotājus, palielinājās arī migrācija no citām republikām. Taču kadru mainība bija ļoti augsta, daudz bija arī darba kavējumu. Tos radīja galvenokārt darba apmaksas līmenis, darba apstākļi un organizācija, t. i., faktori, kas izrietēja no pašas ekonomiskās sistēmas būtības. Tādēļ arvien jūtāmāk izpaudās vēlme darba disciplīnas problēmas risināt ar administratīviem līdzekļiem. Par to liecina tas, ka 1949. gadā ievērojami aktivizējās Tieslietu ministrija, kura vairākkārt kolēģijas sēdēs aplūkoja tiesu darbu ar 1940. gada 26. jūnija dekrētu saistītajās lietās. 1951. gada 14. jūlija dekrēta izdošana deva nepieciešamo atļauojumu represiju pastiprināšanai. Lietas par darbavietas maiņu un darba kavējumiem kontrolēja kā LKP CK, tā LPSR Ministru Padome, Tieslietu ministrija, prokuratūra u. tml. iestādes. 1952. gada 16. aprīlī tika izdots LPSR Ministru Padomes lēmums Nr. 534 «Par darba disciplīnu Latvijas PSR uzņēmū-

mos», kurā tika nosodīta daudzu uzņēmumu vadības nepietiekamā aktivitāte lietu nodošanā tiesai.³⁵

Jāatzīmē, ka šī kampaņa izsauca zināmu apmulsumu tautas tiesnešos, kaut gan viņi bija paraduši pildīt partijas un valdības lēmumus. 1952. gada 13. septembrī LPSR Tieslietu ministrijas kolēģijas sēdē Rīgas Staļina rajona 2. iecirkņa tiesnese L. Grunte norādīja, ka lielākā daļa tiesai iesniegto lietu ir par arodskolu beidzējiem, kuri ir spiesti iet projām no rūpnīcām, jo viņiem savlaicīgi netiek izmaksāta darba alga. Tiesnese uzskatīja, ka šādos gadījumos nav taisnīgi tiesāt jauniešus.³⁶

Taču šādas noskaņas tika apkarotas. Tieslietu ministre E. Veinberga uzsvēra, ka «tautas tiesneši 14/VII Dekrētā nepiešķir politisku nozīmi, nāksies vēlreiz novest līdz dažu tautas tiesnešu apziņai Dekrēta nozīmi»³⁷. Tātad, lai gan kampaņas mērķis bija atrisināt kadru mainības un darba disciplīnas problēmas, tai, tāpat kā jebkuram citam pasākumam šajā laikā, tika piešķirta politiska nozīme. Dekrētā vajadzēja atturēt izpildītājus no liberālisma izpausmēm. Tomēr pilnīgi iespējams, ka savu iespaidu atstāja arī vispārējā virzība uz represiju pastiprināšanu visās jomās, kas republikā bija vērojama 50. gadu sākumā un izpaudās arī tādās jomās, kas nebija tieši saistītas ar politiku, piemēram, pensiju likumdošanā, jaunā namu nacionalizācijas vilnī u. tml.

Jāatzīmē, ka tiešais represiju mērķis — panākt darba disciplīnas uzlabošanos — tika sasniegts tikai daļēji. Lai gan 1951. gada 2. pusgadā pēc Statistikas pārvaldes ziņām neattaisnotu darba kavējumu skaits bija samazinājies par 50%, tomēr dažos uzņēmumos to daudzums bija pieaudzis vairākas reizes (to gan varētu izskaidrot ar stingrāku uzskaiti). Astoņos uzņēmumos un organizācijās 1951. gada 2. pusgadā un 1951. gada oktobrī — 1952. gada februārī Statistikas pārvaldes veiktā pārbaude parādīja, ka no 3785 uzskaitītajiem darba kavēšanas gadījumiem 40 lietas bija nodotas lietai, 76 — biedru tiesai, 747 personām uzlikts disciplinārsods, bet 2920 gadījumi atstāti bez ievēribas.³⁸ Jāņem vērā, ka uzņēmumu administrācija visumā nebija ieinteresēta represīvo pasākumu izmantošanā, jo hroniskā ražošanas neritmiskuma dēļ tai bija jāreķinās ar nepieciešamību noteikt virsstundas darba plāna izpildei.

Rezumējot aplūkoto materiālu, var secināt, ka Latvijā salīdzinājumā ar PSRS kopumā aplūkojamajā laikposmā pastāvēja zināmas īpatnības represīvās likumdošanas piemērošanā attiecībā uz darbavietas mainītājiem un darba kavētājiem, kas izrietēja no tā, ka republika vēl pilnībā nebija integrēta Padomju Savienības ekonomiskajā un politiskajā sistēmā. Kas attiecas uz minēto represiju praktisko efektu, tas bija daudz mazāks, nekā iecerēts.

jo ar ārpusekonomiskiem piespiedu pasākumiem nebija iespējams atrisināt tos ekonomiskās sistēmas funkcionēšanas trūkumus, kuri bija kadru mainības un zemās darba disciplīnas pamatā.

PIEZĪMES

- ¹ Земсков В. Указ от 26 июня 1940 года: Еще одна круглая дата // Радуга. — 1990. — № 6. — С. 43—48.
- ² Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917—1967. гг. — М., 1967. — Т. 2. — С. 757, 758; КПФСР kriminālkodekss. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. — R., 1940. — 101.—103., 153.—157. lpp.
- ³ Aļeksandrovs N., Astrahans J., Karinskis S., Moskaļenko G. Darba likumdošana. PSRS darba likumdošanas un KPFSR darba likumu kodeksa komentāri. — R., 1950. — 80. lpp.
- ⁴ Земсков В. Указ . . . — С. 45.
- ⁵ Aļeksandrovs N. u. c. Darba likumdošana. — 50. lpp.
- ⁶ Leņins V. Vai boļševiki noturēs valsts varu? // Raksti. — 26. sēj. — 81. lpp.
- ⁷ Leņins V. Kā organizēt sacensību? // Turpat. — 369. lpp.
- ⁸ Бухарин Н. И. Избранные произведения. — М., 1990. — С. 198.
- ⁹ Latvijas PSR likumu, dekrētu un valdības noteikumu krājums. — R., 1941. — 8. nr. — 97. pants.
- ¹⁰ LVA PA, 101. f., 1. apr., 22. l., 185. lp.
- ¹¹ Cīņa. — 1941. — 27. maijs.
- ¹² Palīgs padomju darbiniekam. Biežāk lietojamo likumu, noteikumu un rīkojumu krājums. — R., 1945. — 133., 134. lpp.
- ¹³ Земсков В. Указ . . . — С. 46.
- ¹⁴ Turpat.
- ¹⁵ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), 938. f., 3. apr, 15. l., 37. lp.
- ¹⁶ Turpat, 1c. apr., 81. l., 82. lp.
- ¹⁷ Turpat, 84. l., 100. lp.
- ¹⁸ Aprēķināts pēc: turpat, 1c. apr., 81. l., 14., 17., 21., 31., 34., 46., 60., 73., 91., 111., 117. lp.; 83. l., 8., 24., 31., 43., 52., 69., 77., 85., 89., 112., 149., 162. lp.; 84. l., 10., 22., 44., 54., 69., 85., 100. lp.
- ¹⁹ Turpat, 754. f., 16. apr., 4. l., 51. lp.
- ²⁰ Turpat, 93. f., 15. apr., 1. l., 55. lp.
- ²¹ Turpat, 16. apr., 1. l., 8. lp.
- ²² Turpat, 15. apr., 6. l., 104. lp.
- ²³ Turpat, 22. l., 320. lp.
- ²⁴ Turpat, 16. apr., 1. l., 9. lp.
- ²⁵ Государственно-правовое строительство Латвийской ССР. — Рига, 1968. — С. 266.
- ²⁶ LVA, 938. f., 3. apr., 10. l., 48. lp.
- ²⁷ Turpat, 1c. apr., 87. l., 152. lp.
- ²⁸ Государственно-правовое строительство Латвийской ССР. — С. 207.
- ²⁹ LVA, 270. f., 2. apr., 6238. l., 91. lp.
- ³⁰ Turpat, 938. f., 1c. apr., 90. l., 92. lp.
- ³¹ Государственно-правовое строительство Латвийской ССР. — С. 211. Palīka spēkā tikai divi pirmie 1940. gada jūnija dekrēta panti par 8 stundu darba dienas un 7 dienu darba nedēļas ieviešanu.
- ³² LVA, 93. f., 16. apr., 1. l., 6., 8. lp.
- ³³ Turpat, 754. f., 16. apr., 3. l., 51. lp.
- ³⁴ Turpat, 93. f., 16. apr., 1. l., 9. lp.
- ³⁵ Turpat, 425. f., 7. apr., 198. l., 1.—3. lp.
- ³⁶ Turpat, 938. f., 3. apr., 15. l., 58. lp.
- ³⁷ Turpat, 59. lp.
- ³⁸ Turpat, 270. f., 2. apr., 6252. l., 7.—9. lp.

Industrializācijas destruktīvā politika Latvijā

Pēc suverēnas Latvijas valsts likvidešanas 1940. gadā visā komunistu totalitārā režīma pastāvēšanas laikā Latvijas tautsaimniecība tika pakļauta Padomju Savienības valsts un Komunistiskās partijas ideoloģijai, vadībai un uzraudzībai un varēja attīstīties tikai to vadlīniju ietvaros. Tā kļuva pilnīgi neaizsargāta šīs valsts administratīvi saimnieciskās sistēmas un politiskā spiediena priekšā.

Līdz šim politiskā konjunktūra diktēja savu Latvijas tautsaimniecības «sociālisma perioda» vēstures interpretāciju. Dominēja tendence tautsaimniecības virzību izklāstīt vienkāršoti un izskaistināti. Atbilstoši marksisma-lenīnisma metodoloģijas prasībām, darbos publicēja datus par to, kā augusi rūpniecības produkcija padomju varas gados un cik reizes tā pārsniegusi pirmskara līmeni, kādas jaunas rūpniecības nozares izveidotas un ka no jauna uzceltas daudzas rūpnīcas, kā augusi strādnieku šķira, it sevišķi tās «kodols — rūpniecības strādnieki». Tāpat tika «pie-rādīts», ka nemitīgi pilnveidojusies rūpniecības pārvalde un ražošanas plānveidīgā organizācija «demokrātiskā sociālisma apstāk-ļos». Sastopami apgalvojumi par krievu tautas «nesavtīgo pali-dzību», uzsvērtā un dievināta attīstība «nemaldīgās» komparti-jas gudrā un mērķtiecīgā vadībā.¹ Par kompartijas vadošo lomu Latvijas industrijas veidošanā izstrādātas (LKP CK PVI pa-spārnē) 16 disertācijas zinātniskā grāda iegūšanai.²

Tajā pašā laikā Latvijas tautsaimniecības pēckara gadu de-formācijas diezgan tuvu īstenībai saskatīja un savos darbos at-ainoja emigrācijā esošie Latvijas ekonomisko un politisko norišu pētnieki, paredzot sociālistiskā saimniekošanas veida pilnīgu ne-veiksmi un sabrukumu. Metodoloģiski atzīstami un pieņemami ir J. Bokaldera, E. Dunsdorfa, G. Ķeniņa-Kinga, A. Landsmaņa, Ā. Sildes, J. Viksniņa u. c. pētījumi.³

Sajā pētījumā Latvijas industrializācijas destruktīvās politikas raksturošanai izmantoti dažādi vēsturiskās izziņas avoti. Starp tiem jāmin Latvijas valsts arhīvā (LVA) esošie Latvijas PSR Ministru Padomes (270. f.) un Statistikas pārvaldes (277. f.) dokumenti, Ministru Padomes arhīvā — valsts aparāta darbinieku personīgās lietas, bij. Kompartijas arhīvā (LKP CK PVI PA) — partijas CK biroja u. c. veida darbības protokoli, kā arī nomenklatūras kadru statistiskās uzskaites materiāli (101. f.). Dati, kas tika iegūti minētajos avotos, it īpaši par rūpniecībā strādājošo skaitu, pamatnācijas skaitu un īpatsvaru tajā, kā arī citiem industrijas parametriem, kvalitātes jeb ticamības ziņā atkarīgi no tā, cik precīzi statistikas un citas valdības iestādes fiksēja attiecīgos faktus. Iepriekš publicētu skaitļu korigēšana vēlākās publikācijās liek nojaust nopietnus trūkumus — tīšas noklusēšanas, maldināšanas, sagrozišanas šajā ziņā.

Nepretendējot uz izsmelošu industrializācijas postošās politikas atainošanu, uzskatu, ka nepieciešams apskatīt tās trīs pamatelementus.

Viens no galvenajiem elementiem — ekonomiski nepamatota smagās industrijas forsēta izvēršana, kas tika veikta voluntāri, subjektīvām metodēm, ignorējot dabas un cilvēku resursus. To diktēja un realizēja sabiedrības «vadošais» un «virzošais spēks» — kompartija, dogmatiski turoties pie absurdas teorijas par sociālistiskās industrializācijas nepieciešamību sociālisma uzcelšanai. Otrs elements šai sakarībā ir okupētājas valsts cittaustiešu darbaspēka iepiudināšana. Padomju okupācijas varas centram bija svarīgi Latvijā izvietot iedzīvotājus, uz kuriem tas varēja balstīties un paļauties. Tas tika panākts ar smagās industrijas pārmērīgu izbūvi. Latvija šādā veidā kļuva par nāciju sapludināšanas jeb visparastākās rusifikācijas politikas poligonu. Argumentu, kas liecinātu par pretējo, līdz šim vēsturnieku rīcībā nav. Beidzot, treškārt, visas ekonomiskās varas atrašanās ārpus Latvijas. Pastāvēja industrijas centralizēta vadības sistēma un ekonomiskās varas koncentrēšana Maskavas rokās. Līdz ar to Latvijas saimniecība atradās padomju valsts totalitārā režīma politiskās attīstības un svārstību ietekmē.

Atsaucoties uz V. Ļeņina mācību par sociālisma uzcelšanas priekšnoteikumiem, Latvijā tūlīt tika iedarbināts tā sauktās sociālistiskās industrializācijas — paātrinātas smagās rūpniecības — attīstības mehānisms, t. i., neierobežota, pārsvarā kvantitatīva attīstība. Zīmīgi, ka tālaika sociālekonomiskajā situācijā jautājums par industrializācijas nepieciešamību un lietderību Latvijā vispār netika izvirzīts, netika ņemti vērā arī Latvijas savdabīgie apstākļi, dabas un cilvēku resursi, nācijas etnokultūra, mentali-

tāte u. c. atšķirības. Gluži pretēji — jau 1940. gadā, noniecinot Latvijas tautsaimniecības secīgu, visnotaļ pozitīvu virzību un Eiropas mērogā atzīstamus panākumus, augstprātīgi tika izvirzīta prasība visīsākā laikā sasniegt to industriālo līmeni, kas jau sasniegts vecākajās padomju republikās. To, ka praktiski visās saimnieciskās dzīves jomās Latvija bija ievērojami pārāka nekā PSRS, noklusēja kā nevēlamu faktu.

Sperot pirmos soļus jaunās iekārtas veidošanā, patiesa rūpe par Latvijas apstākļiem un tās iedzīvotāju struktūrai atbilstošu, labvēlīgu tautsaimniecības attīstību neizskanēja. Rūpniecības un lauksaimniecības līdzsvars netika meklēts. Ultimātīvā veidā, ignorējot ekonomiskās attīstības vispārējās objektīvās likumsakarības, Latvijas divu gadu desmitu loģiski nosacītā pakāpeniskā attīstība tika lauza. LK(b)P 9. kongresā 1940. gada decembrī tam laikam raksturīgā manierē tika motivēta nepieciešamība mainīt Latvijas tautsaimniecības nozaru struktūru: «Runājot par rūpniecību, jāsaprot, ka mums dota biedra Staļina direktīva, lai mūsu Padomju republiku, plutokrātu kliķes izpostītu, jau tuvākajos gados pārvērstu no atpalikušas agrārās zemes par augsti attīstītu rūpniecības zemi.»⁴

Pēc kara, padomju okupācijas karaspēkam atgriežoties, Padomju Latvijas politiskās un valsts varas augstākā līmeņa pārstāvji, pārņemot vecāko republiku pieredzi, pūlējās par katru cenu gūt tūlītējus redzamus panākumus. Būdami «idejišķi stingri ieturēti», protams, tālaika staļiniskajā izpratnē, viņi visiem līdzekļiem centās trafareti realizēt Padomju Savienības sociālisma celtniecības nosprausto ceļu un forsēti veidot analoģu sociāli ekonomiskās iekārtas modeli. LKP CK sekretāru J. Kalnbērziņa (1940.—1959. g.), A. Pelšes (1959.—1966. g.) un A. Vosa (1966.—1984. g.) līdzgaitnieks 1974.—1985. gada LPSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs P. Strautmanis vēlāk savās atmiņās rakstīja, ka visus pēckara gadus «LKP CK sekretāra, kā arī LPSR Ministru Padomes priekšsēdētāja domāšana vērsās tikai vienā virzienā: proti, Latvijai iespējami ātrāk jātiek valā no agrārās republikas apzīmējuma. Kalnbērziņš man vairākkārtīgi tika teicis: «Kad beidzot mēs varēsim šim «agrārā» likt priekšā «industriālā»?» Lai būtu vismaz industriāli agrārā republika. [...] Tika darīts viss, lai attīstītu rūpniecību. Toreizējais Valsts plāna komitejas priekšsēdētājs Čulītis minēja gadījumu, kad viņu sūtīja uz Maskavu, lai tur — PSRS Valsts plāna komitejā, ministrijās — sameklētu kādu, kas būtu ar mieru celt Latvijā rūpnīcas. Par ekonomisko izdevīgumu un lietderību nedomāja. Ka tik būtu.»⁵

Lai izvērstu smago industriju, bija nepieciešamas darbaro-

kas. Šai sakarībā jāatzīmē, ka 2. pasaules karš Latvijas strādniekus bija skāris diezgan smagi. Tiem secen nepagāja arī 40.—50. gadu staļiniskās represijas. Daļu strādnieku izsūtīja spaidu darbos, un, kā lēsa emigrācijā esošie Latvijas sociālekonomisko procesu pētnieki, 1944. gada septembrī aptuveni 20—25 tūkst. Latvijas strādnieku atradās Vācijā.⁶

Bēgļu skaitā, kuri atstāja Latviju kara pēdējā posmā, strādnieku salīdzinājumā ar citiem iedzīvotāju slāņiem bija nedaudz. Pēc oficiālām ziņām, kādas 1946. gadā publicēja latviešu bēgļu valdība, Vācijā no toreiz dzīvojošajiem 100 000 latviešiem rūpnīcas strādnieku bija tikai 3%.⁷

Latvijā bija saglabājušās rūpnīcas, jo kara gados tās maz nopostīja. Rūpniecības atjaunošanu sāka strādnieki, kas pietiekamā daudzumā atradās gandrīz katrā rūpnīcā. Salīdzinājumā ar rūpnieciski atpalikušo Baltkrieviju un KPFSR pierobežas apgabaliem Latvijā bija strādnieku pārpilnība. To pilnīgi pietika kā rūpniecības atjaunošanai, tā Komunistiskās partijas iecerētajai t. s. sociālistiskajai industrializācijai.

Taču Maskavā izstrādātie tautsaimniecības plāni Latvijas atjaunotajos uzņēmumos prasīja ražošanu paplašināt aizvien vairāk un nodrošināt industriālā potenciāla celšanas ātrākus tempos. Radās nepieciešamība pēc papildu darbaspēka.

1944. gada rudenī PSRS TKP Valsts plāna komisijas pilnvarotā aparāts veica darbaspēka uzskaiti rūpniecības nozaru griezumā un sastādīja šo resursu bilanci 1945. gadam. Tika plānots zināmu darbaspēka daudzumu, apmēram 24 tūkst. cilvēku, ievest no citām republikām.⁸ Tas grūtības neradīja, jo tūlīt pēc vācu okupantu padzišanas no Latvijas sākās «sociālisma celtniecības» kroplību un kara posta piemeklētu cilvēku stihiska ieceļošana no PSRS vecajām republikām. Viņi atsaucās aicinājumam strādāt Latvijas rūpniecībā u. c. nozarēs tādu darbu, kādu viņiem ierādīja par vienalga kādiem noteikumiem.

1946. gadā Latvijas rūpniecības strādnieku skaits gandrīz sasniedza 1940. gada līmeni — 81,7 tūkst.⁹ Tā pieauguma dinamika liecināja, ka ražošanas plānos paredzētos uzdevumus iespējams veikt pilnā apjomā. Tāpēc, sastādot darbaspēka bilanci 1948. gadam, minētās Valsts plāna komisijas pilnvarotais R. Marčenko pamatoti atzina, ka «darbaspēka resursu daudzums Latvijas PSR pilsētās un laukos ir pietiekams, lai republikas tautsaimniecību pilnīgi apgādātu ar tai nepieciešamo darbaspēku»¹⁰. 1948. gadā vairs tikai 55,8% Latvijas rūpniecības strādnieku bija latvieši.¹¹

Rūpniecības ekstensīvo virzību pavadīja hronisks, zināmā mērā šķietams darbaspēka deficīts, radot priekšnoteikumus arvien jaunām migrantu plūsmām. 1957. gadā pakļaujot rūpnie-

cību teritoriālam pārvaldes orgānam — Latvijas PSR Tautas saimniecības padomei, pavērās visai ierobežotas iespējas veidot tādu rūpniecības struktūru, kas labāk atbilstu Latvijas darbaspēka un dabas resursu īpatnībām. Izmantojot N. Hruščova atvēlēto «politisko atkusni», progresīvi domājoši ekonomisti (P. Dzērve, A. Ņikonovs, B. Treijs), kā arī atsevišķi republikas valsts un partijas aparāta darbinieki (E. Berklavs, V. Krūmiņš, E. Mūkins u. c.), kuri nebūt nebija brīvi no sava laika maldiem, nostājās pret rūpniecības neracionālu paplašināšanu, kas varēja notikt tikai uz lauksaimniecības rēķina, kā arī izmantojot pieaicināto darbaspēku. Viņi iestājās par zinātniski pamatotas, Latvijas apstākļiem atbilstošākas līdzsvarotas ekonomikas attīstību. Tika izstrādāti saprātīgi priekšlikumi sašaurināt smagās rūpniecības attīstības mērogus un tempus, panākt ražošanas plānu izpildi, nepalielinot strādnieku skaitu, bet paaugstinot darba ražīgumu. Tas bija alternatīvs tautsaimniecības tālākvirzības risinājums, taču staliniski noskaņoto spēku organizētajā LKP CK 1959. gada jūlija plēnumā šie cilvēki tika sodīti it kā par šauru lokālismu un nacionālu norobežošanos. Uzvarēja PSKP CK kļūdainās, no supercentrālisma pozīcijām izstrādātās nostādnēs, kas ekonomiku un arī citas sabiedriskās dzīves jomas pakļāva stingumam un degradācijai, jo jebkāda opozicionāra viedokļa iespējamība tika pilnīgi izslēgta, bija pieļaujama tikai centra augstāko lēmumu un rīkojumu komentēšana un izpildīšana, Maskavas saimniecisko plānojumu un saimnieciskā centrālisma akla atbalstīšana.

Rūpniecības vadībai tika meklēti nevis intelektuāli un profesionāli labi sagatavoti, bet politiski uzticami, Maskavai paklausīgi cilvēki visā Padomjzemē. Sis process, sācies tūlīt pēc vācu karaspēka padzišanas, atsevišķos vēstures posmos noritēja ar dažādu intensitāti.

Lūzumu iezīmēja 1959.—1962. gada politiskie notikumi. A. Peļše, kļuvis par Latvijas kompartijas CK 1. sekretāru, iestājās par smagās industrijas arvien plašāku izbūvi, prasīdams «masveidā pārcelt kadrus» no citiem PSRS reģioniem uz Latviju. Šādu politiku turpināja arī A. Voss. Industrijas vadības komandpostenus LKP CK un Ministru Padomē ieņēma no Savienības «pārcelti», «nozīmēti» vai «nosūtīti» («переведен», «направлен», «назначен» — tā rakstīts viņu autobiogrāfijās) sveštautieši, pārsvarā krieviski runājošie austrumslāvi un pārkrievojušies Savienībā dzīvojošie latvieši.¹² Šie dažādu nozaru speciālisti savu karjeru bija aizsākuši, veidojot Padomju Savienības citu republiku «socialistisko ekonomiku», pārsvarā darbodamies partijas un komjaunatnes augstākajos orgānos. Saskatījuši izde-

vīgu iespēju dzīvot salīdzinoši labākos apstākļos un pacelties sociālās hierarhijas skalā, t. i., ieņemt vadītāju stāvokli, viņi pārbāzējās uz Latviju un kļuva par saimniecības attīstības maģistrālā virziena — industrijas forsētas izvēršanas realizētājiem. Tādējādi tiem partijas nomenklatūras darbiniekiem, kas Latvijā bija ieradušies tūlīt pēc 2. pasaules kara un jau atradās vadošajos amatos partijas centrālajā aparātā un valdībā, plānošanas, apgādes un sadales, darba resursu u. tml. komitejās un iestādēs ar lielu teikšanu ekonomikā (G. Gailem, A. Čulītim, M. Plūdonam, K. Tolmadževam u. c.), pievienojās citi totalitārajai iekārtai paklausīgi ierēdņi. Tā, 1961. gadā LKP CK Rūpniecības un transporta nodaļas vadītāja vietu ieņēma Kazahijas KP CK darbinieks Ivans Bērziņš, latvietis. Viņš kadru uzskaites lapā uz jautājumu, kādas PSRS tautu valodas prot, rakstīja: «He владею.» Par vadītāja vietnieku tika izraudzīts Nikolajs Beļancevs, kuram partijas darba pieredze bija apgūta Frunzē, Penzā un Liepājas partijas komitejā.

1962. gadā LKP CK rūpniecības un celtniecības vadišanas biroja priekšsēdētāja vietnieka, bet no 1964. gada Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieka postenim industriālo nozaru jautājumos tika izraudzīts Ukrainas KP Zaporožjes pilsētas komitejas pirmais sekretārs Ivans Bondaļetovs un šo saimniecības jomu vadīja līdz aiziešanai mūžībā 1983. gadā.

60. gadu nogalē un 70. gados LKP CK līmenī industrijas problēmas risināja leņingradiete Vera Ļeonova, kas pēc iebraukšanas Latvijā pirmajos pēckara gados strauji virzījās uz augšu pa partijas nomenklatūras kāpnēm. Tāpat LKP CK Rūpniecības un transporta nodaļas vadītāja vietnieka amatā pabija (1967.—1968. g.) Oļegs Rudņevs pēc sāktās karjeras Kramatovskas pilsētas komjaunatnes komitejā, Savienības un Latvijas komjaunatnes centrālajos orgānos.

Administratīvajā struktūrā šie un citi tamlīdzīgi «speciālisti» bieži vien neizrādīja ne profesionālo kompetenci, ne zinātniskas, ne tehniskas, ne organizatoriskas spējas.

Izvēršot smago industriju, roku rokā ar viņiem gāja un servili kalpoja Maskavai tepat uz vietas izaugušie kadri, kas nereti savu stāvokli sasnieguši, pateicoties augstai profesionālai kvalifikācijai, latviešu valodas zināšanām, vietējo apstākļu labai pārzināšanai un vadības prasmei (M. Ramāns — Valsts plāna komitejas priekšsēdētājs 1965.—1990. g., V. Markots — LKP CK rūpniecības un transporta nodaļas vadošs darbinieks 1968.—1982. g.).

Pēc republikas kompartijas prasībām, kas «vadošos kadrus izvēlējās, izvietoja un audzināja atbilstoši PSKP kongresu un

PSKP CK plēnumu un LKP CK plēnumu lēmumiem», vadītājam bija «jāapvieno sevī idejiskā pārliecība, augstas morāles īpašības, partejiska principialitāte un nesamierinātība ar trūkumiem, plašs redzesloks» un — kā visu pēdējais, it kā starp citu — «profesionālais kompetentums».¹³ Šai partijas nomenklatūrai no centra tika atvēlēts zināms darbības lauks un iespēja ietekmēt industriālo politiku Latvijā un iestāties par nacionālo interešu kaut minimālu ievērošanu. Tas netika izmantots, šie cilvēki nerūpējās par sabalansētu Latvijas saimniecības attīstību. Būdami piederīgi vidusslānim starp Maskavu un Latvijas tautu, būdami reizē pavēļu izpildītāji un pavēlētāji, viņi, kultivējot industrijas forsētu izveidi, kalpoja PSKP un Maskavai.

Arī rūpniecības uzņēmumu priekšgalā tāpat spilgti izpaudās totalitārai iekārtai uzticīgu komunistu un austrumslāvu, pārsvarā krievu, vara.

1961. gadā no uzņēmumu direktoriem tikai 24,8% (87 cilvēki) bija latvieši un 51,1% — krievi, bet 1984. gadā attiecīgi — 29,0% (90 cilvēki) un 45,8%. Un pēc obligātās prasību skalas — viņi visi bija kompartijas biedri.¹⁴ Interesanti atzīmēt paradoksus: radorūpniecības uzņēmumus Latvijā ilgstoši vadīja no Krievijas iebraukušie dzelzceļa transporta speciālisti — Oļegs Ļeņovs un Ranids Ščupanovskis...

So kadru darbība kopumā vērsās pret Latvijas tautas interesēm. Ar viņu atbalstu centrs spēja uzturēt Latviju pakļautībā un piesavināties strādnieku sarūpētos darba augļus. Kadru lietās dominēja kurss uz rusifikāciju.

Latviešu tautai svešie tautsaimniecības vadītāji nerēķinājās ar saimnieciskiem un iedzīvotāju labklājības celšanas apsvērumiem. Plānojot industrializāciju, viņi paredzēja arī pastiprinātu migrāciju kā direktīvo tautsaimniecības plānu izpildes nepieciešamu priekšnoteikumu. 1966.—1970. gadā no rūpniecībai nepieciešamā strādnieku daudzuma 43,2% un 1971.—1980. gadā — 38,9% plānoja saņemt migrācijas ceļā.¹⁵

Tādas politikas rezultātā 1950.—1987. gadā cittautiešu daļa rūpniecības strādnieku vidū palielinājās no 41,1 līdz 63,7%, bet Savienības pakļautības uzņēmumos — līdz 70,3%. 1987. gadā Rīgas pilsētas uzņēmumos tikai 30,6% bija latvieši.¹⁶

Uzņēmumos iegūto datu analīze nepārprotami pierādīja, ka krievu tautības strādnieki veidoja rūpniecībā strādājošo vislielāko daļu, daudzos gadījumos vairāk nekā pusi no visa kontingenta. Tā, uzņēmumā VEF (1989. g.) strādāja 38,0% krievu, 32,3% latviešu, RVR (1984. g.) attiecīgi 51,4 un 32,5%, «Sarkanajā kvadrātā» (1984. g.) — 52,7 un 21,8%, Rēzeknes piena konservu kombinātā — 54,5 un 35,6%, kombinātā «Lauma» (1988. g.) 49,8 un 24,5%.¹⁷ Turklāt visā padomju okupācijas totalitārā režīma pastā-

vēšanas laikā strādnieku šķira un pats termins «strādnieki» ilgstoši bija viens no sociālās mitoloģizācijas (jeb leģendarizācijas) galvenajiem objektiem.

Var pilnīgi piekrist Ā. Šildem, ka Maskavai, attīstot Baltijas valstis, sevišķi Igaunijā un Lavtijā, plaša apjoma rūpniecību, tika dota iespēja «neuzkrītošā veidā iepludināt šinīs zemēs krievu darbaspēku, citiem vārdiem, uzsākt šo zemju kolonizāciju». Tas ir, paveikt latviešu tautas iznīcināšanu, ko nepanāca ar staļiniskām deportācijām.¹⁸

Latviešu tautai nebija iespējams saimniekot saskaņā ar ekonomikas prasībām un likumsakarībām, bet gan tikai pēc direktīviem rīkojumiem no centra.

Sis staļiniskais tautsaimniecības pārvaldes modelis pilnīgi nostiprinājās kopš 1965.—1966. gada, kad pēc partijas diktāta likvidēja teritoriālo pārvaldi (Tautas saimniecības padomi) un notika atgriešanās pie nozaru principa rūpniecības uzņēmumu vadīšanā. Tādējādi rūpniecības vadīšanas reorganizācija tika pakļauta politiskiem mērķiem — ekonomiskās varas pilnīgai sakoļošanai centra rokās, un tas pastiprināja Latvijas dziļākas integrācijas tendenci visas Padomjzemes saimniecībā. Industrijas vadošo nozaru — mašīnbūves un metālapstrādes, elektrotehniskās un radiotehniskās, ķīmiskās, vieglās un pārtikas rūpniecības uzņēmumi, kuru produkcija nepieciešama Savienībai, nonāca un atradās Savienības nozīmes ministriju un resoru pakļautībā. To skaitā bija VEF, RVR, Rīgas dīzeļbūves un Jelgavas mašīnbūves rūpnīca, Liepājas «Sarkanais metalurģis», Daugavpils motorķēžu rūpnīca, «Sarkanā zvaigzne», «Sarkanais kvadrāts», RAF, Rīgas autoelektroaparātu rūpnīca, Rēzeknes slaukšanas iekārtu rūpnīca, Jelgavas un Liepājas lauksaimniecības mašīnu rūpnīcas «Kompresors», Rēzeknes piena konservu rūpnīca un daudzas citas, kas ir Latvijas tautas īpašums.

Jāpiebilst, ka tieši Savienības ministriju aizvējā Latvijā samilza jau esošie un izauga nesamērīgi daudz jaunu uzņēmumu, no kuriem dažam labam nebija nekāda saimnieciska pamata (Ogres trikotāžas kombināts, Liepājas galantērijas kombināts, Olaines ķīmiskās rūpniecības komplekss, Valmieras stikla šķiedras rūpnīca u. c.). Latvija zaudēja jebkādas tiesiskos līdzekļus vadīt vai ietekmēt šos uzņēmumus, kas atradās tās teritorijā, bet rūpniecība — savu autonomo raksturu un kļuva par ražošanas sistēmu, kas kalpoja dažādām Padomjzemes saimniecības nozaru interesēm. Šie rūpniecības uzņēmumi pārvērtās par PSRS centralizētās birokrātijas «piektās kolonnas» iestādēm.

Pat daļēju patstāvību nebaudīja tie uzņēmumi, kas atradās koprepublikānisko un republikānisko ministriju pakļautībā. Kop-

republikāniska rakstura ministrijas bija subordinētas attiecīgai ministrijai Maskavā. Arī tās nedaudzās ministrijas (Vietējās rūpniecības ministrija, Kūdras rūpniecības pārvalde), kas oficiāli skaitījās pakļautas republikai, apstiprinājumu savai darbībai, savam budžetam saņēma Maskavā.

80. gados republikas pakļautības rūpniecības uzņēmumi ražoja vairs tikai 10%, bet Savienības uzņēmumos tika nodarbināta trešā daļa visu rūpniecības strādnieku, kas deva gandrīz 90% kopprodukcijas.¹⁹

Turklāt ar laiku aizvien vairāk parādījās komandēšanas un administrēšanas sistēmas nespēja nodrošināt mūsdienīgu (laikmetīgu) zinātniski tehnisko un sociāli ekonomisko progresu. Taču tieši pēckara gados attīstītajās kapitālistiskajās zemēs sākās jauns zinātniski tehniskās attīstības posms, notika izrāviens, kas saistīts ar jaunu tehnoloģiju apguvi. Bet Latvija bija izolēta no Rietumeiropas un citu valstu ekonomiskiem procesiem, tika pārtraukta tās patstāvīga līdzdalība pasaules tirgū. Līdz ar to tika liegta iespēja piemēroties pasaules konjunktūrai un kalpot latviešu tautas interesēm un dzīves līmeņa celšanai.

Ir pamats uzskatīt, ka sociālisma vārdā tika vardarbīgi noārdīta Latvijas neatkarīgās valsts tradicionāla, dabiska, loģiski veidojusies ekonomiskā struktūra. Latvijas lauksaimniecības sistēma bija sagrauta. 1970. gadā rūpniecība deva 65,5%, bet 80. gadu nogalē — 60% no Latvijas sabiedriskā kopprodukta.²⁰ Svarīgi atzīmēt, ka kopumā industrija gāja ekstensīvas virzības ceļu. Latvijā pēckara laikā uzcēla 216 lielus jaunus uzņēmumus un paplašināja esošos. Tajā pat laikā samazinājās rūpniecības produkcijas vidējie gada pieauguma tempi (1961.—1980. g. vairāk nekā 2,5 reizes), tāpat arī darba ražīguma vidējie pieauguma tempi.²¹

50 gados (1939.—1989. g.) Latvijas iedzīvotāju skaits pieauga 1,3 reizes, bet rūpniecībā nodarbināto — vairāk nekā trīskāršojās.²²

Tieši samākslotās industrializācijas izraisītās migrantu plūsmas bija pamatā latviešu nācijas īpatsvara samazinājumam iedzīvotāju kopskaitā no 77,4% 1935. gadā līdz 52% 1989. gadā.²³ Industrijas forsēšanas un ekstensīvās ievirzes dēļ pasliktinājās Latvijas pamatnācijas dzīves apstākļi, sašaurinājās latviešu tautas dabīgās atjaunošanās iespējas, apgrūtinājās tautas kā vienota organisma funkcionēšana, pat kļuva apdraudēta latviešu etniskā pastāvēšana.

PIEZĪMES

1 Zile L. Sociālisma celtniecības vēsturiskais ceļš. — R., 1980. — 266 lpp.; Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. — R., 1981. — 3. d.

- 1940.—1980. — 495 lpp.; Latvijas PSR strādnieku šķira. 1940—1959. — R., 1985. — 557 lpp.; Latvijas PSR vēsture. — R., 1986. — 2. sēj. — 552 lpp. u. c.
- ² Saskaitīts Latvijas Nacionālās bibliotēkas kartotēkā.
- ³ M. M., profesors [Jānis Bokalders]. Latvijas ekonomiski ģeogrāfiskie pamati. — Stokholma, 1947. — 188 lpp.; *Silde Ā.* Bez tiesībām un brīvības. — Kopenhāgena, 1965. — 436 lpp.; *Landsmanis A.* Pastāvēt vai iznīkt. — Stokholma, 1975. — 112 lpp.; *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture. — Vašingtona, 1980. — 367 lpp.; *Viksnis J.* Latvijas tautsaimniecība tagad // Arhivs (Melburna) — 1976. — 16. sēj. — 177.—184. lpp.; *Ķeniņš (Kings) G.* Pārdomas par Latvijas saimniecības attīstību // Turpat. — 185.—190. lpp.
- ⁴ *Kalnberziņš J.* Ziņojums LK(b)P IX kongresā par partijas CK darbību. — R., 1940. — 7. lpp.
- ⁵ Galvu augšā, zemnieki // Lauku Avīze. — 1989. — 17. marts.
- ⁶ *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture. 1914—1945. — Stokholma, 1968. — 938. lpp.
- ⁷ *Kalniņš B.* Latvijas sociāldemokrātijas 50 gadi. — Stokholma, 1956. — 301. lpp.
- ⁸ Latvijas Valsts arhivs (turpmāk LVA), 283. f., 1. apr., 116. l., 16. lp.
- ⁹ Turpat, 277. f., 7. apr., 753. l., 43. lp.
- ¹⁰ Turpat, 283. f., 1. apr., 116. l., 16. lp.
- ¹¹ Turpat, 277. f., 10. apr., 29. l., 41. lp.
- ¹² Latvijas Valdības (Latvijas PSR Ministru Padomes) arhivs. Minēto darbinieku personīgās lietas.
- ¹³ Čiņa. — 1974. — 8. aug. (Ievadraksts.)
- ¹⁴ Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas Partijas vēstures institūta Partijas arhivs, 101. f., 30. apr., 112. l., 68. lp.; 123. l., 306. lp.; 37. apr., 105. l., 76. lp.; 53. apr., 117. l., 53. lp.
- ¹⁵ LVA, 270. f., 3. apr., 2976. l., 86. lp.
- ¹⁶ Turpat, 277. f., 10. apr., 404. l., 47. lp.; Итоги учета численности рабочих и служащих на 1 июня 1987 года. — Рига, 1988. — С. 35.
- ¹⁷ Minēto uzņēmumu kadru daļas dati.
- ¹⁸ *Silde Ā.* Bez tiesībām un brīvības. — 285. lpp.
- ¹⁹ Latvijas PSR tautas saimniecība 1987. gadā. — R., 1989. — 69. lpp.
- ²⁰ Turpat. — 64. lpp.
- ²¹ *Kregera O.* Rūpniecības pārvaldes organizatoriskās struktūras un saimniekošanas metožu pilnveidošana Latvijas PSR (1961—1980) // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. — 1987. — Nr. 2. — 14., 15. lpp.
- ²² Latvijas PSR statistikas tabulas. 1940. g. — R., 1940. — 6., 137. lpp.; Latvija skaitļos 1989. gadā. — R., 1990. — 40., 25. lpp.
- ²³ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. — R., 1936. — 229. lpp.; Čiņa. — 1990. — 21. marts.

Latvijas zemniecības sociālekonomiskā degradācija kolektivizācijas noslēgumposmā, 1949—1953

Komunistiskās partijas vadībā realizētā genocīda politika pret Latvijas zemniekiem kā patstāvīgiem zemes apsaimniekotājiem politiskā, ekonomiskā un morālā aspektā viskonsekventāk izpaudās kolektivizācijas gaitā 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā.

Sākot no 1947. gada augusta beigām, kad Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma pazīstamo lēmumu Nr. 761 «Par Latvijas PSR zemnieku saimniecību aplikšanu ar nodokļiem»,¹ kurā bija uzskaitītas tā saukto kulaku saimniecību pazīmes, valsts nodokļu un nodevu politika kļuva par galveno līdzekli spiedienam uz zemniekiem, lai viņus piespiestu iestāties kolhozos.*

Ieviešot jaunus principus nodokļu paaugstinātā aplikšanā un lauksaimniecības produktu nodevu aprēķināšanā, jau 1947.—1948. gadā sāka veidoties tāda situācija, ka iestāšanās kolhozos zemniekiem kļuva par vienīgo iespēju izdzīvot. Nodokļu un nodevu slogu palielināja visām zemnieku saimniecībām, bet it sevišķi kulaku saimniecībām. Saimniecībām, kuras nespēja uzliktās saistības izpildīt, aprakstīja visu lauksaimniecības produkciju, mājlopus, saimniecības ēkas, lauksaimniecības mašīnas un pārējo inventāru. 1948. gadā pie tiesiskas atbildības par nodokļu, produktu sagādes un darba klaušu neizpildīšanu sauca 20,8 tūkst. zemnieku.² Apmēram puse šo saimniecību tika ekonomiski sagrauta, bet daļa to īpašnieku represēta.

* Terminu «kulaki», kas, sākot no 40. gadiem, daudzus gadu desmitus tika lietots gan Latvijas PSR valsts iestāžu oficiālajā dokumentācijā, gan periodikā un literatūrā, ideoloģisko domu noteicošās iestādes burtiski pārņēma no stalinisko varas orgānu jau 20. un 30. gados Padomju Savienībā dotā apzīmējuma turīgākiem vai par politiski nelojāliem uzskatītiem zemniekiem. Kolektivizācijas gaitā viņus reģistrēja īpašos «kulaku sarakstos» un pēc tam pakļāva masveida represijām. Apzīmējums «kulaki» tāpat ir saistīts ar noteiktu attiecīgos sarakstos iekļauto zemnieku kategoriju un tādā nozīmē arī tiek lietots šajā rakstā.

1949. gada sākumā sāka risināties notikumi, kuriem bija izšķiroša loma turpmākajā zemniecības liktenī Baltijā. 1949. gada 29. janvārī PSRS Ministru Padome pieņēma lēmumu par kulaku ģimeņu izsūtīšanu no Baltijas republikām. Vadoties no tā, līdzīgu lēmumu attiecībā uz Latviju 17. martā pieņēma Latvijas PSR valdība.³

Latvijā 1949. gada 25.—28. martā deportācijai pakļāva, pēc oficiālām ziņām, 13 504 ģimenes ar vairāk nekā 43,2 tūkst. cilvēku. Izsūtītajiem piederošās dzīvojamās un saimniecības ēkas un mājlopus bez atlīdzības nodeva kolhoziem vai padomju saimniecībām, labību nogādāja sagādes punktos. Izsūtīto personiskās mantas pēc pārcenošanas realizēja patērētāju biedrību tirdzniecības sistēmā, turklāt ne mazumu lietu izlaupīja paši izvešanas līdzdalībnieki.

Izmantojot zemnieku iebiedētību, deportācijām nekavējoties sekoja plaša kolhozu dibināšanas kampaņa. 1949. gada marta nogalē un aprīlī kolhozos iesaistīja ap 120 tūkst. zemnieku saimniecību jeb vairāk nekā pusi no to kopskaita Latvijā.⁴

Taču arī pēc šīs masveida kolektivizācijas kampaņa pret zemnieku savrupsaimniecībām neatslāba. 1949. gada jūlijā Latvijas PSR Ministru Padome uzdeva apriņķu izpildkomitejām līdz 1. augustam sastādīt to kulaku ģimeņu sarakstus, kuras palikušas neizsūtītas, kā arī no jauna šajos sarakstos ierakstīt saimniecības, kuras agrāk kaut kādu iemeslu dēļ tur nebija ietvertas, taču atbilstu šim apzīmējumam. Šīm saimniecībām jau tā agrāk ievērojami paaugstināto lauksaimniecības nodokli 1949. gadā vēlreiz paaugstināja — atkarībā no zemes platības — par 50—100%. 1950. gadā apliekamā īpašuma ienākumu vērtību noteica divkārt lielāku, bet nodokli aprēķināja ar vēlreizēju 50% paaugstinājumu.⁵ Nodokļu paaugstinājumi sekoja arī nākošos gados. Tā saucamās kulaku saimniecības tika pilnīgi izputinātas, to īpašniekus neuzņēma arī kolhozos, un viņiem nācās pamest laukus. 1949. gada otrajā pusē Latvijā skaitījās 2003 kulaku saimniecības, kurām uzlika lauksaimniecības nodokli 6,7 milj. rbļ. apmērā,* bet 1952. gadā no atlikušām 753 šādām saimniecībām kāds nebūt īpašums vairs bija tikai 349 saimniecībām, kurām uzlika nodokli 447 tūkst. rbļ. apmērā.⁶

Par kulakiem apzīmētos zemniekus bija aizliegts uzņemt par kolhozu biedriem. Taču, mainoties un paplašinoties kulaku sarakstiem, šādas ģimenes izrādījās arī kolhoznieku vidū.⁷ Jau 1948. gadā, bet vēl plašākos apmēros 1949. gadā un sekojošajos gados kolhozu kompartijas organizāciju un MTS politnodaļu

* Šeit un turpmāk visi ar finansiālo darbību saistītie skaitļi doti līdz 1961. gadam pastāvējušās naudas vērtības izteiksmē.

vadībā izvērsās plaša kampaņa par kolhozos iestājušos kulaku un citu «šķiriski naidīgu elementu» atklāšanu un izslēgšanu no kolhoziem.

Pārējām zemnieku savrupsaimniecībām Latvijas PSR valdība 1950. gadā lauksaimniecības nodokli palielināja par 50%, 1951. gadā — par 75%, bet 1952. gadā paaugstināja īpašuma ienākuma novērtējuma likmes par 20—30%, kā arī ievērojami paaugstināja obligātās graudu nodevas.⁸ Pret zemnieku saimniecībām, kuras nespēja nokārtot obligātās saistības, valsts iestādes vērsās ar represijām. Piemēram, 1950. gadā par nodokļu nenomaksāšanu aprakstīja 6 tūkst. zemnieku savrupsaimniecību īpašumu, turklāt to atsavināja 1901 saimniecībai.⁹

Ar šādu pasākumu palīdzību līdz 1951. gada beigām Latvijā piespieda kolhozos iestāties 230 tūkst. zemnieku saimniecību jeb 98,4% no to kopskaita. Zemnieku saimniecībām, iestājoties kolhozos, kā paju iemaksas nācās atdot sabiedriskā īpašumā zirgus un pārējos mājlopus, galvenokārt liellopus, kas bija virs patērēšanai atļautā skaita, kā arī lauksaimniecības inventāru, sēklas labību, daļu no saimniecības ēkām, ja tās varēja noderēt kolhozam. Par zemnieku zaudētā īpašuma kopvērtību un daudzumu grūti spriest. Kaut arī trūkst konkrētu datu, statistikas ziņas ļauj secināt, ka tikai 1949. gadā kolhozi savā īpašumā no zemnieku saimniecībām, ieskaitot deportēto ģimeņu īpašumu, pārņēma ap 260—270 tūkst. liellopu, to skaitā 130—140 tūkst. govju, ap 60 tūkst. aitu, tikpat cūku, kā arī ap 200 tūkst. zirgu.¹⁰ Savrupo zemnieku iesaistišana kolhozos un mājlopu apvienošana turpinājās arī 1950.—1951. gadā.

1953. gadā vēl bija palikuši 3,8 tūkst. zemnieku savrupsaimniecību, taču zemes lietošanas ierobežošanas rezultātā, ko veica valsts iestādes, tiem zemniekiem, kuri vēl nebija iestājušies kolhozos, radās lielas grūtības mājlopu apgādē ar barību.¹¹ Zemnieku savrupsaimniecības bija zaudējušas jebkādu nozīmīgu ekonomisko potenciālu.

Varam secināt, ka 50. gadu sākumā valsts nodokļu un nodevu politika pēc atklāti varmācīgajām deportācijām bija otrs nozīmīgākais faktors Latvijas zemnieku saimniecību ekonomiskajā sagravē un viņu piespiedu iesaistišanā kolhozos.

Attiecībā pret zemniekiem, kas bija iestājušies kolhozos, valsts varas iestādes nodevu un nodokļu politikā lietoja ļābi aprēķinātu liekulīgu taktiku. Kolektīvizācijas sākumos mā kolhoznīeku saimniecības aplīka ar nelieliem nodokliem, bet, kolektīvizācijai kļūstot masveidīgai, nodokļu un nodevu slogu nepārtaukti palielināja. 1949. gadā caurmērā katrai kolhoznīeka saimniecībai vajadzēja maksāt lauksaimniecības nodokli 52 rbļ. apmērā, bet 1951. gadā —

198 rbļ. un 1952. gadā — 332 rbļ. apmērā. Kolhoznieku saimniecībām uzlikta nodokļa kopsumma 1950. gadā bija 35,3 milj. rbļ., 1952. gadā — ap 80 milj. rbļ.¹² Kolhoznieku sētām noteica arī samērā augstas obligātās produktu nodevas, turklāt gaļu un olas vajadzēja nodot arī tām saimniecībām, kuras neturēja mājlopus. Par nodevu un nodokļu maksājumu neizpildīšanu plaši lietoja represijas arī pret kolhozniekiem. Piemēram, jau 1950. gadā par savlaicīgu nodokļu nenomaksāšanu aprakstīja ap 15 tūkst. kolhoznieku saimniecību īpašumu. 1952. gadā par gaļas un piena nodevu neizpildīšanu noteiktajos termiņos aprakstīja īpašumu 27,5 tūkst., par nodokļu nenomaksāšanu (pieskaitot arī 1953. gada 1. ceturkšņa represīvos pasākumus) — 26,8 tūkst. kolhoznieku u. c. iedzīvotāju saimniecībām.¹³

Par kolhoznieku saimniecību materiālā stāvokļa progresējošu pasliktināšanos 50. gadu sākumā varam secināt, piemēram, pēc mājlopu skaita samazināšanās apjomiem tajās. Tikai 1951.—1952. gadā Latvijas kolhoznieku piemājas saimniecībās liellopu skaits samazinājās par 55 tūkst. (to skaitā govju — par 23 tūkst.), cūku — par 79 tūkst., aitu — par 50 tūkst.¹⁴

Kolhozos iesaistīto zemnieku materiālā labklājība bija tieši atkarīga no pašu kolhozu ekonomiskā stāvokļa. Padomju Savienībā lauksaimniecības produkcijas valsts sagāde un nodokļi bija kļuvuši par vienu no galvenajām lauku ekonomiskās ekspluatācijas formām. Valsts papildināja savus pārtikas un rūpniecības izejvielu fondus, visneslēptākā veidā izmantojot kolhozu zemniecības darbu, pārņemot kolhozos saražoto produkciju obligātās sagādes veidā par ārkārtīgi zemām cenām. Sagādes cenas bija tālu zem pašizmaksas, un pati sagāde pieņēma nodokļu formu.*

Zemniecības ekonomiskā ekspluatācija bija kļuvusi par vienu no padomju valsts pastāvēšanas pamatu stūrakmeņiem. Tikai lielā mērā pateicoties šai nesaudzīgajai ekspluatācijai, Padomju Savienībā varēja paplašināt rūpniecību, turpināt nepārtrauktu bruņošanos un uzturēt parazitāro kompartijas un padomju birokrātijas slāni.

Partijas un valsts iestādes par galveno un visatbildīgāko uzdevumu kolhozu ražošanas darbībā uzskatīja sagādes izvēšanu, saražotā atdošanu valstij. Lai izpildītu valsts obligātās nodevas, MTS natūrmaksas un daļu produkcijas piedevām piegādātu valsts iepirkumā, varas iestādes visai maz rēķinājās ar pašu kolhozu ražošanas un kolhoznieku nodrošināšanas vajadzībām.

* Uzskatāmi minēšu dažu produktu obligātās 1951.—1952. gada sagādes cenas mūsdienu cenu izteiksmē: par 1 kg rudzu maksāja apmēram 1 kap., par 1 kg kviešu — 1,5 kap., par 1 kg kartupeļu — 0,5 kap., par 1 kg liellopu gaļas — 6—10 kap., par 1 kg cūkgaļas — 14—20 kap., par 1 kg piena — 3 kap. utt. (LVA, 327. f., 7. apr., 359. l., 12.—15. lp.).

Tas pats attiecās uz kolhozu ienākumu aplikšanu ar nodokļiem. 1950.—1952. gadā Latvijas kolhozu kopienākums palielinājās no 453,6 milj. rbļ. līdz 588,2 milj. rbļ., t. i., par 29%, turpreti uzliktā ienākuma nodokļa kopsumma pieauga no 38,5 milj. rbļ. līdz 75,3 milj. rbļ., tāpat gandrīz divkārt. Ienākuma nodoklis bija lielākais, bet ne vienīgais kolhozu maksājumu veids. Tā, 1952. gadā Latvijas kolhozi samaksāja nodokļos un obligātajā apdrošināšanā kopsummā 122,8 milj. rbļ.¹⁵ Lai iegūtu finansiālus līdzekļus kapitālieguldījumiem un tiešajām ražošanas izmaksām, kolhoziem nācās ņemt lielus aizdevumus no valsts, turklāt parādu summa nepārtraukti auga. 1952. gada beigās Latvijas kolhozu parādi kapitālieguldījumu ilgtermiņa aizdevumos sasniedza 115,8 milj. rbļ., ražošanas vajadzībām — 10,9 milj. rbļ.¹⁶ Daudzi kolhozi, negūdami pietiekošus ienākumus, nokļuva smagās finansiālās grūtībās.

Šādā situācijā, sākot ar 1950. gadu, valsts nodevu un plēsonīgās cenu politikas rezultātā gandrīz visos Latvijas kolhozos sāka samazināties kolhoznieku izpildītā darba apmaksa. Jau 1950. gadā, salīdzinot ar 1949. gadu, izsniedzamo graudu daudzums par izstrādes dienu samazinājās vidēji par 35%.¹⁷ Bija kolhozi, kuros graudus neizsniedza nemaz, sevišķi 1952. gadā. 1951. gadā 113 kolhozos (7,6% no to kopskaita), 1952. gadā 378 kolhozos (25,5%) un 1953. gadā 225 kolhozos (15,5%) nemaz nemaksāja naudu par paveikto darbu, lielākā daļā pārējo saimniecību apmaksa bija niecīga.* 1952. gadā 12 kolhozos ļaudis par darbu nesaņēma ne naudu, ne graudus.¹⁸

Jāteic, ka kolhozi faktiski bieži vien nespēja kolhozniekiem laikus izsniegt aprēķināto izstrādes dienu apmaksu. 1952. gada pavasarī apsekojot 523 Latvijas kolhozus, tāpat tikai apmēram 1/3 no to kopskaita, finansu darbinieki konstatēja, ka 1. aprīlī šie kolhozi vēl bija parādā kolhozniekiem par 1951. gadā aprēķināto izstrādes dienu apmaksu 31,2 milj. rbļ., 1097 tonnas graudu un 2060 tonnas kartupeļu.¹⁹

Iesaistišana kolhozos piespiedu kārtā, niecīgā darba apmaksa vai vispār tās trūkums, tāpat arī valsts nodokļu un sagādes slogs rosināja lauku iedzīvotājus, īpaši gados jaunākos, meklēt darbu ārpus kolhoziem gan pilsētās, gan lauku uzņēmumos. Par pirmajiem pēckara gadiem vēl skanēja sūrošanās, ka «individuālo saimniecību sistēma nebija spējīga apmierināt tautsaimniecības

* Lai lasītājam dotu labāku priekšstatu par tālaika kolhoznieku darba apmaksu, to pārreķināsim mūsdienu naudas izteiksmē. Bez jau minētajiem kolhoziem, kur naudu nemaksāja nemaz, 1—10 kapeikas par vienu izstrādes dienu 1951. gadā aprēķināja 587 kolhozos (38,8% no kopskaita), 1952. gadā — 627 kolhozos (42,2%), 1953. gadā — 457 kolhozos (31,5%). Pārējos izstrādes dienas apmaksa pārsniedza 10 kapeikas.

pieprasījumu pēc papildu darbaspēka»,²⁰ bet 40. gadu nogalē un 50. gadu sākumā šis darbaspēks tiktāl plūda uz dažādiem tautsaimniecības nozaru uzņēmumiem, ka kolhozos vājā materiāli tehniskā nodrošinājuma apstākļos jau pirmajos to darbības gados veidojās ass darbaroku deficīts.

Kolhozu valdes gan parasti tikai izņēmuma kārtā atļāva oficiāli izstāties no kolhoziem, un bez šādiem dokumentiem nevarēja likumīgi stāties darbā citos uzņēmumos. Taču cilvēki meklēja un atrada dažādas iespējas. Daudz jauniešu aizgāja mācīties uz skolām, pēc kuru beigšanas nesteidzās atgriezties kolhozos, bet meklēja darbu citur. 1950.—1953. gadā kolhozos darbaspējīgā vecuma (16—60 gadi vīriešiem un 16—55 gadi sievietēm) cilvēku skaits samazinājās par 48,9 tūkstošiem.²¹ Latvijas lauki «noasiņoja», tos pameta arī daudzi kolhozos neiestājušies zemnieki. Pēc Ļ. Zīles datiem, 1948.—1953. gadā no laukiem uz pilsētām, galvenokārt Rīgu, pārnākušo strādnieku skaits sasniedza 91,9 tūkst., turklāt, rēķinot viņu ģimenes locekļus, šo skaitu var vairāk nekā dubultot.²² Bijušie zemnieki aizplūda ne tikai uz pilsētu uzņēmumiem. Tā, republikas Mežsaimniecības ministrijas sistēmā 1949. gada sākumā bija 1,7 tūkst. pastāvīgu mežstrādnieku, gada beigās — jau 5,2 tūkst., turklāt ap 3 tūkst. pieņemti gada otrajā pusē, izvērsties masveida kolektivizācijai.²³

Nelīdzēja arī Latvijas PSR valdības vairākkārt (1951.—1952. gadā) pieņemtie lēmumi par aizliegumu no kolhoziem patvarīgi aizgājušās personas iesaistīt darbā.²⁴ Lauku iedzīvotāju migrācijā iezīmējās vēl kāds aspekts — no nabadzīgākiem kolhoziem, īpaši Latgales novados, laudis centās pārcelties uz kolhoziem, kur bija apmierinošāka darba apmaksa un līdz ar to sadzīves apstākļi. Lauku apvidos turpināja izzust agrāk samērā stabils iedzīvotāju sastāvs, daļa no viņiem kļuva par «klejotājiem».

Kolhoznieku attieksme pret neapmierinoši atalgoto darbu izpauzās arī viņu darba disciplīnā. Katrā kolhozā bija noteikts izstrādes dienu skaits, tā saucamais izstrādes dienu minimums, kuru vajadzēja izpildīt katram darbaspējīgam kolhozniekam. Kaut arī par izstrādes dienu minimuma neizpildi dažādi sodīja — palielināja lauksaimniecības nodokli, ierobežoja piemājas saimniecību u. tml., 50. gadu sākumā 50—57 tūkst. kolhoznieku jeb 1/5 daļa no viņu kopskaita ik gadus šo noteikto minimumu neizpildīja vai nemaz nepiedalījās kolhozu darbos.²⁵ Pat Latvijas PSR Lauksaimniecības ministrijas kolēģijas sēdes dalībniekiem 1951. gada maijā nācās atzīt, ka kolektivizācijas rezultātā «kolhozniekiem zudusi darba mērķtiecība, viņi vairs nesaredz tā perspektīvu, tāpēc arī grimusi darba disciplīna»²⁶.

Kaut arī oficiāli kolhozs it kā bija zemnieku brīvprātīga

kooperatīva apvienība un augstākais noteicējs skaitījās kolhoza biedru pilnsapulce, kolhozi faktiski atradās pilnīgā kompartijas un padomju administratīvi birokrātiskā aparāta pakļautībā. Materiālās nenodrošinātības apstākļos, vienlaikus atsvešinot kolhozu zemniekus no sabiedriskotā īpašuma un tiesībām uz iegūtās gala produkcijas brīvu realizāciju, sākās arī viņu morālā degradācija, pastiprinājās tādas negatīvas tendences kā bezatbildība un alkoholisms, plašumā vērsās kolektīvā īpašuma piesavināšanās. To veicināja valdošās administratīvi komandējošās sistēmas ietvaros iesakņojusies dažādu vadošo darbinieku patvaļa un nerēķināšanās ar likumību, tāpat arī ikdienā vērojамie nesaimnieciskās darbības izraisītie lielle sabiedriskotā īpašuma zudumi.

Izvērtējot komunistiskā totalitārisma politiku 40. gadu beigās un 50. gadu pirmajā pusē Latvijas laukos, varam izdarīt dažus apkopojošus secinājumus.

Latvijā, tāpat kā citur Padomju Savienībai pakļautajās teritorijās, Komunistiskās partijas un padomju varas realizētā agrārā politika nedeķa ne mazākās iespējas alternatīvi pastāvēt zemnieku saimniecībām un brīvai kooperācijai. Zemnieku masveida kolektivizāciju 1949. gadā partijas un valsts iestādes paveica ar augstu nodokļu, plašas deportācijas un iedzīvotāju iebaidīšanas palīdzību. Nākošajos gados kolektivizāciju pabeidza, izmantojot valsts nodokļu un obligāto nodevu sloga palielināšanu. Galveno akcentu kolhozu darbībā saistīja ar valsts sagādes izpildi, nerēķinoties ne ar kolhozu sociālekonomisko attīstību, ne ar kolhoznieku darba apmaksu.

Komunistiskās partijas realizētā agrārā politika 1949.—1953. gadā, kad vistiešāk izpaudās staļinisma doktrinārie varmācības principi lauksaimniecībā, galīgi pabeidza sagraut pastāvējušo Latvijas zemniecības saimniekošanas sistēmu, padarīja zemniekus par algādžiem faktiski pārvalstiskotajās kolektīvajās saimniecībās, ar alkātīgo nodokļu un nodevu ievākšanu devalvēja lauku iedzīvotāju ekonomisko stāvokli, radija apstākļus viņu morālās degradācijas sākumam.

PIEZĪMES

¹ Андриксон А. Я. Коммунистическая партия Латвии в борьбе за осуществление ленинского кооперативного плана (1940—1958 гг.). — Рига, 1971. — С. 46.

² Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), 327. f., 7. apr., 201. l., 120. lp.

³ Riekstiņš J. No viensētām — kolhozos... // Padomju Latvijas Komunisti. — 1989. — Nr. 3. — 48. lpp.

⁴ Социалистическое преобразование сельского хозяйства Латвийской ССР. Сборник документов и материалов. — Рига, 1984. — С. 241, 245.

⁵ LVA, 327. f., 7. apr., 269. l., 79. lp.; 272. l., 95. lp.

- ⁶ Turpat, 269. l., 78. lp.; 387. l., 95. lp.
⁷ Социалистическое преобразование сельского хозяйства Латвийской ССР. — С. 217, 218.
⁸ LVA, 327. f., 7. apr., 352. l., 116. lp.; 270. f., 2. apr., 1425. l., 94., 95. lp.
⁹ Turpat, 327. f., 7. apr., 352. l., 21. lp.
¹⁰ Agr. pēc: Сельское хозяйство Латвийской ССР. — Рига, 1970. — С. 134, 136.
¹¹ LVA, 327. f., 7. apr., 510. l., 84. lp.
¹² Turpat, 283. l., 32. lp.; 353. l., 5. lp.
¹³ Усатюк А. Ф. Исповедь коммуниста. — Рига, 1990. — С. 15.
¹⁴ Latvijas PSR tautas saimniecība, 1956. — R., 1957. — 95. lpp.
¹⁵ LVA, 277. f., 8. apr., 239. l., 51. lp.; 305. l., 12. lp.
¹⁶ Turpat, 305. l., 16. lp.
¹⁷ Turpat, 179. l., 63. lp.
¹⁸ Turpat, 239. l., 72. lp.; 305. l., 29. lp.; 414. l., 72. lp.
¹⁹ Turpat, 327. f., 7. apr., 388. l., 177. lp.
²⁰ Latvijas PSR vēsture. — R., 1986. — 2. sēj. — 236. lpp.
²¹ LVA, 277. f., 8. apr., 179. l., 40. lp.; 414. l., 2. lp.
²² Zīle L. Strādnieku šķiras izaugsme Padomju Latvijā. — R., 1967. — 52., 62. lpp.
²³ LVA, 735. f., 1. apr., 11. l., 46. lp.
²⁴ Turpat, 270. f., 2. apr., 6067. l., 1., 3., 7. lp.
²⁵ Turpat, 277. f., 8. apr., 179. l., 40. lp.; 239. l., 43. lp.; 305. l., 3. lp.
²⁶ Turpat, 611. f., 3. apr., 168. l., 48. lp.

I. EBELE

Vai turpinās genocīds pret Latvijas bērniem?

Latvijas organizācija «Glābiet bērnus» ir Starptautiskās alianse locekļu māsu organizācija. Šī alianse darbojas vairāk nekā 20 valstīs. «Glābiet bērnus» pamatdokuments ir ANO bērnu tiesību konvencija, uz kuru balstoties mēs iestājamies par bērnu tiesību atjaunošanu Latvijā. Genocīds pret latviešu tautu bija ļoti daudzveidīgs. Neskaitāmi bērni nonāca Sibīrijā vai tos izveda uz ārzemēm. Viegļāk nebija tiem, kas palika šeit. Ar Latvijas neatkarības zaudēšanu bērni zaudēja savas tiesības. Pirmkārt, tiesības piedzimt veseliem, izaugt par veseliem, izglītotiem pilnvērtīgi attīstītiem, sociāli nodrošinātām sabiedrības locekļiem. Genocīds pret Latvijas bērniem nebija tikai tīri fizisks. Hronisks bailu sindroms rada verga iezīmes. 50 gadus bērni Latvijā ir auguši melu un Dieva noliegšanas pasaulē. Katra totalitāra režīma sekas ir arī sakropļotas bērnu dvēseles, tās dvēseles, kurām taču jāsaglabā un jānes gadsimtos uz priekšu tautas nacionālais gars, čaklums, godaprāts, mīlestība uz savu zemi, tradīcijas. Komunisti pārrāva šo dzīves dabisko ritējumu, latviešu tautas paaudžu pārmantojamību, kas ir, Skalbes vārdiem runājot, ikvienas nācijas galvenais balsts. Vecvectēvi un veccāsmātes, reti kurā ģimenē dzīvi palikuši, bija spiesti mācīt saviem bērniem un mazbērniem pazemojošas izdzīvošanas politiku, depersonalizēties un pakļauties Maskavas spēles noteikumiem. Otrā, mazākā daļā, paturot sirdī spītu un cerību uz tautas atdzimšanu, mācīja saviem mazajiem dubultdzīvi ar masku ārpus mājas, ko bērns, aizējot skolā vai pie savas tautas jūdasiem, bija spiests uzlikt. Taču arī tas radija bērna dvēselē frustrāciju, depresiju. Vieni bērni bija pārliecināti, ka dzīvo labākajā valstī pasaulē, kur nav nabagu un nelaimīgo, otri — saprata, ka, paliekot godīgiem, nav cerības dzīvē ko sasniegt. Vieni piedalījās komunistu spēlē, aizņemot galvenās lomas, otri zaudēja savu personību, daudzi sāka

dzert. Tai paaudzei, kas dzima ap 1925. gadu, vēl ir atbildība, ir saglabājies goda kritērijs pret cilvēku, dabu, darbu, taču ar katru nākamo paaudzi tie gājuši mazumā, un nav jau arī brīnums. Mazais bērns, kuram stāsta pasakas, kurās vienmēr uzvar labais, kur godīgs, vienkāršs darba darītājs vai kāds gudriņeks vienmēr saņem princesi un pusi karaļvalsts, kur katrs labs darbs tiek atalgots, šis mazais bērns, nonākot reālā dzīvē, redz, ka viss ir gluži otrādi, ka vienmēr uzvar ļaunais, ka algu saņem tas, kurš nestrādā, ka gudrais un talantīgais neko nevar panākt, jo ikkatrs jaunievedums sarežģī dzīvi tūkstošiem citu cilvēku, kuri ir auguši pēc baušļiem, ka individualitāte, intelīgences ir grēks. Mazais bērns redz, ka ar darbu vecāki izdzīvošanai nevar nopelnīt. Cilvēcīgi dzīvo tikai tie, kuri zog. Un tie retie, kuri nezog, ir muļķi. Un mazais bērns pārmet saviem godīgajiem vecākiem to, ka viņi nezog, jo viņam arī gribas to, kas ir citiem klases bērniem.

Mazais bērns izaug un dzīvo, kā māc, un te nu mums ir genocīda sekas — pilnīgi izmainīti morāles un goda kritēriji. Vairākums trešās paaudzes, kas augusi totalitārisma apstākļos, ir bezatbildīgi, slinki, nemīl savu zemi, nemīl neko, jo vienīgā jēga dzīvē — būt patērētājiem. Radīt? Priekš kam — tas ir grūti un par to nemaksā. Nonivīlēta vienaldzība. Tādi mēs šodien esam Latvijā, un tāpēc nekas nekust uz priekšu. Cik ir palicis nesakropļotu adekvātu cilvēku, ko viņi vispār var izdarīt, — tāda arī būs cerība atdzimt jaunās paaudzēs. Bet genocīds Latvijā turpinās, tikai tas ir apslēpts, rūpīgi slēpts iepriekšējos gados un vairākuma cilvēku nesaprasts šodien. Un te es atgriežos pie «Glābiet bērnus» un starptautiskajām bērnu tiesībām. Cerība atdzimt jaunās, veselās, tikumiskās paaudzēs ir apšaubāma. Nerunāsim par nabadzību, sliktiem dzīvokļiem, vāju izglītību, runāsim par to, kas ir galvenais iemesls, kādēļ vairāk par divām trešdaļām topošo māšu ir šlimas, kādēļ divi no trim bērniem nāk pasaulē ne gluži veseli. Šis iemesls ir piesārņota vide, produkti un dzērmais ūdens. Tas ir galvenais iemesls, kāpēc nekāda neatkarīga Latvija mums nebūs vajadzīga, jo latviešu tautai nav nākotnes, ja tā turpinās kropļot savus gēnus un hromosomas ar dažādām indēm. Es izmantoju jebkuru auditoriju, lai runātu par to, cerībā, ka cilvēku saprāts un sabiedriskā doma uzsāks cīņu ar to purvu, kurā atrodas lauksaimniecības, veselības aizsardzības un visas citas ministrijas, kam jānes atbildība par to, lai cilvēks neēstu indes. Es lūdzu jūs, visus klātesošos, pievienoties «Glābiet bērnus» darbībai, kurā šodien pats galvenais ir mēģināt pārtraukt genocīdu pret Latvijas bērniem, latviešiem un minoritātēm, par kurām latvieši savos neatkarības gados tradicionāli vienmēr

bijuši atbildīgi. Es lūdzu jūs apzināties, ka geoncīds turpinās ar smagajiem metāliem, pesticīdiem dzeramajā ūdenī, produktos, ar leikozu govju pienu, pienu ar antibiotikām un toksiskām vielām, veļas pulveri. Es lūdzu jūs apzināties, ka no katra cilvēka ir atkarīgs, vai mūsu bērni atgūs savas tiesības, vai mūsu tautai būs nākotne.

Liela daļa latviešu inteliģences un zemniecības spēka ir gājis mazumā pa šo genocīda laiku. Jo vairāk tas uzliek pienākumu mums stāties nobendēto vai nedzimušo vietā. Es lūdzu konferences dokumentos iekļaut arī aicinājumu tiesāt kompartijas biedrus par noziedzībām, ko tie nodarijuši Latvijas vairāku paaudžu bērniem.

Totalitārā režīma noziegumi pret Latvijas minoritātēm

Genocīds pret ebrejiem

Kopš vairākiem gadu simteniem Latvijā līdzās latviešiem un lībiešiem ir dzīvojuši cittautieši — krievi, ebreji, vācieši, poļi, baltkrievi, lietuvji, igauņi, čigāni, ukraiņi. 1940. gadā tie veidoja ap 21% Latvijas iedzīvotāju. Tā bija pavisam citāda minoritāšu struktūra, nekā pašreiz, ne vien skaitliski, bet arī būtiski: Latvijas ekonomikā, zinātnē, kultūrā katra no šīm minoritātēm bija nesusi kaut ko savu, īpatnēju, bija šīs zemes būtiska sastāvdaļa, zināmā mērā veidoja Latvijas īpašo dzīves stilu un aromātu, bija saikne starp Latvijū un Rietumiem, Latvijū un Austrumiem un visai pozitīvi ietekmēja pamatnācijas dzīvi.

Attiecīgi tas atspoguļojās arī neatkarīgās Latvijas kultūrpolitikā. Tā, piemēram, Latvijas valstī nacionālo minoritāšu izglītībai tika veltīta liela uzmanība, Izglītības ministrijā bija 5 nacionālo minoritāšu skolu pārvaldes — poļu, vācu, ebreju, krievu, baltkrievu. 1940. gadā Skolu departamentā bija īpaši referenti minoritāšu izglītības jautājumos.

Bet jau 1940. gada vasarā, tūlīt pēc Latvijas aneksijas, tika krasi samazināts nacionālo skolu skaits, skolas tika slēgtas pēc politiskās piederības kritērijiem un veidotas atbilstoši unificētajai ideoloģijai. Pēckara periodā nacionālo skolu institūts Latvijā tika likvidēts. Līdz 50. gadiem noturējās vienīgi dažas poļu skolas, bet arī tās slēdza. Cittautieši varēja mācīties krievu skolās, līdz ar to katra jaunā paaudze bija lemta pavairot tā saucamo krieviski runājošo skaitu — bez savas kultūras, valodas, nacionālās pašapziņas. Latviešu un Latvijas minoritāšu auglīgās līdzāspastāvēšanas vietā nāca pretstatījums un konfrontācija, ko totalitārais režīms veikli izmantoja saviem mērķiem.

Latvijas minoritātes tieši skāra arī 1941. gada deportācijas, jo izšķirošie bija tā saucamie šķiriskie un, protams, politiskie kritēriji. Deportēti, piemēram, tika visu tautību sociāldemokrātu

līderi, ievērojamie sabiedriskie darbinieki, namīpašnieki, uzņēmēji. Bija represēti daudzi tā saucamie «baltie» krievi. Pasauleslavenās Rīgas porcelāna fabrikas īpašnieks Kuzņecovs tika nobendēts Rīgas centrālcietumā.

Latvijas pamatnācijas un Latvijas minoritāšu genocīdu uzsāka viens totalitārais režīms — komunistiskais, turpināja otrs — nacistiskais un pēc nacisma sagraves atsāka ar jauniem spēkiem totalitāristi — uzvarētāji. Visa tā rezultātā arī veidojās šisdiens kroplīgā demogrāfiskā situācija Latvijā, kur skaitliski latvieši jau vietām kļuvuši paši par minoritāti. Tagad, latviešu jaunās atmodas laikā, tiek daudz darīts, lai, izmantojot senās Latvijas tradīcijas, veidotu normālu nacionālo kultūrvidi, kurā pienācīga vieta būtu arī Latvijas minoritāšu kultūras autonomijai.

Totalitāro režīmu noziegumi noteica arī Latvijas senās minoritātes — ebreju likteni. Ebreji jeb «žīdi», kā viņus oficiāli apzīmēja dokumentos, ir dzīvojuši Latvijā turpat 500 gadus. Viņi bija īpaši rosigi amatniecībā un tirdzniecībā, izplatījuši Latvijas laukos dažādas preces, arī grāmatas. Neatkarīgajā Latvijā darbojās daudz ebreju ārstu, pazīstamu kultūras darbinieku, juristu. Pirms hitleriskās okupācijas Latvijā dzīvoja 93 500 ebreju, lielākoties Latgalē. Starp latviešiem un ebrejiem pastāvēja stabila sadzīvošanas tradīcijas. Tā, 1905. gada notikumu gaitā latvieši vairākkārt novērsa ebreju grautiņus, ko mēģināja izraisīt melnsimtnieku šovinistu organizētās grupas.

Samērā nozīmīga loma neatkarīgās Latvijas ekonomikas radīšanā bija arī ebreju kapitālam, īpaši tādās nozarēs kā kokapstrāde, vieglā un tekstilrūpniecība, ādas apstrāde, kažokādu ražošana. Daudz bija ebreju fabriku strādnieku, sikamatnieku, daudz nabadzīgo slāņu. Attiecīgi raibs bija arī ebreju politisko partiju un grupējumu spektrs. Arī ebreju kultūras iestāžu, klubu tīkls bija visai plašs un daudzpusīgs. Bija savas skolas, bērnudārzi, slimnīcas, sociālās aprūpes iestādes un organizācijas — autonomija eksistēja ne vien kultūras, bet arī sociālajā sfērā. Bija savs teātris Rīgā, Skolas ielā 6. Ebreju minoritāte Latvijā dzīvoja pilnasinīgu ekonomisku un kultūras dzīvi.

Visam tam pirmais punkts bija pielikts 1940. gada vasarā, kad sāka ebreju skolu un klubu slēgšanu pēc politiskiem kriterijiem. Bija aizliegta visu, arī ebreju, politisko partiju un jaunatnes organizāciju darbība, drikstēja darboties tikai kompartijā un komjaunatnē. Vienlaicīgi tika uzsvērts, ka vienīgi komunistiskais režīms ir ebreju glābiņš no nacisma zvērībām, par kurām ebreju vidū jau bija zināma informācija no bēgļiem, kas atrada Latvijā patvērumu 2. pasaules kara sākumā.

1941. gadā deportēto nacionālais sastāvs vēl nav pilnībā apzināts, bet var droši sacīt, ka vismaz 3 tūkstoši Latvijas ebreju bija deportēto vidū. Bija represēti ebreju politisko partiju lideri — sociāldemokrāti, bundisti, cionisti, klerikāļi, to skaitā arī pazīstamais rabīns Nuroks un bijušais Saeimas deputāts Dubins, profesori Mincs un Lazersons, pedagogi Bērzs un Brauns, advokāts Gilmanis un daudzi citi ievērojami ebreju darbinieki. Bija deportēti bodnieki un aptiekeri, lielle un sīkie namīpašnieki un uzņēmēji. Daudzi no tiem aizgāja bojā.

Tad nāca hitleriskās okupācijas laiks. Latvijā tika nobendēti 80 000 ebreju iedzīvotāju un vēl 200 000 ebreju, kurus hitlerieši atveda uz Latviju no citām Eiropas valstīm, lai šeit tos nonāvētu. Tā ir viena no totalitāro režīmu raksturīgajām īpašībām: rast sev «sabiedrotos», līdzvainīgos un, visbriesmīgākais, iesaistīt savos noziegumos cilvēkus ar zemiskām tieksmēm, stimulējot šīs tieksmes. Totalitārie režīmi rada valstiskas un politiskas struktūras, kas legalizē masveidīgu kriminālnoziegumu izdarīšanu. Par šādiem noziegumiem ir jānes atbildība ne vien pašiem izpildītājiem, bet arī politiskām struktūrām, kas noziegumus organizējušas. Tā ir arī atbilde uz vairākkārt cīlāto jautājumu par zināmu skaitu latviešu personīgu piedalīšanos ebreju masveidīgajā iznīcināšanā nacistiskās okupācijas laikā Latvijā. Ir arī skaidrs, ka masveidīgajai sieviešu, bērnu, sirmgalvju bendēšanai un aplaupīšanai nevarēja būt un arī nebija nekāda sakara ar latviešu atbrīvošanās kustību, ar cīņu par neatkarības atgūšanu. Jāpiemin tie latvieši, kuri kā Žanis un Johanna Lipke glāba nacistu vajātos ebrejus, paši riskēja ar savām un tuvinieku dzīvībām.

Pēc 2. pasaules kara izveidojās paradoksāla situācija. PSRS armija sagrava hitlerisko režīmu, un loģiski būtu gaidīt, ka genocīdam pret ebreju tautu pieliks punktu, ka ebreju nīknāko ienaidnieku — vācu fašistu — uzvarētāji kļūs par ebreju aizstāvjiem un draugiem... Veltīgi gaidīts — genocīds pret ebrejiem turpinājās jaunās formās, sākumā maskēti, tad arvien atklātāk un ciniskāk. Nevienas ebreju skolas Latvijā. Ne pušplēsta vārda par ebreju kultūras atjaunošanu. Katrs ierosinājums, mēģinājums atjaunot ebreju kultūru tika viennozīmīgi traktēts kā buržuāziskā nacionālisma izpausme. Bagātie ebreju literatūras krājumi, periodika tika novietoti slepenajos fondos. Par ebreju teātra atjaunošanu Rīgā iestājās Eduards Smilģis un Lilīta Bērziņa, bet arī tas nelīdzēja.

Maskavā un citās PSRS pilsētās jau 1948. gadā sākās atklāta ebreju kultūras darbinieku vajāšana. Minskā bija zvērīgi noslepkavots pasauleslavens ebreju skatuves mākslinieks Zālamans

Mihoelss, kurš bija dzimis Latvijā. Pēc tam tika arestēti un nobendēti turpat visi izcilie PSRS ebreju literāti, aktieri, zinātnieki. Rīgā arestēja rakstnieku Marku Razumniju, gleznotāju Mihailu Jo, žurnālistu Hercu Movšoviču, zinātniekus Josifu Eidusu un Tamāru Zāliti. 1949. gadā tika deportēti uz Sibīriju daudzi no tiem ebrejiem, kas paguva izglāties un atgriezās mājās no Hitlera koncentrācijas nometnēm un geto, jo ikviens, kas bija izglābies, tika turēts aizdomās, vairākkārt pratināts un nevarēja būt drošs par savu turpmāko likteni.

Un tad sākās tas, ko jau 1925. gadā bija pareģojis pazīstamais zviedru slāvis Antons Karlgrēns: «...boļševiku lielais eksperiments beigsies ar lielāko žīdu pogromu pasaules vēsturē.» Maskavā 1953. gada janvārī bija safabricēta tā saucamā ārstu ebreju «indētāju» lieta. Bija apcietināti pasauleslaveni ārsti Eftingers, Vovsi, Kogans un citi. Rīgā jau februārī bija arestēts ārsts Magilnickis, profesors Šacs-Aņins un viņa sieva, vēsturnieks Piseckis, ebreju aktieri Cissers, Einess un citi. Pēdējā laika publikācijas pilnībā apstiprināja to, ka 1953. gada pavasarī bija paredzēts deportēt visus PSRS dzīvojošos ebrejus, vispirms no Baltijas, uz Tālajiem Austrumiem, bija sagatavoti attiecīgi «lopu vagoni». Motivācija bija izdomāta šāda: jāglābj ebreji no citu PSRS tautu «svētā naida» sakarā ar «ārstu — indētāju drausmīgajiem noziegumiem». Šos ārstus savukārt bija plānots pēc tiesas sprieduma publiski nonāvēt Sarkanajā laukumā... Staļina nāve 1953. gada martā pārtrauca šo drūmo traģēdiju, ārsti tika atbrīvoti, deportācija atcelta. Bet ebreju kultūras darbinieku, ebreju inteliģences apspiešana turpinājās. Bija joprojām aizliegts pasniegt ivrita valodu, jūdaismu. Bija aizliegts pulcēties, lai kopīgi godinātu hitlerisma upuru piemiņu, celt tiem pieminekļus.

Raganu medības, kas notika Latvijā 1959. gadā, bija vērstas arī pret ebreju «buržuāziskajiem nacionālistiem» — pazīstamiem Latvijas inteliģences pārstāvjiem Alperoviču, Vasermani, Ferberu u. c.

Vairāk vai mazāk apslēptā veidā valsts antisemitisms eksistēja līdz pat pēdējam laikam, maskējoties zem «anticionisma» aizsega. 1988. gadā Latvijā uzsāktie radikālie demokrātiskie pārkārtojumi attiecīgi atspoguļojās arī ebreju kultūras dzīvē. Sekmīgi strādā Latvijas ebreju kultūras biedrība, kurai atgriezts ebreju kopienas īpašums — nams Rīgā, Skolas ielā 6. Darbojas ebreju vispārizglītojošā vidusskola, kurā mācās ap 500 skolēnu. Tiek plānots izveidot Ebreju sabiedrisko universitāti. Uzcelts piemineklis genocīda upuriem hitleriešu nodedzinātās sinagogas vietā Gogoļa ielā. Pieminekļa autors ir latviešu skulptors Uldis Sterģis. Tiek kopti pieminekļi Rumbulā, Biķerniekos. Latvijas Republikas Aug-

stākā Padome atzinusi 4. jūliju par ebreju genocīda upuru atceres dienu, bet 1990. gada septembrī pieņēmusi Deklarāciju pret antisemitismu Latvijā.

Bet diemžēl no Austrumiem joprojām nāk negantā antisemitisma viļņi. Maskavā, Sanktpēterburgā un citās Krievijas pilsētās atklāti un netraucēti, vienā ierindā ar PSKP darbojas šovinistiskas fašistiskā tipa antisemitiskas organizācijas. Tām ir sava prese, plaša auditorija. Un galvenais — viņu darbība netiek oficiāli nosodīta PSRS augstākās varas institūciju līmenī. Acīmredzot totalitārais režīms grēksūdzes vietā grib uzvelt vainu par saviem noziegumiem «cittautiešiem», ebrejiem, turpina jau ierasītās metodes. Tā zem plurālisma aizsega Krievijā atdzimst un konsolidējas parastais fašisms. Oficiālajās iestādēs, preses kioskos tiek pārdota antisemitiska literatūra, Hitlera grāmata «Mein Kampf», tiek propagandēts rasisms. Arī Rīgā, bijušajā kompartijas mītnē Valdemāra ielā pārdeva šādu literatūru.

Latvijas kompartijas destruktīvajā attieksmē pret valstiskās neatkarības atjaunošanu ir arī meklējami cēloņi zināmam attiecību saasinājumam starp tā sauktajiem krieviski runājošiem un latviešiem. Uzdodamies par «nelatviešu» interešu aizstāvjiem, kompartijas līderi maldina kā nelatviešus, tā arī latviešus, radot «ienaidnieka» tēlu. Tā ir vecā totalitārisma metode.

Pāragri būtu apgalvot, ka totalitārā režīma genocīda propagandai un tās sekām pret dažādām tautām, to skaitā arī pret Latvijas minoritātēm, būtu pielikts punkts. Totalitārisms vēl arvien ir dzīvs, un cīņa pret to ir aktuāla.

Baltijas vāciešu likteņi imperiālistiskajās dzirnavās

Baltijas telpā dzīvojošo vāciešu statuss arvien ir bijis visai sarežģīts un pretrunīgs, jo, no vienas puses, Baltija tiem ir dzimtene, no otras, Vācija — tēvzeme. Jau 1. pasaules kara laikā tiem nācās pārciest smagu psiholoģisku traumu. Negribēdami Krievijas armijas sastāvā karot pret saviem tautasbrāļiem, daudzi atstāja dzimteni un devās uz tēvzemi, daudzi centās izvairīties no dienesta kaujas vienībās, bet bija arī tādi, kas tomēr cīnījās Krievijas pusē. Neraugoties uz to, Krievijas panslāvistu nemitīgi vajāja vāciešus, daudzus izsūtīja uz Sibīriju, šeit Baltijā vispār bija aizliegts vāciski sarakstīties un sarunāties pa telefonu, arī sabiedriskās vietās nē.

1917. gada februāra revolūcija atbrīvoja Baltijas vāciešus no ķeizariem dotā uzticamības zvēresta, bet oktobra revolūcija vāciešiem, sevišķi Baltijā, bija jaunu briesmu un nelaimju sākums. Pašā Baltijā vāciešu stāvokli vēl vairāk sarežģīja pamattautu centieni pēc patstāvības un atbrīvošanās no citu tautu virskundzības. Arī pašos vāciešos šīnī jautājumā pastāvēja dažādi viedokļi, vieni gribēja pievienošanu Vācijai, citi samierinājās ar Baltijas tautu nacionālām interesēm un iestājās par sadarbību ar tām.

Jautājums par Baltijas pievienošanu Vācijai atrisinājās pats no sevis, jo, beidzoties pasaules karam, Vācijā izcēlās revolūcija; Vācija atzina Latvijas republikas *de facto* pastāvēšanu. Bet bolševiki jau 1918. gada 13. novembrī anulēja 3. martā ar Vāciju noslēgto Brestļitovskas līgumu un laužās Baltijas telpā ar nepārprotamu nodomu to iekļaut savā ietekmes sfērā un izmantot kā tramplīnu lēcienam uz Rietumeiropu. Te nu Baltijas vācieši bija pirmie, kas cēlās pretī šim draudam. No bolševistiskā terora tieši Baltijas vāciešiem nācās ciest visvairāk. No 40 Baltijā nogalinātajiem mācītājiem 32 bija vācieši, 7 latvieši un viens igau-

nis. Tikai Rīgā vien nepilnos 5 padomju varas mēnešos galu dabūja ap 3600 vācu draudžu locekļu. Kopīgiem spēkiem, t. i., vācu landesvēram un igauņu un latviešu vienībām, izdevās sarkanos spēkus atvairīt un padzīt no Baltijas telpas.

Baltijas vāciešu likstas ar to vēl nebeidzās. Igaunijā un Latvijā agrārās reformas rezultātā vācu muižniecība, kura tikko plecu pie pleca ar latviešiem bija cīnījusies pret bolševismu, zaudēja savu ekonomisko pamatu un beidza eksistēt. Daļa sarūgtināta aizbrauca uz Vāciju, bet pārējie nepadevās izmisumam par šo netaisnību, tieši otrādi, uzticīgi savam tradicionālajam krietnumam kopīgi ar Baltijas tautām turpināja strādāt pie karos un nemieros nopostītās tautsaimniecības atjaunošanas. Toreiz vācu uzņēmēju un īpašnieku rokās atradās augsts procents kopējā rūpniecības un pārējās saimnieciskās darbības pamatkapitāla. Rīgā 1930. gadā no visiem brīvās profesijās un inteligentā darbā strādājošiem 24,8% bija vācieši, kaut gan to īpatsvars kopējā iedzīvotāju skaitā bija tikai 11,7%. Tikai šis skaitlis vien nepārprotami pierāda, ka vāciešus pieņēma atbildīgā darbā bez bailēm, tiem uzticējās un tie šo uzticību spidoši attaisnoja. Diemžēl Ulmaņa valdības netālredzīgā nacionālā politika piespieda vāciešus vērst uzmanību rietumu, t. i., Vācijas, virzienā. Un visam punktu uzlika nožēlojamais Ribentropa—Molotova pakts, kas atbrīvoja bolševismam ceļu uz Baltiju.

Vācu minoritāte, juzdamās divkārt apdraudēta, atstāja Baltiju divos etapos. Pirmajā etapā izceļoja ap 84% visu Baltijas vāciešu, otrajā vēl apmēram 15%, šeit palika tikai nedaudzi. Gan pirmajā, gan otrajā etapā izbraucošie vācieši neatstāja dzimteni vieglu sirdi, kaut gan pirmajā pārceļošanas posmā vēl pastāvēja kaut kāda pārliecība, ka viņi tiks iekļauti Vācijas tautas sastāvā, ka varēs ar savu darbu un tēvzemes mīlestību būt noderīgi. Bet toreiz viņi vēl nepazīna nacionālsociālisma īsto seju un, nonākuši tur, kur tie nemaz negribēja nonākt, pa istam noprata, ka ir uzķērušies uz viltīga āķa. Mums ir daudz rakstisku liecību par dziļajiem pārdzīvojumiem, kad izceļotājiem ir ierādīti padzīto poļu dzīvokļi, atsevišķos gadījumos pat viņu klātbūtnē poļu ģimenēm bija jāatbrīvo savas dzīvesvietas. Uz visiem iebildumiem par šādu necilvēcīgu rīcību viņi saņēmuši no hitleriešiem nicinoši zobgalīgas piezīmes par savu mietpilsonisko jūtību.

Kad 1941. gadā Baltiju atbrīvoja no sarkanajiem teroristiem, tikai pavisam nedaudziem Baltijas vāciešiem bija dota iespēja ierasties atpakaļ dzimtenē, un tad tikai kā vācu okupācijas pārvaldes darbiniekiem. 1945. gadā, kad karadarbība pārcēlās uz Vācijas austrumu robežām, mūsu pārceļotājiem atkal bija jādodas prom, šoreiz bez kaut kādām ērtībām un kompensācijām,

katrs glābās, kā mācēja, pametot visu likteņa un sarkano laupītāju nagos. Par šo laikposmu ir daudz aizgrābjošu stāstu par baltvācu attiecībām ar nelaimīgajiem poļiem, jo kā vieni, tā otri bija totalitārā imperiālisma upurī. No sacītā varam droši secināt, ka imperiālistiskā politika visos laikos un visās valstīs dibinās uz tautu nebrīvību, ciešanām, materiāliem zaudējumiem un vardarbību. Tāds bija cariskās Krievijas imperiālisms, tāda bija Hitlera pasaules iekarošanas politika, tāds arī bijis un vēl šodien pastāv pasaules pirmās sociālistiskās valsts imperiālistiskais režīms.

Tā vāciešu tautas daļa, kas pārdzīvojusi visas likteņa uzlikstās likstas un šodien dzīvo brīvo demokrātiju valstīs, uz savu bijušo dzimteni raugās ar dalītām jūtām: šeit Baltijā ir palikuši daudzu paaudžu darba rezultāti, šeit katru iebraucēju sveic vāciskās pilsētas un vācisko muižu pilis, gadsimtos iedibinātās kultūras tradīcijas, šeit ir viņu senču kapī un vēstures atmiņa, bet, no otras puses, šeit ir daudz sveša un naidīga, šeit garus gadu desmitus šo kultūru centās noklusēt un nozākāt, šeit sabraukuši citi, kam nekas nav svēts, pat viņu pašu dzimtene. Par baltvāciešu atgriešanos Baltijā nevar būt runas, kamēr Baltija nav atbrījusies no sociālisma okupācijas sārņiem.

Psihiatrija un totalitārais režīms

1946. gadā Vispasaules veselības aizsardzības organizācija (VVAO) pie ANO formulēja jēdzienu «veselība». Taisnība, bija daudzi pārmetumi, ka šāds formulējums neesot iespējams. Proti: «Veselība ir pilnīga fiziska, psihiska un sociāla labklājība, bet ne tikai slimības, fiziskas vai garīgas nepietiekamības neesamība.» VVAO paskaidroja, ka tas ir mērķis, uz ko tiekties visām pasaules valstīm. Bet kā uz to tiecās PSRS — ANO locekle? Tika paplašināta Gulaga teritorija, 1947. gadā tika iekārtotas speciālas režīma nometnes «slavenā» 58. panta saņēmējiem. Vorkutā Rečlagi, citur tos sauca savādāk. Kā mums paskaidroja kāds izmeklētājs majora dienesta pakāpē: «No šejienes jūs neviens neiziesit brīvībā! Seit jūs nosprāgsit un, vedot mirušos ārā, visiem vēl tiks sadauzīts galvaskauss!» (Tas — lai izslēgtu bēgšanas mēģinājumus «caur Morgu»!) Brīvībā esošiem pamatiedzīvotājiem tika radīti komunālie dzīvokļi, lai valdošai šķirai būtu ērtas vietas, «sociālā labklājība».

1947. gadā speciālā komisija VVAO uzdevumā formulēja psihiskās veselības jēdzienu: «1. Psihiskā veselība — tas ir stāvoklis, kurš veicina optimālu indivīda fizisko, intelektuālo un emocionālo attīstību, netraucējot to darīt arī citiem. 2. Labklājīga sabiedrība dod iespēju attīstībai visiem saviem pilsoņiem, viņa pati progresē un izrāda iecietīgumu pret visām citām sabiedrībām.» Mēs ar PSKP gādību tikām intelektuāli un emocionāli audzināti Gulaga arhipelāgā, bet, nepiemēroti apgērbti, rūdīti fiziski meža darbos un šahtās! Un «iecietīgums pret citām sabiedrībām» izpaužas PSKP saukļos par imperiālistu ielenkumu un pūstošo kapitālismu.

Tālāk par šizofrēniju. Patiesības labad iesaku izlasīt, ko par to teicis Dr. Bleilers, un jūs redzēsīt, ka Sņeževskis nav «izgudrojis» gausi ritošo šizofrēniju, bet tikai mēģinājis darīt to,

sistematizējot šizofrēnijas veidus. Pilnīgi kas cits ir, kā to lietoja. Bet, runājot konkrēti, vai arī šeit vainīgi ir psihiatri? Pareizāk — tikai psihiatri? Jebkura tiesa var noraidīt jebkuru eksperta slēdzienu. Tas nav tiesām obligāts. Bet tiesas ņēma slēdzienus, kuri varbūt neatbilda patiesībai, un cilvēki tika nosūtīti piespiedu ārstēšanai; iespējams, arī tad, kad to nevajadzēja. Seit tieši izpaužas totalitārā režīma īpatnības — katrs kaut ko dara, jo viņam tas likts, bet kopā cieš cilvēks.

Mūsu psihoneirolōģiskā centra ārsti atzinuši, pareizāk sakot, rekomendējuši atzīt, par nepieskaitāmu vienu ekspertējamo. Kopš 1970. gada caur mūsu Ambulatorās tiesu psihiatrijas kabinetu ir izgājuši 78 ekspertējamie, kuri saukti pie atbildības «politisko» motīvu dēļ. No tiem daži ir nosūtīti uz Rīgas psihoneirolōģisko slimnīcu stacionārai ekspertīzei, kur arī rekomendēts atzīt tos par pieskaitāmiem. Protams, ka mums nav ziņu par tiem, kuri nosūtīti tieši uz stacionāro ekspertīzi, ja viņi nav Rīgas iedzīvotāji. Pašreiz mūsu uzskaitē ir 7 slimnieki, kuriem ir bijušas lietas par tā sauktajiem politiskiem pantiem, bet visi viņi tiešām ir slimi, un laika gaitā viņi ir izdarījuši sociāli bīstamas darbības, par kurām ir bijusi piespiedu ārstēšana gan sakarā ar narkomāniju, gan sakarā ar huligānismu, izvarošanu un citu ko.

Jāņem vēl vērā, ka tā saukto pretvalstisko darbību mēdza arī noslēpt ar 204. pantu (huligānismu). Šāda tendence bija jūtama pēdējos «izvērstā sociālisma» gados. Bet ir cits, līdz šim pat neaiztikts aspekts. Kad nāca svētki, tad lika izolēt tos slimniekus, kuri kaut ko nepatīkamu valdošiem varbūt varētu svētku laikā izdarīt. Praktiski tas bija vistīrākais preventīvais ieslodzījums psihiatriskā iestādē! Slimnieks tika izrauts no savas vides, no ģimenes. Tas sagādāja jaunu psihotraumu kā slimniekam, tā viņa ģimenes locekļiem. Pret partijas un drošības komitejām cīnīties nācās ļoti daudz. Ārsti rakstiski apliecināja par katru tā saukto sociāli bīstamo slimnieku, ka viņam pašreiz ir laba veselība; tad to uz slimnīcu nesūtījām. Tas bija panākams ļoti pakāpeniski. Grūti bija, bet pamazām — kopējiem Rīgas psihiatru spēkiem — panācām, ka tā ir tīra mediķu kompetence, bet ne valdošās varas funkcijas. Teicām, ka, ja jau no slimnieka, kurš patlaban ir pie labas veselības, ir bail, lai to aiztur milicija. Atbilde bija, ka nedrīkstot. Atlika paskaidrot, ka arī mēs to nedrīkstam. Uzskatu, ka tieši šis «svētku laika ieslodzījums» bija vislaunākais, ko bijām spiesti darīt. Runāju tikai par Rīgas pilsētas psihiatriem. Par citiem lai skaidro viņi paši. Esmu gatavs jebkurā laikā sniegt sīkāku informāciju un paskaidrot mūsu darbību.

Šodien vēl gribu piebilst, ka tie kolēģi, kas visur meklē tikai slikto, nav strādājuši praktisko darbu un, lai kādu nopeltu un kri-

tizētu, — sevišķas gudrības nevajag. Es uzskatu, ka laikā, kad bija jāpakļaujas nejēdzīgām pavēlēm, kad nebija (un vēl nav!) materiāli tehniskās bāzes, tie latviešu un citu tautību ārsti, kuriem savs pienākums bija augstāks par visu, — ir strādājuši pēc labākās sirdsapziņas, lai palīdzētu saviem līdzcilvēkiem. Es viņus gribētu pielīdzināt tam vācu armijas latviešu tautības ķirurgam, kurš «kārtējā plānveidīgās» atkāpšanās laikā savā operācijas zālē (ja tā to varēja nosaukt) bez operācijas instrumentiem (tie bija aizvesti), ar savu kabatas nazi izoperēja no sirds lodi, par ko tika apbalvots ar abām Dzelzs krusta šķirām reizē. Ienaidnieks — vācietis prata ārstam pateikties, bet mēs viens otru — piedodiet — apspļaudām. Ja būtu mūsu ārstiem tā tehnika un iespējas, kas ir «pūstošajā kapitalismā» un nebūtu ierobežojošās demagogijas un partokrātijas, tie darītu brīnumus. Tā ir mana vistīrākā pārliecība par Latvijas ārstiem, protams — par tiem, kuri ir ārsta vārda cienīgi. Es varu to teikt, jo vairāk nekā desmit gadus Vorkutā redzēju abu veidu latviešu ārstus. Vēl šodien pa visu Krieviju un citām republikām staigā slimnieki, kuri teica: «Ja šahtā ir kāda smaga trauma, tad tikai visu saber maisā un ved uz slimnīcu pie Dr. K. Katlapa, viņš saliks atkal kopā, un būs cilvēks!» Bet bija jau tur latviešu ārsti, kuri vairs uz Latviju atbraukt neriskēja...

Genocīds Latvijā un tā tiesiskās sekas

Pēc 2. pasaules kara Starptautiskais Nirnbergas tribunāls Vācijas nacionālsociālistu partiju pasludināja par noziedzīgu organizāciju un aizliedza tās darbību. Šīs partijas aktivistus sodīja pat ar nāves sodu. Nacionālsociālistu režīms nogalināja ap 11 miljonu cilvēku, neskaitot karā kritušos. Padomju Savienības kompartijas režīms nogalināja divas reizes vairāk cilvēku, arī neskaitot karā kritušos. Represēto skaits komunistiem arī ir lielāks nekā fašistiskajiem nacionālsociālistiem. Pēc loģikas likumiem dabiski rodas vienkāršs jautājums — kāpēc notiesāts ir tikai viens noziedznieks? Kāpēc šodien nekur visā pasaulē netiek reāli uzsākta komunistu izdarīto noziegumu izmeklēšana? Kāpēc netiek gatavota komunistu partijas aizliegšana? Un — vai mums to vajadzētu darīt? Vienu otru komunistu šokēs mana atbilde — un kāpēc gan ne? Jo nekur pasaulē komunistu represijas proporcionāli iedzīvotāju skaitam nav izpaudušās tik nežēlīgi, kā tas ir noticis Baltijas republikās. Tieši Lietuvu, Latviju un Igauniju var uzskatīt par komunistu zvērību epicentru pasaulē. Tāpēc tieši no šejienes ir jānāk prasībai uzsākt komunistisko zvērību izmeklēšanu. Cits to mūsu vietā nedarīs. Tas ir mūsu pienākums nomocīto miljonu cilvēku priekšā.

Saskaņā ar attiecīgu konvenciju normām kompartijas līdzīnējā darbība neapšaubāmi kvalificējama kā noziegums pret cilvēci, kam nav noilguma. Juridiskais pamatojums tiks paziņots īpašā kompartijas apsūdzībā. Gribu ieskicēt kompartijas aizliegšanas stratēģisko procesu: starptautiskas izmeklēšanas komisijas izveidošana — likums par kompartijas darbības apturēšanu vai aizliegšanu Latvijā — starptautiskā tribunāla izveidošana — sprieduma pasludināšana par kompartijas kā fiziskā un garīgā terorisma subjekta aizliegšanu.

Daudzi uzskata, ka komunistu kritizēšana, atmaskošana neesot aktuāla, jo tā savus noziegumus pastrādājusi pagātnē, tagad tā esot nekaitīga, pastāvot visā pasaulē, un, ja nu mēs Latvijā gribam veidot demokrātisku un tiesiski taisnīgu valsti, tad nevarot būt runa par kādas partijas aizliegšanu. Uz to es parasti atbildu ar vienkāršu pretjautājumu — kāpēc visā pasaulē tik konsekventi cīnās pret teroristu organizācijām? Vai šo teroristu upuru skaits ir lielāks par kompartijas upuru skaitu? Turklāt — kur pasaulē kādas teroristu organizācijas darbības rezultātā ir nodarīti tik milzīgi zaudējumi, kādi nodarīti tautsaimniecībai un cilvēku morālei PSR Savienībā un citās bijušās un esošās sociālisma sistēmas valstīs? Vai demokrātiska valsts var pieļaut organizācijas pastāvēšanu, kas pasludina valsts apvērsumu? Un vai vispār Latvija šajā pārejas periodā spēs kļūt par demokrātisku un taisnīgi tiesisku valsti, ja Latvijas kompartija kā PSKP filiāle un kā varas sistēma turpinās saglabāt savus nomenklatūristus amatos, paturēs kompartijas vadošo lomu armijā, dažādās glābšanas komitejās, uzņēmumos un iestādēs? Vai ne tāpēc komunistiski noskaņoti Augstākās Padomes deputāti negrib pieņemt manis iesniegto likumprojektu par kārtību, kā atlaist amatpersonas, ja tās pretojas Latvijas valstiskās patstāvības atjaunošanai? Katram godīgam cilvēkam saprotams, ka šie nomenklatūristi bremzē Latvijas atjaunošanu. Un kāpēc netiek izskatīts mans likumprojekts par Latvijas demilitarizāciju? Pieņemot šādu likumu, PSRS karaspēks ar visu komunistisko vadību šeit parādītos kā nelikumīgs. Kāpēc kompartija nesodīti izriko OMON vienības? Kāpēc neviens no armijas slepkavībās un citos noziegumos vainīgajiem nav saukts pie kriminālatbildības? Vai ne tāpēc, ka komunisti komunistu aizstāv, nerēķinoties ar tautas taisnīguma prasībām? Vai tās nav briesmas mums visiem, ja pilnīgi nekontrolēti un netraucēti komunisti un kolaboracionisti var apvienoties un darboties pret demokrātijas atjaunošanu Latvijā? Tātad, ja pagātnē kompartija pastrādājusi noziegumus pret cilvēci, tad tā to spēs darīt arī nākotnē. Tādi nu reiz ir kompartijas tikumi. Genocīds Latvijā bijis un var būt atkal, ja pieļausim kompartijas totalitārisma recidīvu. Mums katram ir tiesības uz paš aizsardzību. Tāpēc šī konference, tāpēc ierosinājumi sākt kompartijas nodarījumu izmeklēšanu un citus pasākumus.

Saskaņā ar PSRS Konstitūcijā pašas kompartijas diktēto tās vadošo lomu visos PSRS procesos PSKP pēc cēloņsakarības principa ir juridiski atbildīga par visiem tās vadībā izdarītiem noziegumiem. Līdz ar kompartiju vainīgi izdarītajos noziegumos pēc krimināltiesību principiem ir arī visi noziedzīgās grupas dalībnieki. Šai gadījumā tie ir visi komunisti. Jā, lai arī kāda de-

magogija šai gadījumā aizstāvēties tiktu lietota. Jo katrs komunisti ar savu biedru naudu, ar savu skaitlisko klātbūtni šīs noziedzīgās organizācijas sastāvā veicināja, būtībā atbalstīja, pat pats to nesaprotot, kompartijas vadību, jo tā varēja atsaukties uz komunistu masveidību, autoritāti un atbalstu, jo mēs jau kurš kaut ko iebilda pret vadību...

Staļinisma upuru liecības

Tagad mūsu tautai ir vēl vieni Svētie Raksti — blakus Dainām un Bībelei noliekam staļinisma upuru liecības. Šī rokrakstu jeb zemdegu literatūra, stāstot par elli zemes virsū, būtībā runā par debesīm cilvēkā un tautā. «Var apgānīt mūsu zemi, bet nekad, nemūžam neļausim pieskarties mūsu debesīm, turēsim tās, tīras, svētas, dzīvas,» tā raksta represētais Modris Zihmanis. Ar satriecošiem faktiem rokrakstu literatūra aizpilda baltos plankumus tautas vēsturiskajā atmiņā un ar vienreizēju emocionālu tiešumu berž nost apkaļķojumu no mūsu dvēselēm. Ar šo cilvēku mutēm runā tūkstoši, kuri nepaguva pateikt patiesību. Ar viņu mutēm runā arī tie, kuru sāpes ir tik dziļas un lielas, ka viņi klusē un nespēj tām vēlreiz pieskarties. Kamēr sabiedrība vēl tikai spriež par to, kur un kā celt pieminekli upuriem, šie liecinātāji jau to ceļ ar vārdu. Grāmatās un periodikā publicētās liecības sniedz morālu gandarījumu visiem, kuri ir cietuši no divdesmitā gadsimta mēra. Tā ir klauvēšana pie to sirdsapziņas durvīm, uz kuru rokām ir asinis: Arī tad, ja viņi nepiedzīvos šīs zemes dzīvē tiesas dienu, viņu sirdsapziņai vairs nebūs miera. Tas ir mudinājums uz grēku nožēlošanu un izpirkšanu, uz to vienīgo, ar ko var nomazgāt asinis. Ja kaut viens no tūkstoša to spēs izdarīt, atmiņas būs veikušas savu svētīgo darbu. Jūs teiksīt: «Viņi tās ne-lasa.» Varbūt. Bet viņiem vairs nav miera. Svarīgi, lai otrā Nīrnberga notiktu katrā pašā.

Rokrakstu literatūru veido dokumentālas atmiņas, vēstules, dzejoļi un literarizētas atmiņas. Šim literatūras slānim ir sava, mums nepierasta nokrāsa un uzbūve, pat sava valoda. Atmiņu izdevējiem ar to jāreķinās, ka rakstīts nevis ar tinti, bet ar sirds asinīm. To gadu dzejoļi dzīvotspējīgi ir lielākoties tikai notikumu kontekstā. Dzejoļu biogrāfijas un liktenis nereti ir bagātāks par

pašiem dzejoļiem. Atmiņu tapšana un liktenis jau vien ir aprakstīšanas vērts.

Liela apjoma literarizēto atmiņu manuskriptu sagatavošana izdošanai ir ilgstošs un pamatīgs darbs, ko pats autors, nebūdam profesionāls literāts, nevar veikt. Pašreizējās ekonomiskās nestabilitātes dēļ valsts izdevniecības nejaudā uzņemties tādu grāmatu izdošanu, bet kooperatīvi, orientēdamies uz šodienas cilvēku literāro gaumi, vēl nenovērtē atmiņu svaru nākotnē.

Staļinisma liecību nozīmi tautas garīgajā dzīvē un mūsu kultūrā vērtēt pāragri. Publicēta ir tikai daļa. Tomēr uzdrošinos apgalvot — no visiem žanriem visskaudrāk un tiešāk mūs uzrunā tieši šis. Bet vai lasītājs tam ir gatavs? Ilgus gadus informācijas badā turēti un infantilismā skoloti, daudzi tagad apdullinās ar zemjostasvietas un lubu literatūru un baidās pazaudēt šķietamo dvēseles komfortu. Patiesība par laiku un tautas likteni tiek nolikta malā. Krieviski lasošiem republikas iedzīvotājiem no šīm atmiņām nav pieejams nekas. Latvijas vēstures nezināšana rada neizpratni un nacionālo neiecietību. Šo literatūras slāni pagaidām tikpat kā nemaz neizmanto dramaturģija un kino. Arī profesionālie rakstnieki pagaidām smel galvenokārt no notikumiem pārbagātās šodienas. Iespējams, kādreiz tieši uz šī slāņa izaugs pilnīgi jauns literatūras žanrs. Nākošām rakstnieku, mākslinieku, vēsturnieku, filozofu paaudzēm tā būs lielā nepieredzētā pieredze. Atmiņu izplatības areāls patlaban ir neliels — Latvija un latviskā sabiedrība ārzemēs. Ir jādomā par tulkošanu pasaules valodās. Tas ir vienīgais veids, kā mēs varam pasauli brīdināt. Tulkošanas darbam jau ir pietiekoši bagāts pamats — Anitas Liepas «Ekshumācija», Melānijas Vanagas «Veļupes krastā», Aleksandra Peleča proza un dzeja, kopgrāmata «Via dolorosa» un «Atmiņu lauskas».

Atmiņas ir apsūdzība komunistiskajam totalitārismam. Taču atmiņās fakti ir izkaisīti, pretrunīgi, neprecīzi. Tas var radīt un jau rada pārpratumus. Mums visiem jārēķinās ar to, ka cilvēka atmiņa ir nenoturīga, un, jo ilgāks laiks mūs šķir no kāda notikuma, jo lielāka varbūtība kļūties faktos un to secībā. Precīzu notikumu gaitu varētu iegūt, salīdzinot atmiņā fiksēto ar dokumentiem. Bet arī uz tiem pilnībā nevar paļauties, jo zinām, kā daudzi no tiem tapa. Es gribu aicināt visus, kuri rakstījuši, raksta un rakstīs, būt iecietīgākiem citam pret citu, respektēt otra spriedumus un vērtējumus, neabsolutizēt savas domas. Tas īpaši attiecas uz literarizētajām atmiņām.

Atmiņās visplašāk apgūts ir laiks no 1940. līdz 1949. gadam. Tikpat kā nemaz nav materiālu par nacionālo partizānu cīņām, par vajāšanām un represijām līdz pat astoņdesmito gadu vidum.

Klusēdami mēs attālinām vainīgo saukšanu pie atbildības. Tieši tie, kas represijas organizēja un veica vēlākajos gados, spēj atbildēt šodien. Nodarijumus tautai nešķirosim lielos un mazos. Viss, kas ar mums darīts, ir kalpojis vienam — iznīcināšanai. Un viss ir vārdā nosaukšanas vērts.

Turpinās materiālu vākšana grāmatas «Via dolorosa» trešajam laidienam (otrais atrodas izdevniecībā). Tagad, kad rajonos ir savas tipogrāfijas un daudzām iestādēm ir izdevējtiesības, kaut nelielā tirāžā avižu, žurnālu, brošūru vai grāmatu veidā atmiņas vajag izdot arī ārpus Rīgas.

Lasīt šīs liecības nozīmē pārvērtēt daudz ko pašam sevī. Arī jēdzienus — noziegums, sods, piedošana. Cīņā par patiesību nedrīkst ļaut ļaunumam aptumšot acis, tad mēs pazaudēsīm ceļu zem kājām un debesis virs galvas. Piedošana ir katra paša lieta, nodarijumi ir skāruši visu tautu. Bez grēku patiesas nožēlas piedošana nav iespējama nedz uz zemes, nedz debesis. Grāmatā «Atmiņu lauskas» ir šādi Modra Zihmaņa 1960. gadā teikti vārdi: «Vien ticībā brīnuma asnam / Mums apskaidrotākiem kļūt, / Caur zemes — māmuļas sāpi / Un piedošanu — varbūt.»

KONFERENCES REZOLŪCIJA

Apsūdzība Padomju Savienības Komunistiskajai partijai un tās filiālei Latvijā — Latvijas Komunistiskajai partijai — par izdarītajiem noziegumiem pret cilvēci, Latvijas tautu un zemi

Kopš Latvijas Neatkarības deklarācijas pieņemšanas ir pagājis vairāk nekā gads. Tomēr Latvija joprojām nevar atjaunot savu valstisko patstāvību, jo tās valstiskās neatkarības galvenais pretinieks PSKP filiāle Latvijā — Latvijas Komunistiskā partija — dara visu iespējamo, lai Latvija joprojām būtu PSRS anektēta teritorija un lai pie varas joprojām paliktu PSKP, kā tas bija līdz šim.

LKP prettiesiskā, pretvalstiskā un prettautiskā darbība joprojām turpinās un rada reālus draudus totalitārā režīma atjaunošanai. Tāpēc tautas paš aizsardzības nolūkā nepieciešama PSKP filiāles Latvijā — LKP — darbības vēstures un rīcības izvērtēšana, lai novērstu totalitārisma un genocīda recidīvu Latvijā. Vēl jo vairāk tāpēc, ka LKP nav nosodījusi staļinisma noziegumus.

1. Apsūdzības juridiskais pamatojums

ANO Ģenerālās asamblejas 1968. gada 26. novembra Konvencijas par noilguma nepiemērošanu par kara noziegumiem un par noziegumiem pret cilvēci 4. pantā noteikts, ka noziegumiem pret cilvēci nav noilguma un ka, lai arī kad šādi noziegumi izdarīti, par to izdarīšanu vainīgās personas saucas pie krimināl-atbildības. Šīs Konvencijas preambulā noteikts, ka par noziegumu pret cilvēci uzskatāma arī pamatiedzīvotāju ekonomiski politisko tiesību pārkāpšana un ka noziegumi pret cilvēci uzskatāmi par vissmagākajiem noziegumiem. Šādu noziegumu subjekti krimināli sodāmi, lai pasaulē tiktu saglabāts miers un uzticība starp tautām un lai garantētu cilvēka tiesības.

ANO Ģenerālā asambleja 1946. gada 11. decembrī pieņēma Rezolūciju pret genocīdu, 1948. gada 9. decembrī Konvenciju par

genocīda noziegumu novēršanu un sodīšanu par genocīdu. Konvencijā noteikts, ka jebkura rīcība, kas vērsta uz kādas nacionālas, etniskas, reliģiskas u. c. grupas daļēju vai pilnīgu iznīcināšanu, piemēram, arī tādu apstākļu radīšana, kas paredzēti attiecīgo grupu fiziskai iznīcināšanai, uzskatāma par genocīdu, par ko saskaņā ar šīs pašas Konvencijas 1. pantu noteikta kriminālatbildība. Atbildību par genocīdu noteica arī Nirnbergas un Tokijas kara tribunālu statūti. ANO 1965. gada 28. jūnija Rezolūcija un 1966. gada 5. augusta Rezolūcija uzliek par pienākumu vainīgos saukt pie kriminālatbildības un sodīt par genocīdu.

Saskaņā ar ANO Ģenerālās asamblejas 1948. gada 9. decembra Konvenciju par genocīda noziegumu novēršanu un sodīšanu par genocīdu personas, kas apsūdzētas genocīdā, ir tiesājamās tās valsts tiesā, kuras teritorijā genocīds izdarīts, vai starptautiskajā tiesā, kuru atzīst šajā teritorijā.

PSKP un tās filiāle LKP ir juridiskas personas, kas var būt aizlieguma objekti, bet tās biedri kā fiziskas personas var būt subjekti noziegumos pret cilvēci un cilvēcību, ja tiek pierādīta viņu vaina šajos noziegumos.

PSKP pārveidoja partiju par varas mehānismu. Tāpēc tika fiziski iznīcināta reālā un iespējamā opozīcija, tika politizēta visa valsts pārvaldes sistēma, bruņotie spēki, milicija, valsts drošības dienests, tika radīta totāla baiļu atmosfēra, lai netraucēti varētu ekspluatēt visas sabiedrības ražošanas spēkus partijas varas saglabāšanai, nostiprināšanai un izplatīšanai visā pasaulē. Tāpēc tika izveidota tā sauktā vispasaules sociālisma sadraudzības sistēma, ko vajadzēja uzturēt visām PSRS tautām. Partija runāja tautas vārdā, nekad tās patiesās domas neprasot. Līdz ar tautas ražošanas līdzekļu ekspluatāciju PSKP bija iespējams izveidot visā sociālisma sadraudzības sistēmā, bet īpaši pašā PSRS, plašu, būtībā vergu nometni — GULAG sistēmu. Cilvēku iznīcināšana kļuva sistemātiska. Tā, 1939. gada 10. janvāra telegrammā partijas organizācijām tika noteikts: «VK(b)P CK izskaidro, ka fiziskas iedarbības lietošana Iekšlietu tautas komisariāta praksē tika pieļauta ar 1937. gada VK(b)P CK atļauju. [.] VK(b)P CK uzskata, ka fiziskās iedarbības metode obligāti jālieto arī turpmāk [.] kā pilnīgi pareiza un mērķtiecīga.» Šādā baiļu atmosfērā tauta zaudēja iniciatīvu, degradējās morāli, privātīpašuma likvidācijas apstākļos zaudēja interesi labi strādāt; kļuva neizbēgama ekonomiskā un morālā krīze.

Saskaņā ar PSRS Konstitūciju partijas pašas autoritāri noteikto tās vadošo un virzošo lomu visos PSRS procesos PSKP ir juridiski atbildīga pēc cēloņsakarības principa par visiem tās vadībā izdarītiem noziegumiem.

2. Totalitārisma un genocīda prakse

1940. gada jūnijā pēc Latvijas okupācijas Latvijā tika ieviesta PSRS politiskā un ekonomiskā sistēma, kuras galvenais ideologs un organizators bija VK(b)P. Tās filiāles — LK(b)P galvenais uzdevums bija izpildīt centra norādījumus un kļūt par okupācijas režīma drošāko balstu Latvijā.

Jau 20.¹ un 30. gados LKP vadība savu darbību bija pakļāvusi Kominternes, faktiski VK(b)P norādījumiem un līdz ar to kļuva par PSRS «piekto kolonnu» Latvijā. LKP darbības mērķis bija likvidēt Latvijas Republiku un pievienot tās teritoriju PSRS. Šā mērķa īstenošanai LKP no PSRS saņēma līdzekļus un veica spiegošanu un diversijas Latvijā. Atsevišķi komunisti vai komunistu grupas, kas, aizstāvot savus uzskatus, mēģināja rīkoties patstāvīgi, tika represētas. Pēc Latvijas valsts likvidēšanas varu Latvijā nedemokrātiski pārņēma jaunizveidotais LKP CK aparāts. Visus LKP lēmumus faktiski pieņēma daži cilvēki — LKP birojs. Pēc ieņemamā amata birojā obligāti tika iekļauts Baltijas kara apgabala pavēlnieks un LPSR VDK priekšsēdētājs.

Stingrai partijas kontrolei tika pakļauta Latvijas PSR Augstākās Padomes un Latvijas PSR Ministru Padomes darbība; partija kontrolēja Latvijas sabiedrības dzīves visas sfēras. Visās ražošanas un valsts organizācijās un iestādēs tika izveidotas partijas pirmorganizācijas.

Lai iebiedētu iedzīvotājus un nostiprinātu totalitāro režīmu Latvijā, ar LKP tiešu līdzdalību tika izveidots terora aparāts ar ārkārtējām pilnvarām. Tas sāka darboties uzreiz pēc Latvijas okupācijas 1940. gada 17. jūnijā.

Represijas tika vērstas ne tikai pret Latvijā iedibinātā totalitārā režīma pretiniekiem, bet arī pret tiem, kuri, pēc represīvā aparāta darbinieku domām, varēja par tādiem kļūt — pret citādi domājošiem, pret visu tautu. Represēto vidū bija dažādu sociālo slāņu, profesiju un tautību pārstāvji, arī bērni. Represijas bija iepriekš izplānotas un plānveidīgi tika arī realizētas.

Galvenās iestādes, kas īstenoja represijas Latvijā, bija Iekšlietu tautas komisariāts (vēlāk ministrija) un LPSR Valsts drošības komiteja ar visām šīm iestādēm pakļautajām vienībām. Šīm organizācijām kopā ar citām privileģētām valsts iestādēm bija atļauts rīkoties, nerēķinoties pat ar pastāvošajiem likumiem.

Īpaši smags trieciens latviešu tautai bija 1941. gada 14. jūnija deportācijas, kad Latvija vienā naktī zaudēja vairāk nekā 20 tūkst. savu pilsoņu, un 1949. gada 25. marta deportācijas, kad no Latvijas uz PSRS tika izsūtīts 43 231 cilvēks. Kopējais staliniskā režīma represēto skaits Latvijā ir vismaz 200 tūkst. cilvēku. Terora sistēmas darbības rezultātā bēgļu gaitās uz Rietumiem

bija spiesti doties un tur palikt vairāk nekā 150 tūkst. Latvijas pilsoņu.

«Vienotās padomju tautas» un «internacionālisma» demagoģisko lozungu aizsegā LKP vadībā Latvijā tika realizēta rusifikācijas politika.

Genocīda un rusifikācijas politikas rezultātā 1989. gadā latviešu skaits Latvijā (1387,8 tūkst.) vēl nebija sasniedzis 1930. gada līmeni (1395 tūkst.).

Lai slēptu savus noziegumus pret latviešu tautu, LKP ir slēgusi savu arhīvu un atsakās to nodot valsts glabāšanā.

LK(b)P — LKP, kas cieši sadarbojās ar padomju okupācijas iestādēm, ir atbildīga par to, ka tika iznīcināta Latvijas valsts, tās teritorija iekļauta PSRS un nodibināts totalitārais režīms.

Tika likvidēta Latvijas armija un visas organizācijas, kas varēja izveidot opozīciju režīmam, kā arī tās, kuras režīms uzskatīja par pretspēku totālas kontroles nodibināšanai.

Tika likvidētas arodbiedrības un to vietā nodibinātas jaunas arodorganizācijas pēc PSRS parauga — paklausīgs ierocis LKP rokās visu strādājošo kontrolēšanai.

Latvijas Republikas pastāvēšanas laikā izveidotais valsts un indivīda savstarpējo attiecību modelis tika sagrauts. Likvidējot pilsoņu drošības garantijas, LKP vadībā tika izveidota stingra pilsoņu sabiedriskās darbības un personiskās dzīves kontrole.

LKP pakļāva savai kontrolei ne tikai masu informācijas līdzekļus, bet visus sabiedriskās domas izpausmes veidus, kā arī dažāda veida informācijas apmaiņu starp Latviju un citām valstīm. LKP izveidoja milzīgu un sazarotu savas ideoloģijas propagandas aparātu.

Literatūru un mākslu centās padarīt par ideoloģisku ieroci, komunistiskās ideoloģijas slavinātāju. Ar pieaugošu intensitāti tika piesārņota un noplicināta latviešu valoda. Plānveidīgās rusifikācijas rezultātā latviešu valoda tika izstumta no lietvedības un vairākām citām tās lietošanas sfērām.

LKP centās mazināt baznīcas ietekmi tautā, īpaši jaunatnē, propagandējot ateismu, lai likvidētu kristīgo baznīcu Latvijā un aizstātu to ar sātanisku antirelīģiju — marksismu-ļeņinismu.

LKP pakļāva savai kontrolei arī izglītības un audzināšanas sistēmu. Tika sagrauta latviešu nacionālā skola. Plānveidīgi tika veikta izglītības sistēmas rusifikācija un politizācija. Pēc kara gados slēdza visas Latvijas minoritāšu skolas, kā arī lielu daļu latviešu lauku skolu.

Latvijā ieviesa stingru informācijas un kultūras norišu kontroli. Tās tika pakļautas cenzūrai. 1940. gadā slēdza visus Lat-

vijas Republikas periodiskos izdevumus; atļauti bija tikai LK(b)P izdotie.

Plānveidīgi pēc iepriekš sastādītiem sarakstiem iznīcināja grāmatas. Uz Maskavu nosūtīja vairāku Latvijas Republikas iestāžu dokumentus; bibliotēkās izveidoja specfondus. Tika revīdētas un izlaupītas nacionālo bagātību krātuves, tās pārkārtoja atbilstoši komunistiskās ideoloģijas prasībām.

Zinātnei uzlika par pienākumu kalpot komunistiskajām idejām un padomju impēriskajiem mērķiem. Ipaši smagi cieta sabiedriskās zinātnes. Latvijas vēsture tika falsificēta un tendenciozi interpretēta.

LKP īstenoja marksisma-leņinisma dogmu konsekventu uzspiešanu kā vienīgi pareizo pasaules uzskatu un apkaroja jebkuru atšķirību, cenšoties pakļaut savai kontrolei pat pilsoņu domāšanu.

LKP savai kontrolei pakļāva ekonomiku un izmantoja to politisko mērķu sasniegšanai.

1940.—1941. gadā tika nacionalizēti rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi, bankas, nami, zeme.

Pēc 2. pasaules kara LKP vadībā notika Latvijas zemnieku piespiedu iesaistīšana kolhozos un valsts saimniecībās. Notika varmācīga viensētu likvidācija un latviešiem sveša dzīvesveida uzspiešana. Latvijas zemniecība būtībā tika iznīcināta.

Visas Latvijas tautsaimniecības nozares tika pakļautas centralizētai plānošanai. Latvijā realizētā nepamatotā industrijas forsēšana bija cieši saistīta ar plānveidīgu cittautībnieku, galvenokārt krievu, iepludināšanu.

Tika iznīcināta latviešu nacionālā jurniecība.

Strauji pieauga militāri rūpnieciskā kompleksa ietekme Latvijas tautsaimniecībā. Latvijas teritorija tika militarizēta.

Nemākulīgas tautsaimniecības vadīšanas, forsētas rūpniecības attīstības un militarizācijas rezultātā ir izpostīta Latvijas daba. Netika veikti nopietni pasākumi vides aizsardzībai.

Pārmērīgi pieaugot imigrantu skaitam Latvijā, katastrofāli samazinājies latviešu īpatsvars savā dzimtenē, pārsniedzot kritisko tautas pastāvēšanas robežu. Pasliktinājušies pamatiedzīvotāju dzīves apstākļi, noārdīta latviešu sadzīves kultūra un tradīcijas. Iedragāts genofonds un tautas veselība.

Zaudējusi politisko varu, LKP atjauno vardarbīgās cīņas metodes pret likumīgo valsts varu. Šāda LKP rīcība atklājās 1991. gada janvāra notikumos Latvijā, kad LKP vadībā tika izveidota t. s. Sabiedrības glābšanas Vislatvijas komiteja, kas valsts apvērsuma nolūkā pasludināja, ka esot gāzta likumīgi izveidotā Latvijas Republikas Augstākā Padome un Ministru Pa-

dome un šī komiteja visu varu pārņemot savās rokās. Šie fakti ir plaši publicēti un ir vispārzināmi.

Savu nelikumīgo mērķu sasniegšanai un savtīgo interešu aizstāvēbai LKP izmanto bruņotas Sevišķu uzdevumu milicijas vienības (OMON). To apstiprina OMON izmantošana Preses nama ieņemšanā, lai paralizētu demokrātiskās preses izdošanu, kā arī atklātā uzbrukumā Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijai un Rīgas sargiem. Šajos uzbrukumos gāja bojā cilvēki. LKP noteicošā loma īpaši izpaudās OMON vienību komandēšanā Jūrmalā pret Tautas deputātu padomes izpildkomitejas lēmumu izpildi. Pašlaik notiek OMON vienību aktīva izmantošana bandītiskiem uzbrukumiem Latvijas Republikas Ministru Padomes Muitas departamenta posteņiem. Ar šo rīcību LKP cenšas uzturēt saspīlējumu sabiedrībā.

Pamatojoties uz konferencē konstatēto, uz publicēto dokumentu un citu pierādījumu pamata, balstoties uz konvencionālām tiesību normām, ir pamats apsūdzēt PSKP un tās filiāli Latvijā — LKP — par to, ka PSKP, būdama PSRS vadošais un virzošais spēks, laikā no 1917. gada 7. novembra ar nolūku saglabāt un nostiprināt savu varu apzināti radīja apstākļu kompleksu, lai netraucēti varētu ekspluatēt sabiedrības ražošanas spēkus savas autoritārās partokrātijas nostiprināšanai, tāpēc izdarīja noziegumus pret cilvēci gan genocīda, gan cilvēka tiesību likvidēšanas veidā:

- visos valsts pārvaldes, tautsaimniecības, bruņoto spēku vadošos posteņos tika izveidota PSKP nomenklatūra;
- nostiprināts t. s. demokrātiskais centrālisms, kurā vara koncentrēta PSKP CK aparāta, politbiroja un atsevišķu vadošo partijas darbinieku rokās;
- likumdošana pakārtota PSKP diktātam;
- šādos apstākļos PSKP realizēja netaisnīgas represijas pret tautu, radīja baiļu atmosfēru;
- valsts terora aparātam tika piešķirta neierobežota vara, tika izveidota GULĀG sistēma, kurā slēpti no sabiedrības varēja izrēķināties ar cilvēkiem;
- militarizēta valsts dzīve, slēgtas valsts robežas;
- ar varu anektētas atsevišķas valstis un izdarīti valsts apvērsumi;
- ar varu uzspiesta komunisma ideoloģija, tai pakārtota visa sabiedrības dzīve;
- uzspiests nedemokrātisks vēlēšanu process, kurā tautai nebija nekādu iespēju izteikt savu patieso gribu.

Visa tā rezultātā tā sauktās sociālisma sistēmas valstis tika novestas līdz pilnīgam morālam un saimnieciskam sabrukumam.

Ņemot vērā iepriekš teikto, konference iesaka:

1. Latvijas Republikas Augstākajai Padomei izveidot valsts finansētu Dokumentācijas centru ar ekspertu kolēģiju komunistiskā totalitārisma kaitīgo seku apzināšanai un pierādījumu dokumentēšanai.

2. Latvijas Republikas valdībai un Latvijas Republikas prokuratūrai veikt nepieciešamos pasākumus, lai atklātu un sauktu pie atbildības genocīda vaininiekus Latvijā.

3. Latvijas Republikas Augstākajai Padomei ierosināt komunistiskā totalitārisma izdarīto noziegumu un LKP darbības izmeklēšanu Latvijas Republikas un starptautiskā līmenī.

4. Latvijas Republikas Augstākajai Padomei uzņemties kontroli pār to, lai PSKP filiāle — LKP — netiktu Latvijā reģistrēta līdz šīs partijas darbības izmeklēšanas pabeigšanai.

5. Informācijas līdzekļiem atspoguļot totalitārisma un genocīda praksi un to kaitīgās sekas Latvijā, virzīt sabiedrisko domu uz norobežošanos no jebkura totalitārisma un varmācības.

Rezolūcija pieņemta 1991. gada 13. jūnijā

Saturs

Priekšvārds	3
D. Ivāns. Ievadvārdi	5
J. Stradiņš. Komunistiskais totalitārisms un latviešu tauta (ievadvārdi zinātniskās konferences atklāšanā)	8
H. Strods. Genocīda galvenās formas un mērķi Latvijā, 1940—1985	15
U. Ģermanis. Kā «tautu cietums» kļuva par «tautu kapsētu» (piezīmes par genocīda priekšvēsturi pasaules pirmajā socvalstī)	32
I. Ronis. Latvijas valsts iznīcināšana	39
E. Rumba. Staļiniskā režīma represīvās darbības atspoguļojums LK(b)P Rīgas pilsētas rajonu komiteju 1941. gada dokumentos	49
I. Sneidere. Represijas pret Latvijas Republikas valsts darbiniekiem 1940.—1941. gadā	64
A. Bambals. Staļinisma genocīds pret Latvijas armijas karavīriem Baidīgajā gadā	74
T. Vilciņš. Latvijas zinātnieki staļinisma represiju apstākļos	87
I. Bērziņa. Latvijas skola staļinisma represiju dzirnavās	99
Dz. Alks. Skiru cīņa pret Latvijas medicīnas darbiniekiem 1940.—1953. gadā	107
V. Veikmane. Staļiniskās kultūrpolitikas ietekme uz Latvijas muzeju darbu	112
J. Krastiņš. Komunistiskais genocīds Latvijas kultūrvidē	121
D. Bleiere. Darba likumdošana kā represīvās politikas sastāvdaļa: 1940. gada 26. jūnija dekrēts Latvijā	124
O. Krēgere. Industrializācijas destruktīvā politika Latvijā	134
A. Krastiņš. Latvijas zemniecības sociālekonomiskā degradācija kolektīvizācijas noslēgumos, 1949—1953	144
I. Ebele. Vai turpinās genocīds pret Latvijas bērniem?	152
R. Saca-Marjaša. Totalitārā režīma noziegumi pret Latvijas minoritātēm. Genocīds pret ebrejiem	155
A. Neilands. Baltijas vāciešu likteņi imperiālistiskajās dzirnavās	160
O. Kirsēntāls. Psihiatrija un totalitārais režīms	163
P. Lazda. Genocīds Latvijā un tā tiesiskās sekas	166
A. Lice. Staļinisma upuru liecības	169
Konferences rezolūcija	172

**Komunistiskā
totalitārisma
un genocīda
prakse Latvijā**

Zinātniskās konferences materiāli

Redaktore I. Antēna

Māksliniece I. Jēgere

Mākslinieciskā redaktore I. Jēgere

Tehniskā redaktore G. Šļepkova

Korektore K. Pokrotniece

Nodota salikšanai 04.08.92. Parakstīta
iespiešanai 09.11.92. Formāts 60×84/16.
Tipogr. papīrs Nr. 2. Literatūras garnitūra.
Augstspiedums. 10,46 uzsk. iespiedi.; 9,97
izdevn. l. Pasūt. Nr. 656. Izdevniecība
«Zinātne», LV 1530 Rīgā, Turgeņeva
ielā 19. Izdevniecības reģistrācijas aplie-
cība Nr. 2-0250. Iespiesta valsts uzņēmumā
«Poligrāfists», LV 1050 Rīgā, K. Valde-
māra ielā 6.

38-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305020451

Kontroleksemplärs